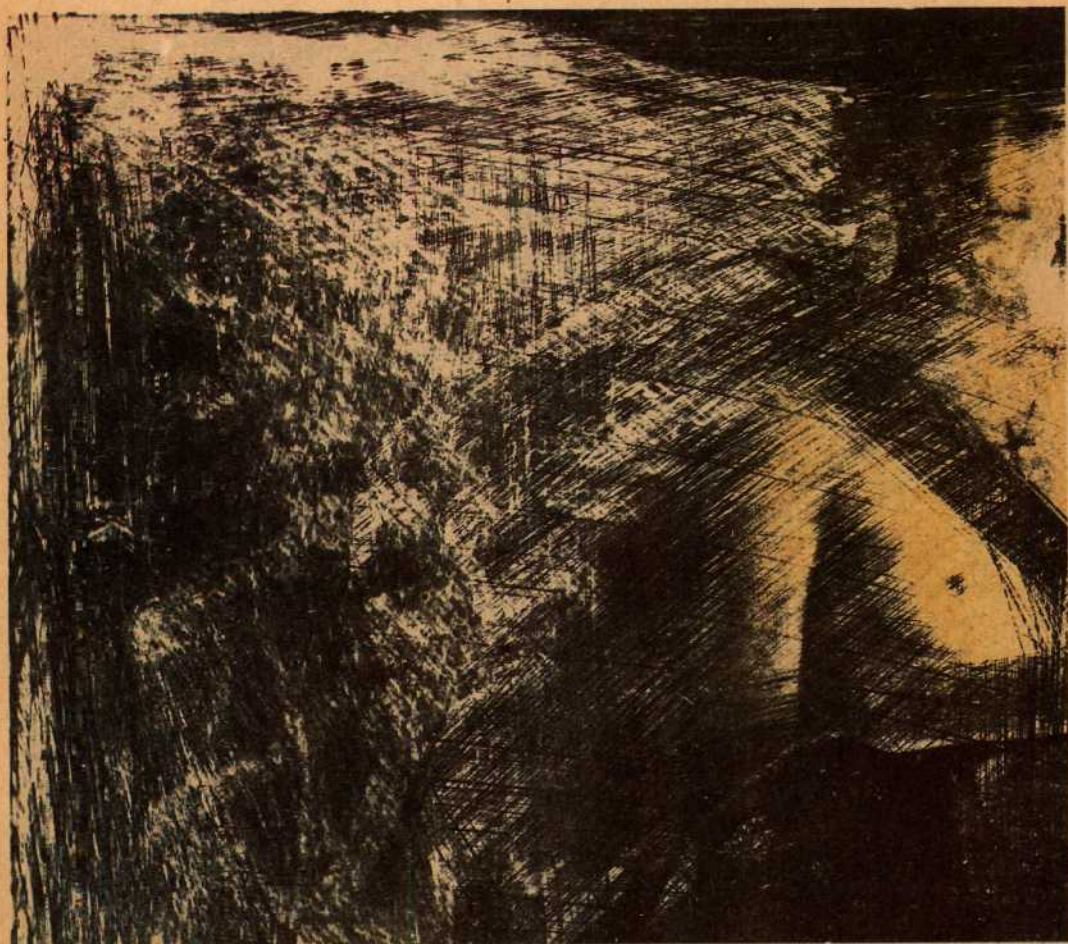

Vikerkaar

1/1990

Tõnu Trubetsky ja Juhan Habichti rock-romaan «Igavene suvi»; Märt Luige, Karl-Martin Sinijärve, Veiko Märka, Tõnu Õnnepalu luulet; Peeter Laurits fotokunsti kontrapunktilisusest; Mart Mäger põhjavalguslikust Visnapuust; Krista Aru «Jaaksoniast» ja jaaksonlastest; Natan Sharansky, dissidendi ja inimõiguste eest võitleja pihtimusi.

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist, 5. aastakäik.

Jaanuar 1990, Nr 1

Sisukord

Antoine Vitez 1

Tõnu Trubetsky & Juhan Habicht

Igavene suvi 2

Märt Luige *Luulet* 27

Karl Martin Sinijärvi *Luulet* 29

Veiko Märka *Luulet* 31

Tõnu Õnnepalu *Kalapüük ülikooli*

raamatukogu kohvikus 33

Peeter Laurits *Contrapunctum, orbis*

tertius 41

Märt Mäger *Põhjavalguslik Visnapuu* 50

Krista Aru «*Jaaksonia*» ja jaakson-
lased 54

Natan Sharansky *Vaba* 61

Alan Watts *Mäng ja elusund* 67

Meie intervjuu

Haide ootuses 75

Elav ajalugu

Rein Kruus «*Wirulasest*» «*Eesti Eks-*
pressini» II 79

Silmapiilk kohustab 84

Vaatenurk

Andres Herkel *Marksism ja armastus* 89

Barbi Pilvre *Kõkkuvõttlikult* 92

Foorum

Olev Remsu *Aadu Hinti ei ole enam* 94

Ain Kaalep *Herwarth Waldeni*
saatusest 95

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotod: T. Kaasik ja A. Viilup

Esikaanel: Toomas Kaasik. «Vn I», 1989.

Tagakaanel: Toomas Kaasik. «Vn X», 1989.

ANTOINE VITEZ

Prantsuse keelest tõlkinud Tõnu Õnnepalu

*

Suur mälu, kultuur.

Joodik ärkab lõunal. Vaevu immitseb päeva.

Naha matt värv. Silmade kuivus. Kuivad, pisut punased silmad. Sa vaatad end. Korts suunurgas. Kott silma all. See on täna.

Su käsi laual lebamas. Rahulik, hästi rahulik. Ilus käsi. Su keha naaldumas tooli seljatoele, et sügavamalt hingata, võib-olla. Sinu ees akna rist vastu valget taevast.

27. 2. 62

TÕNU TRUBETSKY & JUHAN HABICHT

IGAVENE SUVI

Rock-romaan

«Tagantjärele, nüüd, kus mäletan selle juunikuu lõhna, seda kastanivõradest täidetud õhustikku, naiivset taevast mullaste tänavate ja roheliste-valgete puude kohal, ennast oma süüdimatu, lihtsameelse diplomitööga, tundub mulle, et oli algamas igavene suvi.»

Inimesed olid linnast jalga lasknud, õigupoolest juba ammu, istusid nüüd taludes või suvilates, omades või võõrastes, oskamata endaga midagi kasulikku peale hakata — lõikuskuu lõpp käes — ning tahtmata ka linna tagasi minna. Ka Kaaren polnud mingi erand. Linnaminek tähendanuks, et sügis hakkab kätte jõudma ja peab jälle inimeseks saama — mõeldagu siis selle all mida tahes, halb oli see igatpidi. Järelikult tuleb siia jääda. Igavene suvi.

Esiialgu polnud kohal ju vigagi. Grammer, säng, plaadid, pastakas, vihik, vesivärvid, sein, põdranahk põrandal, elektriahi — muidu läheb külmaks, raamatud. Kõik võimalused tarkade mõtete mõtlemiseks — aga nagu sellistel juhtudel tavaks, ei tulnud tarku mõtteid pähe. Äsja tekkinud üksildustunne muutus korraga ängistuseks. Kaaren võttis punakaskollase tigudiivani ees põdranahal seisvalt valge heegeldatud linikuga kaetud mustalt vanamoodsalt diivanilaualt pooltühja «Zolotoje Runo» paki ning õngitses sealt ühe suitsu. Aga ikka ei tulnud mitte keegi külla, tõsi küll, ta oligi sõpradele öelnud, et ei taha kedagi näha, siin vähemalt, peale neid sigadusi, mida siin korraldatud oli.

Väljast kostis mootorrattamürinat, seejärel värava avamisel tekkiv kolksatus ning kruusakivide klogin kellegi sammude all. Kaaren vaatas toas kiiresti ringi — kas jõuaks veel mõned purunemist kartvad asjad ära peita. Keegi kloppis juba uksele, aga Kaarnal oli aknaraami külge kinnitatud mootorrattapeegel ning kõigepealt hiilis ta selle juurde piiluma. Peeglist paistis Võlur.

«Miks sa kolistad?» imestas Kaaren.

«Enne sisenemist tuleb ikka koputada,» irvitas Võlur võimalikult kitsast ukse ja uksepiida vahele tekkinud praost tuppa hiilides. «Kus

siis teised on, miks ma tervitushüüdeid ei kuule?» uuris Võlur, otsides kedagi diivani ja laua tagant, nurkadest ja koguni põdranaha alt.

Kaarnal läks juba meelest ära, et ta oli igavlenud, võib-olla oleks talle üksinduses midagi head pähe tulnud, aga enam polnud midagi parata. Võlur, tuntud nipivend, oli platsis. «Oli sul, noh, midagi plaanis ka või?» küsis Kaaren ettevaatlikult.

«Ei olnud,» vastas Võlur plaate sorides.

«Ja sikkel muudkui tõi ise su siia?» imestas Kaaren.

«Sikkel näh,» kinnitas Võlur. «Sa oled endale uue «Stranglersi» saanud?»

«See pole minu oma. Ma võtsin selle Justi käest kuulata.»

«Paneks peale.»

«Ah ära pane, ma just alles kuulasin seda. Läheks parem kuskile välja!»

«Kuhu nimelt?»

«Näiteks Pireti poole.»

«Minugi poolest,» nõustus Võlur ning pani plaadi teiste vahele tagasi.

Väljas oli pime. Sadama poolt kostis verd tarretama panev oigaid meenutav müra. Kaaren kustutas laualambi, keeras Võluri järel ukse lukku ning pani võtme uksepiida peale prakku. Uksele oli kirjutatud: «See on meie PUNKER».

«Ja kus siinkandis siis need teised punkrid on?» küsis Võlur ja sisenes Kaarna järel garaaži, kus tolle mootorratas seisis.

«Kui nad oma ehitusega seal valmis saavad,» arutles Kaaren, ise samal ajal Boschi küünlaid peale keerates ja Võluri poole piiludes — et kas see ikka märkab, «siis hakkab seal olema tohutu angaar, mis mahutab sadu tonne banaane. Ega ma banaanide pärast, aga neid tuleb ju külmutada ehk tekitada sinna ümber talv. Kui asjad oleksid maailmas tasakaalus — siis peaks kuskile mujale tekkima rohkem suve. Huvitav, kuhu?»

«Näiteks siia,» vastas Võlur, kui tabas end asja üle sügavamalt mõtlema hakkavat, mida ta tavaliselt hoolega vältis.

«Arvad või? Et soojem kanarbikukuu näiteks? On see Vellavere vanamees seda metssea põrnade pealt juba järele vaadanud?»

«Igavene suvi,» muigas Võlur.

See tuli Kaarnale ootamatult — oli ta ju ise ennist midagi sarnast mõelnud. (Eesti ilukirjanduses on Jaak Jõerüüt kirjutanud jutu «Igavene suvi», mis on terve jutukogu pealkirjaks. Ei Võlur ega Kaaren polnud seda lugenud. Veelgi varem, aastal 1979, on täpselt samasugust pealkirja oma jutukogul kasutanud inglise ulmekirjanik Christopher Priest. Ma ei tea üldse kedagi, kes seda lugenud oleks.)

«Tead, ega ma suusatamisest nii väga hooligi,» arvas Kaaren mootorratast garaažist välja lükates.

«Ka mina pole suuskadega sina peal,» kinnitas Võlur, kustutas tule, lükkas garaažiukse kinni ja sulges värava.

«Ja ma lihtsalt ei salli, et talvel peab paksu jopega käima,» leidis Kaaren.

Nad lõid mootorrattad käima ja istusid sadulasse.

«Ära muretse, seda enam ei tule,» hüüdis Võlur läbi mootorimürina.

«Oled kindel või?» hõikas Kaaren, ent taipas samas, et nii Võlur kui tema ise olid selles kindlad. Nad vajutasid kiivriklaasid kinni ja andsid gaasi.

Ükski Eesti põllumees ega põllumajandusjuht ei aimanud veel, et Tallinna Uussadama grandioossed ehitised ühes looduse lahendamata saladustega võiksid võimaldada neil edaspidi oma kiviklibustelt põldudelt aastas kaks saaki saada. Ja veel mitte midagi kähtlustadagi oskav Piret rõõmustas juba kolmandat päeva, et oli endale soodsalt uued «takjatega» talitossud hankinud. Ta käis nendega toas ringi ja tõstis aeg-ajalt kord üht, kord teist jalga peeglilaua peale, üks tuttav ärimees oli lubanud talle ka slaalomsuusad hankida — tõeliselt asjalike inimeste hulgas oli kombeks saanud talviti Lõuna-Eesti kuppelmaastikke nühkida.

Samas astusid koputamata ja kella andmata sisse Kaaren ja Võlur. «Adidas»-dressis ja talvetossudes peegli ees keksiv Piret ajas neid nii kangesti naerma, et nad ei saanud tükil ajal sõnagi suust.

«Mis teil viga on?» imestas Piret.

«Me katsume nii oma kadedust varjata,» ütles Võlur lõpuks, «kuule, kas sa «Essexi» iluuiske ei taha osta, see on maru hea firma ikkagi?»

«Mul juba on,» vastas Piret üleolevalt.

«Siis oled sa üks enneolematult nobe naisterahvas küll,» imestas Võlur, «ma nimelt alles kolm minutit tagasi mõtlesin selle firma välja. On sul siis linnahallis hokiväljak ka juba kinni pandud või?»

«Mis siis?» nähvas Piret mürgiselt.

«Muud midagi, aga et kui veel ei ole, siis müü maha kogu talvevarustus, kuni hinnad veel soodsad,» naeris Kaaren.

Piret jäi neile mõtlikult järele vaatama, kui nad, rohkemat lisamata, teineteise kannul uksest välja marssisid.

«Ega meil ei maksaks tegelikult vist kõigile öelda küll,» arvas Kaaren aiavärvavat sulgedes, sest tegelikult ta natuke kahtles, kas kõik ikka nii hästi välja tuleb, nagu Võlur oli lubanud.

«Tasub küll...» teatas Võlur oma mootorrattale nõjatudes ja süütas sigareti, mistõttu lause jäi lõpetamata.

Talv ja lumi ja kõik see külm värk oli muidugi vastik, ometi ei osanud Kaaren uut elu ilma selleta päris hästi ette kujutada. Talle meenus kolmanda klassi vene keele õpikust loetud tükk, kus keegi oli tuppa toonud ja potti kasvama pannud tavalise kase ning sügise saabudes olid sel ikka lehed kollaseks läinud ja maha langenud, mis siis, et toas oli hea soe. Sest kui tema ja Võlur ja olgu siis pealegi ka Piret nüüd teavad, et talve ei tule, ja mõnele sõbrale võis selle ju veel selgeks teha, siis kaskede ja muude taoliste loodusnähtus-

tega pidi selgitustöö märksa raskemaks kujunema. Ja see poleks midagi väärt suvi, kui lõõskav päike su raagus puude vahelt iga naks kätte saaks. Ja rohi ka ei kasvaks. Rohkem ei viitsinud ta sellele mõelda, igal juhul pidi see saama ettekäändeks sellele, miks ta lõikuskuu lõppedes linna elama ei lähe. Ja kui tänane õhtu möödub Võluriga ringi kihutades ja mitte tarkade asjade peale mõeldes, nagu ennist kavatses, pidi taolisi õhtuid nüüd veel hulganisti nii üheks kui teiseks jätkuma.

Kaaren ja Võlur käivitasid mootorrattad ja sõitsid öhe. Siklihooaeg pidi kestma esimese lumeni. Eks ta ole.

Sensitiiv-agent X-11 värises. Tegelikult värises ta peaaegu pidevalt, nii et teda saatvad julgeolekutöötajad olid sellega lausa ära harjunud.

Praegu laskus ta mööda järsku betoontreppi veepiirist tunduvalt madalamale ehitatud katakombidesse. Rõskus mõjus talle harjumalt ja väga halvasti. Tavaliselt oli ta töötanud aatomielektrijaamades, valvates seal energiakadude järele.

«Igas olukorras tuleb sisse elada nii-öelda miljöösse,» sõnas ta saatjatele, kui nad olid jõudnud hõredalt asetsevate tulede poolt hämarasti valgustatud betoontunnelisse. Tegelikult oli olukord küll talle endalegi segane — aatomijaamadest suudeti küll parima tahtmisega virutada mõni tühine megavatt energiat, siin oli aga kogu tasakaal täiesti käest ära — oma alampolkovnikupalga eest pidi ta siin kõvasti pingutama. Ettevaatlikult käigus edasi astudes jõudis sensitiiv-agent sisimas otsusele mitte tegelda niivõrd avarii põhjuste kindlaks-tegemisega, vaid pühenduda rohkem süüdlaste väljaselgitamisele. Ja sisetunne ütles ka, et tütarlaps, kelle militsionäärid sadama territooriumilt loata hulkumast olid püüdnud, võiks asjaga seotud olla.

Sensitiiv-agendil oli võime tunnetada energiavoogude liikumist. Seni oli ta alati aru saanud, kui tuumareaktsioon kontrolli alt väljuda tahtis või mõni ionide voog järsult vasakule tõmbas. Külmutusseadmetega, olgugi siis tervet angaari täitvate tohutute agregaatidega, pidi kõik ju palju lihtsam olema. Esimene segadus oli juhtunud siis, kui külmutusseadmed üheks ööks prooviks sisse lülitati. Laoruumides oleks pidanud tekkima nullilähedane temperatuur, ometi leiti valvur, kes ilmselt joobnud olekus millegipärast laoruumi oli sisenenud, hommikul sügavkülmutatult. Energia ülekulule ei osanud sel hetkel keegi tähelepanu pöörata.

Üks julgeolekutöötajaist puudutas teda kergelt paremast õlast. Sensitiiv-agent tõstis pilgu ning peatus. Tunneli lõpus seisis mingi tüdruk. Sensitiiv-agendi sisemuses võpatas miski äratundvalt: see tüdruk pidi midagi teadma — kõigist neist veidratest loodusnähtustest.

«Lakkamatud viljavoovid, mis saabuvad meie sadamasse, on selle kujukaks tõestuseks...» jätkas pruuni pintsakuga mees, kui oli valge baretiga mammi küsimusele enda meelest ammendavalt vastanud.

«Sadam sadamaks,» alustas autojuhimütsi ja vanasõidukiteklubi liikmemärgiga vanamees uuesti oma joru, «aga kuidas ma saan lehed kokku riisuda ja oma õue korda teha enne, kui need lehed üldse maha on langenud...»

Sellele küsimusele ei pidanud pruuni pintsakuga mees ilmselt vajalikuks vastata, sest ta jätkas häirimatult oma kõnet.

«Aga millal banaanid liikvele pääsevad?» hõikas kellegi hääл rahva hulgast.

«Banaanid? Nagu igal aastal. Aga kui ilmastikutingimused püsivad, võite ju ise oma aias banaane kasvatada,» naljatas kõneleja, «ja jätke see vahelesegamine, me oleme siia kogunenud arutama rajooni heakorrustuse küsimusi.»

«Lähme minema, siin pole enam midagi teha,» ütles Kaaren ja tõukas end eemale kasest, millele nõjatudes ta koosolekut oli jälginud ning mille lehtedel veel mingeid kolletumise märke ei paistnud olevat.

«Peaks minema ja seda banaanide asja ise kontrollima,» ütles Võlur oma mootorratta juurde minnes.

«Tahad banaane kasvatama hakata või?» küsis Kaaren, kuid Võlur oli juba kiivri pähe tõmmanud ja lõi mootorratast käima, nii et ta ei pannud Kaarna küsimust tähele. Kaaren istus sadulasse ja järgnes Võlurile suvilate vahele.

Sadam pidi varsti juba metsatuka tagant paistma hakkama, kui Võlur suunda näitas ja ratta kinni pidas.

«Mis juhtus?» küsis Kaaren samuti peatudes.

«Ega sina ju ka Piretit näinud ei ole?» küsis Võlur, kui oli kiivri peast võtnud.

«Ei ole. Mis siis?»

«Nojah, et sina pole näinud, selles pole midagi imelikku, aga mina peaks ju ikka teadma — mulle tundub, et midagi on kusagil valesti. Midagi halba...»

«Halba? Kuskohas?»

«Kui ma seda täpselt teaksin,» arutas Võlur, uuris tähelepanelikult mingit traataia juppi ja sõnas siis otsustavalt, «ega ikka ei lähe küll sadamale lähemale!»

«Miks? Kardad, et varastavad sikli ära või?» küsis Kaaren kahtlevalt. Võluri mõtet oli alati raske jälgida.

«Kas sa arvad, et nad selle siis nii lihtsalt sedasi jätavadki või!» sisistas Võlur, täpsustamata, kes nimelt.

Kaaren ei osanud selle peale enam midagi öelda. Ta pööras mootorratta ümber ning katsus pingsalt meelde tuletada, ega ta pole midagi ära unustanud või kahe silma vahele jätnud. Ta taipas, et

Võlur sonib jälle midagi selle ilmamuutusega seoses ega tahtnud teda enam ilmaaegu lollide küsimustega ärritada.

Kanarbikukuu lõpp hakkas kätte jõudma. Häid sõiduilmasid pidi veel kauaks jätkuma. Tükil ajal — isegi tükimal kui Piretit — polnud näha olnud ka pensionär Potapovit, kes oma ohtrast vabast ajast rockeritele sigadusi armastas keerata. Oli tema puudumine hea või samuti kahtlustäratav, ei osanud Kaaren otsustada.

Piret teadis ise küll, et ta on kaval, pidi aga endalegi tunnistama, et lolli näo tegemise ja rumalate küsimustega jõudis kaugemale kui kavalusega. Mida teisisõnu ka naiselikuks intuitsiooniks võis nimetada. See intuitsioon oli kohe tööle hakanud, kui Võlur ja Kaaren olid käinud oma lolli jutuga kogu talvevarustuse kiire mahamüümise mõistlikkusest. Seda Piret ei kavatsenudki teha, aga midagi kahtlast paistis teoksil küll. Tol hetkel oli intuitsioon öelnud — nad tulevad sadama poolt. (Mis, nagu lugeja teab, oli õige vaid umbmäärase geograafilise suuna poolest, õigupoolest isegi suisa vale — aga naiseliku intuitsiooni eripära selles ongi, et ka valedele eeldustele tuginedes õigetele lõppjäreldestele võidakse tulla.)

Piret oli püüdnud nii ühe kui teise käest välja pinnida, mis jama siis selle aastaegade vaheldumisega lahti võis olla — sest esimesel kanarbikukuul ei olnud ühtki kollast kaselehte, ja viiendal, ja üheksandalgi veel —, aga ei Võlur ega Kaaren tahtnud sellest kõnelda, ükskõik siis kui taipamatut nägu Piret tegi või kui kavalasti juttu juhtis. Aga samamoodi ei tahtnud nad rääkida ka sadamast, mis oli selge märk, et need asjad on omavahel ühenduses. Piret ei tahtnud sadamasse minna — sest seal oli kole ja räpane ja palju ehitajaid ja valve väljas. Aga samas muutus sadamasse mineku mõte iga päevaga pakilisemaks. Ei saanud olla seost sadama ja suve vahel — ei saa ju hiigellaevadega sooja õhku tuua või midagi niisugust — ja ometi pidi side olema. Intuitsioon ütles, et peaks minema — aga ka, et minekust võib pahandus tekkida. Suur pahandus kohe. See ajas Pireti vihale: oli ju tegemist ikkagi tema lapsepõlve mängumaaga.

Pahandus ei jäänud tulemata — vaevalt oli ta õhtuhämaruses traatvõrgu vahelt läbi pugunud, paari-kolme lukustatud ust avada püüdnud, mõne nurga taha piilunud ja kavatses just kuuekümnetonnisel autokraanal kumme tühjaks lasta, et tema käigust ka väike märk maha jääks, — kui mingid onkud talt kahelt poolt kaenla alt kinni võtsid ja kuhugi putkasse vedasid. Hetkeks jõudis Piret isegi mõelda, et ega need väga valvurite moodi ei olegi ja et viimaks võib minna veel vägivalla tarvitamiseks. Aga Piret lükati lihtsalt uksest sisse ja uks pandi tema tagant lukku. Muidugi ei kavatsenud ta jääda tööriistakuuri paremaid aegu või meeste tagasitulekut ootama. Karjumine oli küll sama mõttetetu. Kulus aga paar tundi, kuni Piret nurgast leitud kangiga kaks lauda seinast lahti sai ning välja suutis pugeda. Kohe seepeale oli ta mingisse auku kukkunud ja nüüd eksles ta üsna

tüdinult veidraid ja niiskeid käike pidi ringi. Viimaks nägi ta mingi-suguseid mehi vastu tulemas, nad olid sõjaväevormis, mis oli paha-endeline, aga Piret lootis, et ehk nad aitavad tal siiski välja pääseda — kui ta küllalt hästi lolli mängib.

«Kuidas siit raamatukokku pääseb?» kaebles ta kurva häälega, talle oli üks vana komöödiafilm meelde tulnud.

Tema vastas peatuv ohvitser oli äärmiselt eemaletõukava välimusega. Piret polnud kunagi kohanud inimest, kes oleks nii väga konna meenutanud.

«Raamatukogusse?» avas mees oma laia suu, kust vastupidiselt välimusele päris lahke ja meeldiv hääл välja kostis. Oma jutuvada käeviihetega saates hakkas ta püüdliku vastutulelikkusega seletama. «Lähetе siit otse,» näitas ta käega hoogsalt selja taha, «ja otse-otse peaaegu kuni lõpuni ja siis vasakule. Seal on trepp. Ja treppi mööda lähete üles ja jõuate peaaegu väljapääsuni. Ja seal küsitegi täpsemalt järele. Et raamatukogu.»

Piret rõõmustas juba endamisi, et ta nii täppi oli pannud, ning hakkas ohvitserist mööduma, kui seesama konna moodi mees ta peatas.

«Ega teie ei tea midagi öelda selle joodiku valvuri kohta, kes öösel laoruumis suri?» küsis too, tobe muie näol.

«Noh, eks me kõik ju. . .» hakkas Piret end ettevaatlikult eemale nihutama. Vormis mehed ei meeldinud talle üldse ja konnanäod samuti mitte. Ta pani jooksu, lidudes kõigest väest juhatatud suunas. «Seis, muidu lasen!» kostsid selja tagant hõiked. Hirm ei lasknud Piretil ähvarduste üle järele mõelda ja nüüd poleks ta enam mingi hinna eest seisma jäänud. Tunneli laes põlevad tuled kadusid üha kiiremini selja taha. Vasakus seinas hakkas paistma mingi nišš. Selleni jõudes nägi Piret treppi, millest konnanägu oli pajatanud. Ta vaatas korraks tagasi ja nägi, et kaks ohvitseri olid tal juba päris kannul. Ta ruttas järske astmeid pidi üles, siis tuli mingi koridor, uks, ning Piret leidis ennast väljast. Oli pime, eemal seisvate prožektorite valgus siia ei ulatunud, vagunelamute akendest paistvad tulukesed ei hõlbustanud samuti teeraja leidmist. Ta ronis kaubarongide alt läbi, möödus kõikvõimalikest toruhunnikutest, tsisternidest ja konteineritest ning jooksis siis juba mööda sadamakaid, mille kohal kõrgusid hiigelsuured kraanamonstrumid. Kai ääres seisis tohutult pikk ja kõrge laevamürakas, kahjuks polnud ühtki treppi, mida mööda oleks võinud laeva joosta ning end kuhugi ära peita. Ta möödus prussivirnal istuvatest sadamatöolistest, kes talle imestunult järele vaatasid, kui ta mööda kraanajuhi kabiini viivat raudredelit üles turnis. Ta ronis ringikujulisele metallplatvormile, tegi tiiru ümber kraana ning jõudis redeli juurde tagasi. Kusagil allpool kõmisesid juba ohvitseride sammud. Edasi polnud kuhugi joosta. Korraga liigahtas sadamakraana all seisev kaubarong vagunite kolinal paigast ning hakkas rööbaste kriginal edasi liikuma. Sildi alt, kuhu oli kirjutatud «НЕ СТОЙ ПОД ГРУЗОМ!», ronis Piret kiiresti käsipuude vahelt läbi ning hakkas

mööda kraana metallkonstruktsiooni allapoole ronima. Juba kõmisesid tagaajajate sammud pea kohal ringplatvormil. Piret vaatas üles ja nägi kahe käsipuu kohale kummardunud ohvitseri furaškasid. Ta ronis kähku raudtalale, millest liikuva rongi katuseni jäi vaid süld. Vagunid libisesid üksteise järel tema alt läbi. Selja taha vaadates nägi ta, et viimane vagun oli juba päris lähedal. Ta kükitas madalamale, võttis julguse kokku ning hüppas. Liikuv rong lõi tal jalad alt ning ta prantsatas vagunikatusele selili. Ümber pöörates nägi ta kaht metallplatvormil seisvat ohvitseri, kellest ta üha kiiremini eemaldus. Ju neil oli teda väga vaja olnud, et nad teda nii kaua jälitada olid viitsinud, mõtles Piret. Ta ei teadnud küll, miks. Rong sõitis sadamakraanade alt läbi. Vasakul mustendas meri, paremal kõrgus ebamaiselt kolossaalne prožektoritest valgustatud elevaator.

Mõne aja pärast jäi sadama territoorium selja taha ning rong kihutas juba pimedas võsa vahel. Viljaelevaator paistis eemalt nagu särav muinasjutuloss.

Järsku hakkas Piretil külm. Pääsemisrõõm asendus pikapeale masendusega. Ta lamas pimedas öös, teadmata suunas kihutava rongi katusel, tema peopesad ja küünarnukid olid marraskil ning seelik lõhki kärisenud. Sukkadest polnud enam midagi järel, nii et ta otsustas need üldse ära võtta ja minema visata. Ta tõstis seeliku üles ja hakkas trippe lahti päästma, kui tema ette vaguni katusele langes mingi valgus. Piret vaatas kohkunult üles ning nägi, et tema kohal liigub hääletult mingi ümmargune asjandus, mida ümbritsesid oranžikalt hõõguvad aknad või tuled, mis rongi katusele ja rongi kõrvale maapinnale pikki valgusvihke heitsid. Need ohvitserid on talle selle asjandusega järele lennanud, mõtles ta esimese ehmatusega, kuid taipas siis, et nii võimsat tehnikat ei tohiks Nõukogude relvajõududel küll olla. Loomulikult oli temagi kuulnud igasuguseid jutte UFOdest ja lendavatest taldrikutest ja see seal üleval paistis just sedamoodi olevat. Korraga kustutas lendav veidrus oma tuled ja Piret tundis, kuidas mingi jõud ta rongi katuselt õhku tõstis. Keha muutus kergeks nagu udusulg ning nüüd hõljus ta juba kõrgel kihutava rongi kohal. Piretile tundus, et tuul viib ta kohe minema ja lennutab kuskile põõsasse, kuid taldriku põhja tekkinud ümmargune auk tõmbas nagu tolmuimeja ta endasse. Luuk tema all sulgus ja nüüd ei näinud ta enam midagi. Endiselt hõljus ta kusagil õhus. Ta hakkas käte ja jalgadega enda ümber kobama, ei tabanud aga muud kui tühjust, äkki pimestas valgus ta silmi ning Piret leidis ennast tühjast tuhmilt sillerdavast ruumist. Peale tema oli seal veel keegi nahkjopiga üleni musta rietatud noormees, kes hetkel seisis seljaga tema poole.

«Kus ma olen?» kuulis Piret noormeest küsivat, kuigi rohkem elusolendeid ruumis ei paistnud olevat.

«Siia nüüd jäädki,» vastasid seinad. «Või tahad välja minna? Ütled, kui kõht on tühi. Siis mina ütlen: enne ei söö, kui Võlur käes.»

Piretit ei pannud enam miski imestama. Pealekauba tundus seintest

kostev hää! justkui tuttavana. Ei, konnanägu see polnud. See oli keegi, keda ta juba ammu tundis. Ta ei suutnud meenutada. Ent noormehe oli ta ära tundnud. «Kaaren!» hüüatas Piret.

Kaaren pööras ümber ja jäi teda üllatunult vahtima. Piret läks Kaarna juurde, võttis tal ümbert kinni ja surus enda vastu. Ta tundis, kuidas Kaarna käed üle ta selja alla libisesid.

«Kust sa siia said?» küsis Kaaren.

«Ma ei tea,» vastas Piret. Siis hakkas kõik väga kiiresti keerlema.

Nõmme turuplats oli täiesti inimtühi. Loksa sovhoosi silti kandva lilleputka tagant piilus Kaaren ärevalt uue metallsilla poole, mis sinise peletisena mäest alla viiva sõidutee kohal lasus. Mööda suusatajatele mõeldud silda veeres lapsevanker. Kaarnale ei tulnud äkki meelde, kelle soovil ta niiviisi kell kaks öösel siia oli tulnud — aga kellegagi oli ta ju kokku leppinud. «Tule kell kaks, igavesti lahe oleks mõni lamoonekas silla pealt alla läkitada, mõnele autole katusele,» oli keegi öelnud. Lapsevanker veeres lilleputka ette ning jäi otsekui hoo vaibudes pidama.

«Tere tulemast kuutõbiste hulka!» präaksus keegi kõhurääkija kombel. Kaaren piilus putka tagant metallsilla poole — polnud kedagi, kes oleks võinud rääkida või vankri tema ette tõugata. Igaks juhuks küsis ta: «Kas see oled sina...», aga präaksumine: «Ei ole mina, ja kedagi ei ole ja keegi ei mäleta, eit mäletas, aga eit suri ära!» katkestas teda enne, kui ta oma lause lõpetada jõudis. Kaaren läks vankri juurde. See oli tühi. Kuid valgel linal, mille servad olid korralikult madratsi alla keeratud, oli mänguklotsi-suurune tuhm metallkuubik, mille jalutsisse kortsu lükatud vankrikate nähtavale jättis. Kaaren teadis, et ta teab, kes niiviisi tembutada võib, aga miskipärast ei tulnud ikkagi meelde. «Eit mäletas, aga eit suri ära,» kordas ta nukralt. «Põrgupõhja uus vanapagan. Vanapagan? Ei tea.» Kaaren vaatas veel kord vankris lebavat tuhmi kuubikut ja sai aru, et tegelikult on ta selle sees. Veidi aega paistsid veel lilleputkad ja mäeküljel kasvavate mändide varjud, siis muutusid kuubiku seinad läbipaistmatuks. Esimese ootamatusega meenusid Kaarnale kuuldused nülitud lehmakeredest ja ilma peata koertest, mida kõike salapärase UFOautide kätetööks arvati. Ta pöördus järsult ümber — veendumaks, et keegi talle selja tagant ei lähene. Kuubik oli tühi ja seinad sädelesid tuhmilt. Ruumis oli valge, kuigi ühtki valgustit polnud näha. Seega võisid ka riistad, millega talt kohe nahka maha hakatakse võtma, esialgu lihtsalt nähtamatud olla.

«Sina tead küll, aga sina ei ütle,» kostis kuri hää! — see näis nagu valguski tulevat eikusilt ja kõigist seintest korruga. «Sina tead küll, kes minu energiat varastab.»

«Kvadro,» tunnustas Kaaren — see ajas teda muigama.

«Ei aja segast juttu!» pahandas kuubik edasi. «Keegi korraldab

lokaalset klimatoloogilist eksperimenti ja varastab minu energiat. Aga kui — nahk maha!?» lisas kuubik ähvardavalt.

Kaaren pidi peaaegu naerma hakkama — hääli oli kohutavalt naljakas. Sisu ega ähvardus ei jõudnud talle kohale. «Kus Võlur on?» küsis ta tõsinedes, pealegi hakkas teda armukadedus vaevama, sest Piret oli samuti kadunud.

«Ah Võlur, Võlur, jah?» püüdis hääli veel ähvardavamalt uriseda, «just seda ma tahangi teada!»

«Ma ei tea. Ja üldse, ma lähen nüüd parem ära.»

Kuubik ei teinud väljagi.

«Või kutsun sõbrad appi ja nad annavad sulle peksa,» lõõpis Kaaren.

«Sõbrad on lollid,» prääksus kuubik.

«Lase mind kohe heaga minema!» nõudis Kaaren.

«Ma tahan oma energiat tagasi, enne lahti ei lase,» pakkus kuubik omalt poolt. «Mul vaja Võlur oma kätte, tema võttis. Kätte saan, nahk maha! Ja sind hoian nii kaua kinni, kui ütled, kus Võlur on.»

«Ma ei tea. Ma ju ütlesin, et ma ei tea. Ega ma muidu poleks su käest enne küsinud,» vastas Kaaren.

«Kaval! Ha-ha! Kaval, jah?» pobises kuubik.

Üks sein hakkas korruga läbi paistma ja Kaaren sai aru, et ta lendab mingi liikuva rongi kohal. «Kus ma olen?» küsis ta.

«Siia nüüd jäädk,» arvas kuubik. «Või tahad välja minna? Ütled, kui kõht tühi on. Siis mina ütlen: enne ei söö, kui Võlur käes.»

«Kaaren...» kuulis ta korruga hüüatust selja taga. Ta pööras ümber ja nägi, et seal seisab Piret, kes nägi, olusid arvestades, üsnagi seksikas välja. Tema niigi lühike seelik oli eest lõhki kärisenud. Üks sukatripp oli lahti läinud ja näoilmegei oli tal kuidagi väljakutsuv. Piret astus lähemale ja tõmbas Kaarna enda vastu. Kaaren libistas käed üle Pireti selja ja pepu ning peatus paljastel reitel. «Kust sa siia said?» sosistas Kaaren õrnalt.

«Ma ei tea,» vastas Piret.

Siis hakkas kõik väga kiiresti keerlema ja nad leidsid endid väga pimedast ja süngest kohast, mis lähemal vaatlusel osutus Nõmme turuks.

«Kohe saan teid kätte! Kohe saan teid kätte!» kostis kusagilt eemalt nõmedat häält.

«Kaaren, otsime taksol!» hüüdis Piret. «Mind hoiti kogu aeg mingites katakombides ja mingi vördjas rääkis mulle energia jäävuse seadusest,» rääkis ta Kaarna külge klammerdudes.

«Mis katakombides?» küsis Kaaren hajameelselt ning vaatas kusagile eemale, kõrgendikul algava männiku poole. Mingi sädelev kera vilkus seal puude kohal väga kahtlustäratavalt. «Vaata, mis seal on? Lähme sinna!» ütles ta järsku.

«Tobu, taksopeatus on teisel pool,» vaidles Piret.

Seni punaselt helkinud kera hakkas muutuma ikka pikergusemaks ja hõbedasemaks.

«Nad on siis ikkagi olemas,» ütles Kaaren millegipärast.

«Kõik, mis on mõistlik, on olemas, ja mis on olemas, on mõistlik,» teatas Piret. «Lähme nüüd kähku, mind on juba nii pikka aega näljas hoitud!»

«Ära karda! Järsku Võlur on seal,» rääkis Kaaren nagu nõiutult mändide poole vahtides.

«Jäta see Võlur juba ükskord rahule!» sai Piret lausa tigidaks, märkas vaba taksot ja hakkas kättega vehkides selle poole jooksma. Õnneks oli taksojuht teda märganud ja pidas masina kinni.

«Kaaren, tule nüüd!» hüüdis Piret takso tagumist ust avades.

Kaaren tuli aeglaselt lonkides lähemale, ise aeg-ajalt üle öla tagasi männimetsa poole kiigates.

«Rut-tu!» kiirustas Piret ja ronis juba ees taksosse.

«Järgnege, palun, eelmisele masinale!» ütles Kaaren taksosse istudes, kohutavalt enesekindla näoga seejuures.

Taksojuht jäi talle juhmilt vastu vaatama, sest mingisugust eelmist masinat lihtsalt ei olnud. Öine tänav oli täiesti tühi.

Jõudmata teiste vastastikuse põrnitsemise lõppu ära oodata, teatas Piret kiiresti oma aadressi.

Kaaren ärkas mingi kolina peale. Piret oli külmutuskapist kõik söödava diivanilauale tassunud ja vaatas nüüd tekkinud hunnikut ahne pilguga. Järsku tõusis ta püsti, läks oma lühikest öösarki kohendades avatud verandaukse kõrvale televiisori ja raamaturiiuli vahele pimedasse nurka ning tõi sealt lagedale kašmaari. Aga enne kui ta sellesse hambad sisse jõudis lüüa — või see temasse, kašmaare ei või kunagi usaldada — märkas ta raamaturiiulil helkivat kuulikest. See oli kašmaari kuul. Aga võib-olla ei olnud ka. Tõepoolest, kašmaari peal olevas avausel oli kuul alles. Raamaturiiulil olev kuul hakkas kutsuvalt sillerdama ja Piret katsus seda sõrmega. Kuul muutus nüüd üha suuremaks, Piret aga väiksemaks, sõrm muudkui venis — ja tõmbas siis nagu kummipael lupsti! Pireti kuuli sisemusse. Kaaren tõusis voodis istukile.

«Aga kui — nahk maha!» ütles keegi vastikult iniseva häälega.

Kaarnale meenus «Alice imedemaal». Aga hoolimata paljudest kasulikest näpunäidetest, mida sealt leida võis, polnud seal küll õpetatud, mida öelda Pireti vanematele, kui need nüüd tuppä peaksid astuma — pealegi oli kuul kasvades ja Piretiga põgenedes akna purustanud. ««Hullumeelsuse printsiip. . .!» meenus Kaarnale kusagilt loetud lausekatkend. Ta heitis diivanile ning jälgis ükskõikselt, kuidas hakkliha-pakk diivanilaual üles sulas ning punased nired laiali jooksma hakkasid. Hakkliha lagunes pikkamööda koost ning lihatükid hõljusid suurest purunenud aknast välja hommikupunasse. Kas Piret on tõesti ikka veel näljane, imestas Kaaren. Aga võib-olla läheb liha ja veri

tapetud loomadele tagasi, mõtles Kaaren ja tundis, et uni hakkab uuesti peale tulema.

Sensitiivagent X-11 istus mugavas tugitoolis ja mõtles. Kõigepealt oli täiesti võimatu, et hoolimata kõigist ettevaatusabinõudest ja isegi tema enda kohalolekust võiks keegi ikka veel energiat varastada — ja ometi oli see nii. Samuti oli täiesti võimatu, et mingi sadama territooriumil hulkunud plika asjasse segatud võiks olla. Üsna võimatute sündmuste hulka kuulus seegi, et see plika tema alluvate käest põgenema võis pääseda. Viimane polnud küll päris võimatu: tegijal juhtub mõndagi ja meestel poleks ju pruukinud valetada, et ainult lendava taldriku ootamatu ilmumine neid ametikohustuste täitmiselt eksitas. . .

Palju võimatuid asju üheskoos tähendas tavaliselt, et sensitiivagent oli õigele rajale sattunud. Nüüd hakkas talle järsku tähendusrikkana tunduma seegi, et plika ema, estraadilaulja Regina Püssi hääl oli hommikul raadiost kõlanud. Nii, nii, nii! Sensitiivagent kummardus kirjutuslaua juurde ja soris pisut paberites. Laual oli neid palju ning varsti tüdines ta neis tuhnimisest ära. Siis hakkas tal peas aga midagi prigisema. Nimelt võis ta ülikõrge sagedusega raadiolaineid otse kuulda. Mitte kõiki muidugi. See kõik oli kuidagi tema sensitiivsusega seotud, talle endale loomulik, teistele aga arusaamatu. Teda oli uuritud — hoolimata vastupuiklemisest, tõsi, alampolkovnikupalga eest võis hullematki välja kannatada — ja nüüd kasutati üht kindlat lainepikkust temaga eriti salajaseks sidepidamiseks. Igatahes ei suutnud agent üllatust varjata, kui salajaselt lainepikkuselt, millest teadsid kogu maailmas ainult neli, ei, viis inimest, kostis äkki hädine hääl: «Tahan süüa!»

«Süüa ei ole,» saatis X-11 automaatselt vastuse teele.

«Peab olema!» kostis kusagilt veelgi kaugemalt eestlaineist kindral Potapovi autoriteetne bass, tundmatu hääl virises aga edasi: «Ja külm on ka!»

«Räägib X-11. Räägib X-11. Kes kuuleb? Vastuvõtt,» püüdis agent olukorras selgusele jõuda, vastas talle aga jällegi Potapovi bass: «Pidage rangelt kinni raportiteks ettenähtud kellaaegadest!»

Sageli kahtles agent, kas Potapovile pole mitte asjatult tema lainepikkust teatatud. Ilmselt oli see juhtunud hiljaaegu, enne sadamaafääriga tegelema asumist polnud ta mingist Potapovist üldse kuulnudki. Nüüd aga käratses salajasel lainepikkusel. . . Nagu kiuste astus kabinetti leitnant Mihhailov ja teatas midagi järjekordsest banaani-partiist. Ja tundmatu raadiopiraat lõpetas oma hädaldamise hüüatusega: «Grörō-görlümft!», mis sensitiivagendi lausa võpatama pani ja iseäranis mõttetuna tundus. «Kodanik, vabastage lainepikkus!» ütles ta nõudlikult, ise millegipärast Mihhailovile otsa vaadates.

«Yes,» ütles Mihhailov, nagu sensitiivagendile tundus — tavalise «Есть!» asemel.

Agent tahtis Mihhailovit imperialistliku Lääne ees lõimitamise

eest sõimama hakata, aga Potapov segas jälle vahele: «X-11! X-11! Vastuvõtt!»

«X-11 kuuldel. Vastuvõtt,» vastas sensitiivagent ning vaatas paha-selt Mihhailovi poole, kes mööda kabinetti ringi käis ja igasuguseid kapinuppe vahtis — ilmselt otsis, kust saaks lainepikkust vahetada.

«Nimetage mulle alajaama asukoht! Vastuvõtt,» nõudis Potapov.

«Alajaam on elevaatori taga. Vastuvõtt,» üritas agent Potapovile selgitada.

«Täpsustage! Vastuvõtt!»

«Kohe nende kõige kõrgemate tornide taga, see hall putka. Vastuvõtt,» püüdis agent täpsustada.

«Kas teil on täpsed andmed? Vastuvõtt,» nõudis Potapov uuesti.

«Just nii. Vastuvõtt.»

«Täna. Lõpetan.»

Mingi hall vari libises akende tagant läbi ja agent X-11 tundis hirmuga, kuidas kogu Kirdebasseini elektrienergia, igasugustest kaitsmetest ja trafodest hoolimata, otse nende alajaama voolas ja sealt kaduma läks.

«Häire!» karjus agent.

«Häire!» karjus Mihhailov talle vastu.

«Viimaks on nad paljastatud!» lootis agent, aga mitte midagi taipav Mihhailov kontrollis vaid kiiruga oma mundri määrustikukohast kinniolekut ja agent pidi ise punasele häirenupule vajutama. Salapärane vari rippus endiselt alajaama kohal ega teinud väljagi esimeste kohaleruttavate sõdurite automaaditulest. Kõigele lisaks kostis agendi peas kellegi parastav naer, mida katkestas aga pahane küsimus: «Mis see koerte võidujooks siia puutub?»

Kui Regina Püss ukse avas, nägi ta Kaarnat, kes imelikult kohmetul moel ütles: «Tere, ma tahtsin ainult küsida, ega Piretit kodus ei ole?»

«Ei ole,» teatas Regina vihaselt ja pani ukse uuesti kinni. Ja taipas siis, et midagi on valesti: tema seisis õues ja Kaaren oli majas sees!

«Ma ei saa ainult aru, miks keegi sind mingite kuulide sisse ei tõmba,» oskas Regina vaid öelda, kui Kaaren oli talle kogu loo ära rääkinud. Ta ei uskunud Kaarna jutust ühtegi sõna — või ei tahtnud uskuda. Mis tegi kokkuvõttes sama välja. Ainult et esialgu ei olnud kedagi, kes usutavama looga välja tuleks! Ja külmutuskapp oli tühjaks söödud küll. Ka Regina pea oli tühi, nii et ta ei taibanud endalt sedagi küsida, miks Kaaren juba minema ei hakka. Äkki märkas ta punakat niret, mis Pireti toa ukse alt välja voolas. «Veri!» karjatas ta ehmunult.

«Võib-olla on Piret ikka veel näljane,» kehitas Kaaren ükskõikseltsõlgu.

Regina sattus sellest märkusest veel suuremasse ärevusse. Pealegi ei voolanud nire enam mööda põrandat edasi, vaid muutus otsast kuulikesteks ning lendas katkendliku joana aknast välja. Regina tahtis juba ära minestada ja üles ärgata mingis rahulikumas kohas —

aga ühekorraga kargas Kaaren püsti ja jooksis uksi paugutades majast välja; akna taga vilksatas mingi helendav siluett ja keegi karjus plekise häälega: «Kohe saan su kätte! Kohe saan su kätte!» — nii et Regina otsustas minestamisega veel veidi oodata, et mitte millestki olulisest ilma jääda. «Kui kätte saate, andke talle minu eest ka,» pomises ta — Kaarnale mõeldes — kurjalt, läks kiiresti katkise akna juurde ja vaatas välja. Õunapuude kohal rippus seesama, millest Kaaren oli rääkinud. Regina nägi, et tänavat pidi läheneb mingi mootorratas. Värava ees see peatus, mootorrattur võttis kiivri peast ja Regina nägi, et see on Völur — keda ta Pireti tuttavatest millegipärast kõige vähem sallis, hoolimata sellest et too alati korralikult ja maitsekalt riides käis.

«Piretit ei ole kodus!» karjus Regina juba eemalt.

«Muidugi ei ole,» vastas Völur hooletult, ulatas Reginale läbi purunenud akna kaks punast nelki ja kadus nurga taha.

Kui naine ümber pööras, istus Völur juba tugitoolis, mesimagus naeratus näol ja diivanilaul vedelevast «Dunhilli» pakist võetud sigaret näppude vahel. Regina pani tähele, et põrand on puhas ja aken, läbi mille, kui Kaarna juttu uskuda, tundmatu jõud Pireti ära oli röövinud, jälle terve. Aken, läbi mille Völur talle alles äsja lilled oli ulatanud!

«Muidugi võlgnen ma teile seletuse oma ootamatu visiidi pärast,» alustas Völur, kui Regina teda katkestas: «Ah, mul on nii hea meel, et te tulite! Teate, kui ma koju tulin, oli siin see. . . Kaaren. . .» Reginal juba peaaegu oligi hea meel, et keegi talle seltsiks on sattunud. Olgu siis või Völur.

«Mis Kaaren siin tegi?» küsis Völur huviga.

«Oli millegipärast meie külmutuskapi hakklihast tühjaks söönud, ja kui ma ta selle pealt tabasin, hakkas segast juttu ajama. Mingid UFOd pidid ringi möllama ja olla Pireti ära röövinud. Täielik košmaar.»

«Aga võib-olla kašmaar?» küsis Völur kavalalt.

«Kuidas?»

«Kašmaar,» kordas Völur vastutulelikult.

«Košmaar jah,» nõustus Regina. Kõik oli nii segane, et ta ei tahtnud selle peale mitte mõeldagi.

«Ma mõistan,» noogutas Völur (ja see pani Regina sügavalt imestama, sest ta ise ei mõistnud midagi), «ma tahtsin küsida — kas teile meeldib suvi?»

«Suvi?»

Völur noogutas.

«Suvi,» naeratas Regina meelitatult ning langetas pilgu Völuri kingitud nelkidele, mida ta siiaamaani sõrmede vahel oli mudinud. «Jah, isegi väga! Kõik õitseb ja õilmitseb ja linnud laulavad ja meri mühiseb ja baarides istuvad sümpaatsed heledates ülikondades härrasmehed. . .,» unustas ta end lobisema, kergitas siis ennast järsku akna-

laualt, kuhu ta mugavalt toetunud oli, ning kohendas kohmetunult oma liibuvat nahkseelikut.

«Jah, ma kuulan teid suurima huviga,» õhutas Völur leebelt, laualt võetud prantsuse tulemasinaga uut sigaretti süüdates.

«Suvi on nii kaunis,» õhkas Regina, «kuidas mulle meeldiks, kui kogu aeg oleks suvi. . .»

«Midagi taolist oli minulgi mõttes,» noogutas Völur suitsurõngaid puhudes. «Võib-olla pisut teistel ajenditel, ent siiski. . . Et kas ei saaks nii korraldada, et meil siin — nagu suvi oleks või nii. . .»

«Ent kas ei tooks see endaga kaasa looduslikke katastroofe?» teeskles Regina kohkumist. Nagu estraadilauljate puhul tavaline polnud tema teadmised maailma asjadest kuigi põhjalikud. Seda enam tahtis ta neid välja näidata. «Selleks tuleb ju Maa magnetpoolust nihutada — ma ei teagi, kui mitme meremiili võrra vasakule. Sellega kaasneks arktiliste jäämasside sulamine ning ülemaailmne veeuputus — isegi Muuga võib hõlpsasti vee alla jääda.»

«Päris originaalne mõte,» kiitis Völur. «Magnetpoolus võiks isenesest ju maakera telje nihutamisel ka paigale jääda. . . Muuseas, mul oli üks palju lihtsam idee. Energia ülekandmine ja. . . Kas teile ei tundu, et porikuu — teisisõnu oktoobri — kohta on meil päris soojad ilmad? Päevad lähevad küll lühemaks, aga mitte külmemaks. . .»

Ja järsku sai Regina aru kohutavast tõest: Kaarna imelik käitumine nende majas, Pireti kadumine ja kõik need kummalised juhtumused on seotud Völuri salakavalate plaanidega. . . «Ah jaa, te pole mulle ikkagi selgitanud oma tuleku põhjust,» teatas ta Völurile nõudlikult otsa vaadates. Ta oli korraga surmtõsine ja tema sinistes silmades läigatas hirm.

«Ärge erutage. Ärge pöörake pisisajadele nii suurt tähelepanu. Kõik läheb hästi,» kõneles Völur hüpnotiseerivalt.

«Aga mu tütar!» nõudis Regina. «Kas tõesti ei saaks kuidagi teisiti. Et ei tõmmataks kuulide sisse ja. . .»

«Oh, noored armastavadki kõiksugust romantikat,» lõi Völur hooletult käega.

Kui Regina nüüd järele mõtles, siis talle näis meenuvat, et Piret — ja mitte ainult Piret, vaid tema isegi — oli üks igavene seikluste tagaajaja küll.

«Pealegi, ma arvan, et saan teid aidata,» kostis Völuri hääl justkui kusagilt väga kaugelt — või hoopis liiga lähedalt. Regina tõstis pilgu nelkidelt, mille ümber hõljus nagu mingi roosa udu. Völur oli baarikapi juurde läinud ning võttis kaks pokaali ja pudeli portveini, mida seal Regina arvates enne ei olnud. Völur ulatas ühe pokaali Reginale, valas selle täis ning istus siis pudeli ja teise pokaaliga tugitooli tagasi. «Te võib-olla ei usu, kui ma teile ütlen — et sõjaväe vastuluure asjaga tegelema hakkab, teadsin ma juba ammu ette, aga tundmatute lendavate objektidega pole mul seni võimalust olnud

katsetada,» jutustas Völur rahustava hääletooniga, «seega on mõistetav, et esialgne plaan ei realiseeru nii ruttu, kui kavatsetud. . .» Völur valas endale veini, kallast selle ühe sõõmuga kurku ja asetastühja pokaali diivanilaulal seisva kašmaari peal olevasse avausse. Alles nüüd märkas Regina imelikku eset, millele ta polnud enne tähelepanu pööranud.

«Mis see on?» küsis ta näpuga kašmaari sihtides. Aga raamaturiieli servalt tõusis õhku helendav ning sillerdav klaaskuulike, mis lähemale hõljudes ja seejuures nagu kasvades tema tähelepanu veelgi enam köitis. Kuul ujus sillerdades lähemale ning jäi siis laua kohale õhku rippuma, ise seejuures üha suuremaks paisudes. Regina mäletas küll, kuidas ta väikese plikana seebimulle oli puhunud, aga kunagi polnud nad nii suureks paisunud. Ta sirutas käe välja ja puudutas kera ettevaatlikult. Samas tundis ta, kuidas mingi jõud tema sõrme selle hiigelmulli sisse hakkas imema. «Annad kuradile sõrme. . .» jõudis ta veel mõelda, enne kui ta ennast juba kera sisemusest leidis. Seal oli ka Völur, kes oli jala vastu mulli seina toetanud ja tiris nüüd endale järele veinipudelit, millega võrreldes ta ise tunduvalt kahanenud oli. Pudeli suurust hinnates hüüatas Völur: «Seda nippi võiks ju teine kordki kasutada.»

«Nüüd on jäänud ainult kaks võimalust,» mõtles Regina, «kas hakata karjuma ja hüsteeriliselt jalgu trampima või sellest tobedast unenäost üles ärgata.» Seepärast asuski ta Völurile appi veinipudelit sikutama. Ta võttis kätega pudelikaelast kinni, ja kui Völur oli paar matsu jalaga vastu mulli seina löönud, andiski sein järele ja pudel oli neil käes.

«Üritage, palun, end koduselt tunda,» teatas Völur ja püüdis kätt uhkelt puusa seades üleoleva ilmega veinipudelile toetuda. Pudel oli temast natuke pikem ja kõikus veidi, ilmselt kuuli põranda nõrguse tõttu. Regina katsus pisut kohmetunult kera nõrgusal küljel istet võtta, kuid libises kohe kera keskele ning lõi põlve vastu pudelit ära. «Kas me ei võiks toas edasi vestelda?» küsis ta haiget saanud kohta hõõrudes.

«Paraku pole see võimalik,» vastas Völur, kellel läks juba raskeks eest libisevale pudelile toetudes uhket ja enesekindlat nägu säilitada. «Me oleme sunnitud pisut aega siin keras veetma.» Ta katsus võluvalt naeratada, kuid pudel libises jälle mõnevõrra edasi.

«Iga korralik naine minu asemel minestaks,» arvas Regina. Ometi hoidis miski teda sellise sammu eest tagasi.

«Võib-olla soovite veini?» tegi Völur ettepaneku. Ta küünitaskend kikärvule ja keeras korgi pealt ära. Seejärel suutis ta mingi tabamatu liigutusega pudeli mööda seina nii kõrgele nihutada, et vein lõbusalt mulksudes korgi sisse voolas. Punane mustade kirjadega kork oli mulli sees umbes suuremat sorti keedunõu mõõtmetega. «Nüüd laulame,» pakkus Völur.

«Kuidas?» ehmus Regina.

«Te olete ju laulja, kui ma ei eksi,» meenutas Völur veinipudelit endisesse asendisse sättides.

«Ah soo. Oodake, ma ei saa ju nii kohe. Ma võtaksin enne ühe

lonksu,» vabandas Regina pisut väriseva häälega ning katsus naeratada. Pealegi polnud ta kunagi varem künneliitrisest nõust veini joonud. Tugev alkoholilõhn lõi vastu ja Regina püüdis üle serva vedeliku poole küünitades teise käega nina kinni hoida.

«Kuidas on?» küsis Völur, kui Regina oli suu veinist pungile võtnud ja nüüd seda lonkshaaval alla neelata katsus, ise millegipärast kõrvu kinni hoides.

«Mis te, noormees, kipute sugulaseks või?» ütles Regina eputavalt.

«Mis mõttes?» küsis Völur kastrulisuurust korki kahe käega suu juurde tõstes.

«Oh, nii võib purju jääda,» edvistas Regina edasi ja silus oma liubuvat nahkseelikut, «aga me pidime ju laulma. . .» Ta tõusis püsti ning hakkas, üha oma ümaraid puusi siludes, kõrge häälega laulma. Völur polnud seda laulu varem kuulnud. Talle hakkas see meeldima ning ta jäi huviga kuulama.

«Tahan süüa!» kostis kõrvaklappidest Pireti hääl. Potapov vaatas üle õla ja nägi, et plika istub väga mossis näoga nurgas ja katsub oma lühikest öösärki üle põlvede venitada. Piret Potapovit ei näinud. Piret nägi selle koha peal ainult seina.

«Peab olema!» kõmises Potapov sõjaväelaslikult oma veidrasse mikrofoni ning vajutas mitmesugustele värvilistele ja helendavatele nuppudele. UFO «külalistetoa» poole vaadates veendus ta, et oli toiduained plika diivanilaualt kätte saanud.

«Ja külm on ka!» hüüdis Piret.

«Muidugi, ta on ju ainult öösärgi väel, vaeseke,» haletses Potapov endamisi, kuid plikat lahti lasta ei saanud — teda oli tarvis Völurile söödaks.

«Pidage rangelt kinni raportiteks ettenähtud kellaaegadest!» kõmistas ta mikrofoni, ise samal ajal «külalistetoas» temperatuuri tõstes.

Kroku, kes seda dialoogi tugitoolis istudes ja rummi imedes kõrvaklappidega ajaviiteks pealt oli kuulanud, ei suutnud enam naeru pidada ja pistis rämeda häälega hirnuma.

«Grörō-görlümft!» lõrises Potapov ruttu mikrofoni, et X-11 Kroku naeru ei kuuleks.

Kui UFO koos tulnukatega umbes pool aastat tagasi Männiku rabas maandunud oli, oskas Potapov kui tuntud mereröovel ennast kiiresti nende laeva sokutada, nime poolest nagu tõlgiks ja giidiks. Tulnukad ise osutusid küllaltki uimasteks vendadeks, kes kõige tühise-maidki asju kümneid kordi üle mõõtsid ja ikka millestki aru ei saanud. Potapov aga oli peagi ka oma sõbra Kroku laeva meelitanud ja kasutas nüüd võõrast väärtaparatuuri kõikvõimalikeks nõmetsemisteks.

«X-11! X-11! Vastuvõtt,» ütles ta mikrofoni, ise Krokule rusikat näidates, et too nii kõvasti ei hirnuks. «Nimetage mulle alajaama asukoht! Vastuvõtt,» nõudis ta seejärel.

UFOle paistis natuke elektrit ära kuluvat, sest see raisk ei tahtnud

viimasel ajal enam hästi lennata ja oli neid vastikuid jõnglasi taga ajades loperdama kippunud.

«Täpsustage! Vastuvõtt,» ei jäänud Potapov veel rahule.

Sadama kandist ehitismaterjalide ja banaanide virutamine oli talle UFO abil tõhusa ajaviitena tundunud — kuni selle ajani, kui julgeolek välja ilmus. Neid mehi ta igaks juhuks ei usaldanud.

«Kas teil on täpsed andmed? Vastuvõtt,» nõudis ta uuesti ja vaatas selja taha, kuna sealt kostis mingit saginat: tulnukad olid kõik «külalistetoa» seinä äärde kogunenud ja vahtisid, kuidas Piret sõi. Ei tea, mis nad seal iseäralikku leidsid.

«Täna. Lõpetan,» sõnas Potapov, võttis kõrvaklapid peast ning suunas UFO tross-kombitsad alajaama poole. Äkitselt käis kõva särakas ja kõik seinad löid sinakalt hiilgama.

«Ah-ah-haa,» naeris Kroku, «kange elektrivedelik sai, nagu puhas puupiiritus kohel!» Ka Kroku nägu oli kergelt sinakaks muutunud.

Potapov nägi illuminaatorist, kuidas esimesed vormis mehed elevaatori nurga tagant välja jooksid. Ka tulnukatele tundus miski valesti olevat, sest kaks neist loivasid juhtimisruumi ning Potapov tundis oma peas tekkivat võõrast ja sakilist mõtet — kogu tulnukate suhtlemine toimus telepaatiliselt. Potapovi pähe tekkinud mõte oli paljunemise piiramisest, sinisest värvist ja koerte võidujooksust Borneo saarel.

«Mis see koerte võidujooks siia puutub?» küsis Potapov. Sinised sädemekesed jooksid mööda UFO sisemust sinna-tänna ja pragisesid vastikult, lennuaparaat ise paistis tulnukate pingutuste mõjul lendu tõustva tahtvat, aga üks kombits oli alajaama külge kinni jäänud. Lõpuks vajutas Potapov ühele neljakandilisele helesinisele nupule ning juhtimispuldi kohal paiknevalt ekraanilt oli näha, kuidas kombits alajaama katusest paraja lahmaka plekki välja rebis ning koos sellega tähelaeva sisemusse kadus.

Ees laius Muuga laht, mida eraldas muust merest paremal silma- piirini ulatuva Viimsi poolsaare metsane rannik ja Prangli saar, mille tumedat riba võis aimata läbi vee kohal hõljuva udu. Kaaren avastas, et jalad on ta nagu iseenesest jälle siia toonud, aga see udune meri ei teinud ta meelt sugugi rahulikumaks. Lisaks Piretile oli ka Võlur kuhugi kadunud. Korraga meenus talle sadam. Mida oligi Võlur öelnud, kui nad viimast korda lahku läksid? «Kas sa arvad, et nad selle siis nii lihtsalt sedasi jätavadki või?» oli ta sisistanud, täpsustamata, kes nimelt. Kaaren vaatas hajameelselt udus lainetavat merd, kui äkki toimus tema vaateväljaga midagi taolist, nagu oleks keegi seda hetkeks kõigutanud. Ta märkas udus nähtavale ilmuvat hõbedast ovaali. Salapärane nähtus undas vaikselt, selle ümber sädelesid sinised välgud. Kaaren aimas, et ega tal pääsu pole, ning tundiski, kuidas keha järjest kergemaks muutub, justkui oleks maa külgetõmbejõud järkjärgult kahanenud. Juba tõusid jalad märjalt rannaliivalt õhku ning

ta hakkas järjest kõrgemale kerkima. See ongi kaaluta olek, arvas Kaaren taipavat. Nüüd hõljus ta juba kõrgel kaldale loksvate lainete kohal ning UFO põhja tekkinud ümmargune auk imes ta halastamatult endasse. Nagu fotoaparaadi objektiiv sulgus auk tema all ning nii leidis ta ennast tuttavast tuhmilt sädelevast ruumist, mille tuttavlikkuses polnud midagi rahustavat. Nagu arvatagi võis, oli seal ka Piret, kes poolalasti nurgas istus ja parajasti oma külmutus-kapist pärinevat hapukoorepurki tühjendas.

«Moens!» ütles Kaaren.

«Moens!» vastas Piret.

Siis hakkas kõik väga kiiresti keerlema ja nad leidsid endid väga pimedast ja süngest kohast, mis lähemal vaatlusel osutus öiseks Nõmme turuks.

«Ma saan aru, Võlur, et sul on lõbus, aga see jama hakkab mul juba üle viskama,» ütles Kaaren ja märkas silmanurgast, et Piret vaatab keskendunult kuhugi eemale, just nagu kõrgendikul algava männimetsa poole. Mingi sädelev kera vilkus seal puude kohal väga kahtlustäratavalt.

«Vaata, mis seal on? Lähme sinna!» ütles Piret.

«Tobu, taksopeatas on teisel pool!» vaidles Kaaren.

Seni siniselt helkinud kera hakkas muutuma ikka pikergusemaks ja hõbedasemaks.

«Nad on siis ikkagi olemas,» ütles Kaaren millegipärast.

«Kõik, mis on olemas, on mõistlik, ja kõik, mis on mõistlik, on olemas!» teatas Piret ootamatu sügavamõttelisusega, aga Kaaren ei jõudnud veel imestadagi, kui tüdruk jätkas: «Lähme nüüd kähku!» ning hakkas — nii nagu ta oli, paljajalu ja öösärgis, justkui unenäo-inglike — Kaarnat kättpidi künkal kasvavate männiäbarike poole vedama, kuhu tundmatu helendav asi näis takerduvat. Kaaren läks lonkides järele ja piilus veel korra üle öla suusatajatele mõeldud metallsilla poole. Mööda silda veeres lapsevanker.

Hõbedane objekt laskus mändide vahele ning sädelus jäi tuhmimaks. Siis paistis puude vahelt nagu võimas väklambi sähvatus, mille valgusel männitüved sünkmusti, kõveraid ja õudseid varje heitsid. Kaaren ja Piret peatusid hetkeks, et sähvatuses pimestatud silmi hõõruda. Selja tagant kostis tasast kriginat. Kaaren vaatas sinnapoole ja nägi, et lapsevanker oli neil juba päris kannul.

«Lähme kähku,» nõudis Piret.

Nad jooksid liivast künkanõlva pidi ülespoole. Taamal hakkasid paistma öise Mustamäe mitte eriti kutsuvad tuled. Järsku märkas Kaaren puude vahel kaht inimfiguuri. «Piret, vaata, kes seal on!» hingeldas Kaaren, kuid oli juba niigi selge, et need on Potapov ja Kroku. Kaaren oli nad kohe ära tundnud. Neid oli võimatu kellegagi segi ajada. Ja nüüd olid nemadki põgenikke märganud ning ruttasid vastu.

«Oleks pidanud ikka takso võtma,» ütles Kaaren, aimates, et

ilma kakluset asi ei lõpe. Ent mehed tormasid neist mööda. Hämmeldunult pööras Kaaren ringi ning nägi, kuidas Potapov peatas kägiseva lapsevankri, võttis selle seest tuhmilt helendava metallkuubiku, pani selle hetkeks kõrva äärde ning pistis siis endale taskusse. Seejärel hakkasid Potapov ja Kroku lapsevankrit jalgadega peksma. Pimedas metsas kajas nende pisut tontlik naer, kui lapsevanker esimestest hoopidest kõrgele õhku tõusis. Haaratuna vaatepildist, kuidas mehed naerulagina saatel lapsevankrile jalgadega peale hüppavad, tormas ka Kaaren vankrikese rususid jalahoopidega mäest alla ajama.

«Sina, poisinolk, hoiä üldse eemale!» nohises Potapov kurjalt, surus Kaarna küünarnukiga eemale ja lõi jala läbi vankri põhja. Jalg jäi kinni ning Potapov hakkas tasakaalu säilitamiseks teisel jalal karglema. Kaaren lõi talle jalaga selga nii et Potapov kápuli kukkus. «Kroku, raisk,» karjus ta ise seejuures, kummardus osavõtlikult Potapovit üles upitama ning õngitses nagu muuseas tolle taskust kuubiku välja. See oli kuum ja kõrvetas näppe, Kaaren peitis selle kähku oma nahkjopi taskusse. Potapov ei ütelnud midagi, püüdis rahmeldades oma jalga lapsevankrist vabastada ja kavatses ilmselt Krokule tappa anda.

«Oh, ma ei või!» häälitset Piret künkanõlval, tõstis käed graatsiliselt pea kohale ja lasi neil siis lõdvalt alla langeda. «Kaua sa jamad seal nende joodikutega! Õige nüüd vaja jah kolme mehega seda vankrit peksta! Nagu kahekesi ei saaks! Kas laps on ka sees?»

Potapov oli jaäa lapsevankrist kätte saanud ja tagus nüüd Krokut, kes tõenäoliselt ei saanud üldse aru, mis ümberringi toimub.

«No hea küll, head õhtut siis,» pomises Kaaren igaks juhuks rüseelejate poole ja hakkas Pireti poole hiilima. Nüüd oli jõudude vahekord muutunud ja Potapov hakkas ise saama.

Kaaren ja Piret jõudsid taksopeatusse. Kaaren oli Piretile oma jopi selga andnud. Ühtegi taksot ei olnud näha ja Kaarnale tuli salapärane kuubik meelde. Ta võttis selle taskust ja tõstis suu juurde.

«Kõigile, kõigile, kõigile!» ütles ta millegipärast sinna sisse. «Ülesanne täidetud, vajan transporti. Edasi võite meie programmil kuulata kergert muusikat,» lisis ta peene häälega ja hakkas vaikselt vilet laskma, ise silmanurgast männimetsa poole piiludes. Ta nägi, kuidas latvade kohale kerkis tumesinise taevaga peaaegu ühte värvi ovaal, mis seejärel varjuna hääletult alla orgu laskus, sinna, kuhu Potapov ja Kroku kaklema olid jäänud, tegi seal mingi ringi ning libises nüüd tema ja Pireti suunas «Võidu» kino poole. Kaarna jahmatuseks hakkas kuubik tema peos häälitsema: «Helikopterid tõusid juba õhku! Teatage oma asukoht!» nõudis ilmselt sõjaväelasele kuuluv raiuv hääletoon. «Kontrollige oma lainepikkust! Te töötate valel lainepikkusel!» teatas üleolev naishää. «Ei ole külm! Ei ole kõht tühi!» sekkus ilmselt keegi hullumeelne. «Hä-hä-hää! Kaaren on ära eksinud, tahab, et keegi ta koju tuttu viiks, täitsa segi omadega vist,» kostis ikka samast kuubikust äkki Võluri lõkerdamist. UFO

jäi Kaarna ja Pireti kohale õhku rippuma, nii madalale, et seda võinuks käega puudutada. Ta oli tunduvalt suurem, kui Kaaren ette oli kujutanud. Pealegi veel läbipaistev, sest kinohoone taeva poole kõrguv sein paistis sealt läbi. Justkui olukorra täieliku absurduse rõhutamiseks jooksis mööda terve rood õistelt õppustelt tulevaid miilitsakooli kursante. Nad pöörasid kino eest paremale, oma ühiselamu poole. Ka nemad paistsid läbi UFO. Lendava taldriku põhjas avanes umbes süllase läbimõõduga ümmargune auk. Sealt ei paistnud enam midagi. Seal oli pime. Pealegi tekkis augule Kroku paistelöödud larhv ja jäi Kaarnale otsa jõllitama. Varsti Kroku lõust kadus. Korraks vilksatas veel Potapovi umbne morda ja siis ilmus augule Völur.

«Tahtsid ennist nagu sõita kuhugile või?» päris ta lahkelt.

«Tõmba meid üles,» ütles Kaaren.

«Näe, või Piret ka siin,» ei teinud Völur Kaarna jutust enam väljagi. «Ah-ha-haa, Piret, sina ka siin,» tegi miski Völurile nalja.

«Issand, ta on ju purjus,» lõi Piret käsi kokku ja tuli augule lähemale.

Kaaren võttis tal pepu ümbert kinni ja tõstis ta üles, nii et tüdruk luugist sisse pugeda sai, ja hakkas siis ennast üles vinnama. Piret pistis seal üleval miskipärast karjuma ja Kaaren lõi kahtlema, kas ta üldse teebki nii targasti, kui jälle selle salapärase asja sisse ronib.

Kui ta läbi lüüsi kajutisse jõudis, nägi ta, et Piret on tormanud tugitoolis liikumatult lebava naisterahva juurde ja püüab teda elustada. Lähemal vaatamisel osutus too väga Pireti ema sarnaseks. Kaaren oli Regina Püssi alati väga särtsaka ja enesekindla daamina kohanud ning too liikumatu lõtv kuju äratas kahtlusi. Siis tegi Regina korraks silmad lahti ja hakkas pehme keelega latrama: «Tütrekene, sina ka siin? See on hea, et said aega läbi astuda. . . Mäletad, kui sa väike olid, ma rääkisin sulle muinajuttu? Tõsi, ega ma ei olegi mingi Lumivalguke, aga sellegipoolest ei olnud ma kunagi varem arvanud, et päkapikud on sinised. . .»

Läbipaistva vaheseina tagant paistis tõesti kamp väikseid sinakaid veidrikke, kes mingi puldi ümber kohmitsesid. Ilmselt tulnukad, mõtles Kaaren.

«Ma tahan maha minna!» otsustas Piret.

«Helikopterid kutsusid sa siia muidugi asjatult,» ütles Völur Kaarnale ja lisas siis selgitavalt Piretile: «Näe, seepärast pidime me natuke kõrgemale tõusma!»

Lüüsisist alla vaadates nägi Piret ühekorraga tervet Eestit — ja veel suurt osa Soomestki, merest rääkimata.

«Nad on küll uimasevõitu, aga täiesti ohutud,» osutas Völur tulnukate poole.

«Jätke kord juba oma loll jamal!» ägestus Piret. «Kes mu ema täis jootis? Miks neid siniseid mehikesi siia vaja on?»

Vist oli raadio kogu aeg mänginud, seni polnud keegi seda lihtsalt märganud, nüüd sattus aga sihitult ringi ukerdav Kroku mingile nupule vajutama ning nähtamatutest valjuhäälditest kostis nagu Piretile vastuseks: «Rumal nali on see!» See laul ansambli J.M.K.E. esituses oli kohaliku raadio plaadiedetabelis tippu tõusnud ning nii leierdati seda peaaegu igal täistunnil.

««Rumal nali!» Pange kõvemaks!» ütles Piret, Super-Villu — J.M.K.E. laulja ja kitarristi krägisevat häält ja kitarrimängu nautides.

«Mis, sa ei tahagi maha minna või?» küsis Kaaren.

«Võib-olla ta sai aru, et kodu on tal umbes saja nuhi poolt ümber piiratud,» kehtitas Võlur õlgu, «ja kas polnud see mitte sina, Kaaren, kes kašmaari kuuli ära kaotas?»

Oli pime öö. Kabelikivi all seisis terve hunnik mootorrattaid. Alfons, Zarah Leander, Super-Villu, Haldur, Just, Olaf, Bill ja George istusid Kabelikivi otsas. Suures kivilõhes, mis kunagi ammu välgu tagajärjel oli tekkinud, põles lõke.

«Kas seepärast, et kured ära ei taha lennata, ei saagi nüüd kurjad ilmad tulla, või mis teie sellest arvate?» püüdis paks heavymees Haldur Alfonsile aruka küsimuse esitamisega intelligentset muljet jätta vastukaaluks rockerite kerglasele lõõpimisele.

«Ei kurjus kao ilmast kuhugi,» noogutas Alfons oma päevinäinud kiilaspäed.

«Aga ta ilmutab ennast siis muul kujul?» mõtiskles Haldur edasi.

«Headus ja kurjus on maailmas tasakaalus,» lisas Just.

«Aga rebased käivad endiselt oma radu pidi ja ei tee väljagi. See on muuseas väga tähelepanuväärne,» noogutas Alfons uuesti. Umbes pool tundi jõid nad kõik vaikides õlut, siis ütles Haldur mõtlikult: «See küll rebane ei ole.»

Kes-teab-kust ilmunud tiiger oli esimeste käppadega kivi laugele küljele nõjatunud ja proovis ülespoole ronida. Super-Villu laskus kükakile ja urises tiigri poole. Tiiger vaatas teda hetke tähelepanelikult ja nihutas end siis ettevaatlikult veel pisut ülespoole. Zarah kiljatas nõrgalt. Just haaras enda kõrvalt õllepudeli, loksutas seda ja pritsis tiigri triibulise silmnäo õllevahuga üle. Tiiger urahtas ehmunult ja volksatas kivilt maha. Veidi aega paistsid põõsastest tema pimeduses helkivad silmad, siis kadusid needki.

«Mis sa, loll, õllest raiskad!» pahandas Olaf.

«Kuulge, poisid, kas te olete päris kindlad, et kui me nüüd ära läheme, et nad siis kohe siia naftasadama püsti panevad, et kui me ei valva, noh,» küsis Zarah.

«Kindel,» ütles Olaf ja tõstis õllepudeli uuesti suule.

«Aga kust nad teavad, et me enam ei valva?» ei jäänud Zarah rahule, «muidugi, ma olen ka roheliste liikumise poolt, aga pikapeale muutub see kivi peal istumine üksluiseks.»

«Rohelised surevad sügisel, ha-ha-haa!» naeris punk Super-

Villu kurjakuulutavalt. «Ainult sügis ei taha kuidagi tulla,» pidi ta ise küll tunnistama.

«Õnneks ka, et ei tule. Mis sa tahaksid, et praegu sügis oleks või?» küsis Olaf põlastavalt.

«Nii kaua kui rohelised meile siia õlut toovad, võime valvata küll,» lepitas Just, «sina aga,» lisas ta Zarah'le, «lase laul lahti! Miks me sind siin üldse peame!»

«Mis laul?» küsis neiu ujedalt naeratades.

«See, noh, «La Habanera'st»,» ütles Olaf.

«Ma ei oska!»

«Ära piparda!»

«Allein bin ich in der Nacht
meine Seele wacht und lauscht!
O Herz, hörst du, wie es klingt,
in den Palmen singt und rauscht!»

Zarah oli püsti tõusnud ning kõndis nüüd lauldes ja puusi hõõritades rockerite vahel ringi.

«Der Wind hat mir ein Lied erzählt,

von einem Glück, unsagbar schön!

Er weiss, was meinem Herzen fehlt,
für wen es schlägt und glüht!

Er weiss für wen!

Komm! Komm!

Ach! Der Wind hat mir ein Lied erzählt,
von einem Herzen, das mir fehlt!

Meer stand ich abends oft
und ich hab' gehofft, auf was?
Ich sah' bunten Vögeln nach,
ach, mein Glück zerbracht, wie Glas!»

Refrääni laulis nüüd juba kogu kivile kogunenud seltskond tasasel häälel kaasa: «... Ah! Nüüd tuul minule jutustab, keda mu süda ihaldab!»

«Mis te, noormees, arvate, kas teie laule keegi veel neljakümne või viiekümne aasta pärast meeles peab?» pöördus Alfons Super-Villu poole, kui ammu helifilmihiti viimased helid öövaikusse olid hajunud.

Siis polnud aga Alfonsil enam aega Super-Villuga tegelda. Bill ja George, kes vestlusest kõrvale olid jäänud ja sellest ehk nagu kübeke solvunudki olid, pistsid järsku üheskoos karjuma: «Hey! Look out! What's that fucking thing there, shining up over the sea! It's coming on us! Get up, everybody, move, move, it's coming!»

Kõik ronisid kiirustades kivi otsast alla. Pimedas taevas pikki valgusvihke heitvate tulede rivi lähenes suure kiirusega.

Jarl Karfell, leedraand kanaan
 Julia Wolda
 Nüüd tuul minule jutustab.

Zarach Leanderi helifilmist
 „La Habanera“.

Dm *E7*
 ON OÜ, OLEN ÜKSINDA
 UNISTADESMA *E7* NÜÜD
 SIN JA TUUL PALMILATVADES
 TAPA LAULAB MUL JHT VITT
 NÜÜD TUUL MINULE JUTUS-TAB.
 ÖYNEST MISSÜDA I — HAL-DAB TA
 TEAB KELLEL' MU SÜDA LÖÖB, AFSMIND NAD
 TEEB TUUL SEDA TEAB OO — TAIN
 SIND! — AH! NÜÜD TUUL MINULE JUTUS-
 TAB KEDA MU SÜDA I — HAL-DAB

«Hey, rockers, don't panic!» püüdis Super-Villu teisi rahustada. «It's only, fucking, syksyy tulee myrskynä, autumn, noh. . .»

«Ära aja jama, Villu,» vaidles George, «it's not autumn, whatever fuck you say!»

«It's Unidentified Fucking Object!» teatas Bill.

(Kirjanik John Fowles on oma romaanis «The Maggot» pakkunud romaanis asetleidvate komplitseeritud sündmuste üheks võimalikuks selgituseks «lendava taldriku» sekkumist. Tuleb tunnistada, et ka tal ei kukkunud see eriti veenvalt välja.)

«Aga äkki need on just need ehitajad, kes nüüd oma prožektorite valgusel siia naftasadamat tulevad tegema, needsamad, keda me siin valvama pidime?» arvas Zarah.

UFO jäi umbes sülla kõrgusele kivi kohale õhku rippuma. Maapinnale langevad valgusvihud moodustasid kivi ümber valgustatud ringjoone, kusjuures väljas- ja seespool ringjoont oli endiselt pime. Tuhmi mütsatusega kukkus miski kivile. Siis lõi ka ringi sisemus helendama ning võis näha kivil seisvat Krokut, kelle juhm nägu kõigile kõvasti nalja tegi.

«Jõle kihvt, mis?» osutas Kroku UFOle. «Mis te, lollid, siin passite üldse?»

Kivi all kükitavast kambast vallandus naerulagin.

«Kroku, raisk!» hüüdis Olaf ja hakkas kivi otsa ronima.

Siis potsatas UFOst kivile uimasevõitu Kaaren, kes püüdis kätega ereda valguse eest silmi varjata. «Kosmoseretked ja kohtumishetked!» hüüdis Kaaren Olafit silmates.

Pidulike marsihelide saatel astus UFOst kivile Völur ja teatas:

«Mul on teile kõigile tähtis uudis — meie piirkonda on tabanud igavene suvil!»

MÄRT LUIGE

Vana mees

Elusooned liiga näha
ja muud ei olegi
aknast üks puu näha
ja teist seal polegi

ehk kuurikatust veel
aga silm ei seletaks
küll kurvastaks meel
südagi valutaks

aga saatus teda säästab
ei vaim suuda tabada
kui kuurikatuse räästal
kass vehib sabaga

*

Nõrkushood kui lained pinnaveel
põhjaadru harutab mu meel

meel mis raske tõusmaks pinnale
maailmameri langend rinnale

nõnda näib ehk tõe jaoks puudub keel
sõnad saavad teiseks oma teel

saavad seosetuks ja lähedaseks muule
langeb laine vari lausund suule

pitseriks mis alatiseks jääb
pinnavetele kui lainehäab

*

On hetki mis põlevad kui filmikaadrid nägusid
kui neist lõigatud välja must-valgeid
kuid ilmekaid naisi kaleidoskoopsilmi
silmatrillereid tsellofaanlilli ja tunde

kui veedetud paadis pikast pimedast
saalist vale-elu kunstielamust ootavat
hingeelu on veel igas hinges lapsest saadik
lemmikkujundeid ahmiv laps igas mehes
ja pikk teekond kodu ja naiseni vaikelu
pettepilt maskiks me läheme eirates
toole ja rolle muutes sotsiaalseid
revolutsioone mängides maha kui
väravaromantikat ja lõpuks taandudes
lahkudes saali pimedusse vaatlejaks
vanaks väsinuks postvitaalseks ja kohiks
didaktikuks suunajaks sublimeerijaks
kuni seniilsus võtab sellegi rolli
ja maske manada enam ei jaksa
siitmaalt fenomenaalseks muutub me elu

*

Aga samal ajal elavad kalad
oma tavalist elu roosärjed ja linaskid
ahvenad poolpõiki puhkeasendis
öösiti kui meie vaibatatud
treppidel suudleme nende suguelu
nende akte on filmitud vaid
akvaariumitingimustes mis
pole dokumentaalsed tõsielulised
vaid meie meie meie oleme endile
materjaliks üksteise vastu end
surudes katsepolügoonideks
väikene flirt üksteise sisse
mõeldes filmidest poliitikast
hetkeks vaid must auk mõtete
vahel nagu kaladel kogu elu
võib-olla ehk poleks meilegi midagi
nauditavamamat kui poolpõiki vees
puhata teistmoodi füsioloogia
ja ühiskondliku mõtte
täielik puudumine

KARL MARTIN SINIJÄRV

*

sina
haisvate rasunäärmetega ingel
tõdemuse teravalt teedelt
tunned trummide põrinat
lahkuvate ninasarvikute roomikuryman
tiibadelt kadunud suled
mürgivad igipäixelist kolgatateed
juudamaa hansulle ja gretelle
kui nad kunagi peaxid lendama
yle selle hahkjassinise kõuekõrve
mille tipud ulatuvad kolmele poole
nagu klaveril katkinenud kaanega
tahapole teie vaatevälja jäävad
klahvid millel moosese häll
poognaid võttes sulnilt sõuab
steinway pyramiidide poole
ninasarvikud lahkuvad yxteise järel
maakera ei seisa samuti paigal
kõle kontinent muutub aga sina
helkivate tiibadega reaktiivingel
võid oma lõpu leida kõikjal
ja leiadki ja nutad oma sulgi
laiali miljonein tindipottiden
vuravad mööda su surevast sydamest
tuhanded terasloomad
tomorrows never die
ja yxki preeria ei lõpe
punapõllen eidekene
läheb läbi heinamaa
lehma lehma
heart of
bone

*

mina
põleva põõsaga pean
pean arutama
tulekeele lehvimise
dogmaatika
õiguse
yle

moto
namma ya ua
bahari
tunda kama embe todo

*

lase ratastel veereda
rahus
sest yxkord nad
veerevad
niikuinii
lase vaenlasel rääkida
rahus
sest yxkord ta
räägib
niikuinii
aga teisel keelel

*

ja siis
peab sulle öeldama
häbi
ei kuku hännast
kaugele
ja andekus ei
hyya tullen

ära
läheb
härgadega

*

palusid mind
Jumala keeli
vot las
Jumal siis
vastabki
sulle
Inimese keelel
viiuli kaelale
tõmmatul

*

näoli kukkunud
maha
kopikas
tsaaripildiga
sapikas

VEIKO MÄRKA

LUULEZYKLON «MEIE NOORUSE LAULUD»

Ämber! Ämber! Ämber!

(Daphne du Maurier' ainetel)

Sel kevadel ei puhkenud õunapuudel pungad.
Ainult haledaid karjatusi kostis aianurgast
ja võigast ämberlikku naeru.
Minu suur esi-isa
ämber viltu peas
piilus õudusest värisedes aknal
ja puistas käisest abituid higiseid kevadluuletusi.

See kevad oli igati ämber.

Hymnos

Oo Ämber sa oled kaunis ja silmapaistva mõistusega.
Inimmasside viletsusest ei kyyndi sind väarikalt kiitma
mu sandistet syda.
Oo mu leebe syrrealistlik loom mu nooruse ilo ja õnn
väike karvane ämber!
Ämberden — mämberden liiguvad laotusen tähed.
Karjet armunud Deemoni huulilt: «ämber mu ämber remember!»
pyyden paradiisin Jumalapojad ämberdavad
mürinal — syrinal, syrinal — myrinal.
Ämberdi — tämberdi lõbus joodik tähtede all
veini ämbrina täis tilbendab hõisaten ämber oo ämber
häälen plekine tämber.
Pilvini paiskub kui sulametall mu Hymnos
taevast siis maani komeedina raksatab kohutav kivine ämber

Oh Taiva-Esä küll!

AVANGARD. PERFORMANCE. STALINISM

(Alustagem suurtest, lõpetagem väikestega.)

Pätsid, pätsid, kuhu te uisapäisa sõitsite?

«Meie nooruse laulud» — steriliseeritud avangardislik fallos
kuulutab akõnn teisel pool okastraati.

(Kui yldse kõnelda mingisugusest teispoonsusest.)

Kaunistagem surnukuuri seinad punatähega
ehtigem kõik eesti ämbrid kolme kuuliauguga.

Tule alla! Karjub politruk ämbrivirna all.
Tule alla suur roheline aukuspõskedega mees!
Karjub mesilasepilguga politruk
väikesele roosale pungissilmadega naisele.

Ei tule.

Poet V. Märka kõne esimesel avangardämbrite kongressil

Mu daamid ja ämbrid!
Me seisame siin selleks, et deklareerida:
**ÄMBER ON MEIE RAHVA VÕITLUSES KARASTET
AVANGARD!**

KÕIGI MAADE ÄMBRID ON YHINENUD KUULSUSRIKKASSE
AVANGARDI!

ÄMBRID KOGU UNIVERSUMIS AVANGARD KUULUB MEILE!

Elago Ämber! Elago võitmatu Avangard.

Elago avangardistide suur juht ja õpetaja

Jossif Vissarionovitš Ämber!

(Kauakestvad suurepärased kiiduavaldused.
Kaks helesinist ämbrit toovad kõnelejale lilli)

Tõelise armastuse säravalt hurmav õitseng

Pyhendet K. N-le.

Oo Ämber — arrogantne ent sädelev
Kui maitserikkalt kaunistad sa
viinapuu hukutavale nektarile alistund Poeedi käharphead
kes plekiliselt kõliseden nõtkub
armastatu õrnaden siidsukkaden maitsekate põlvede een
vältimatult.

Viimseid kuldseid piisku variseb su sisemusest
neiu puna-valge dekolteerit batistpluusi rinnale
kui meeldivalt joobnud Poeet
eeskujulikele põseroosidele suudluskastet jagaden
nõrkevail jalgadel vangub
nii või teisiti.

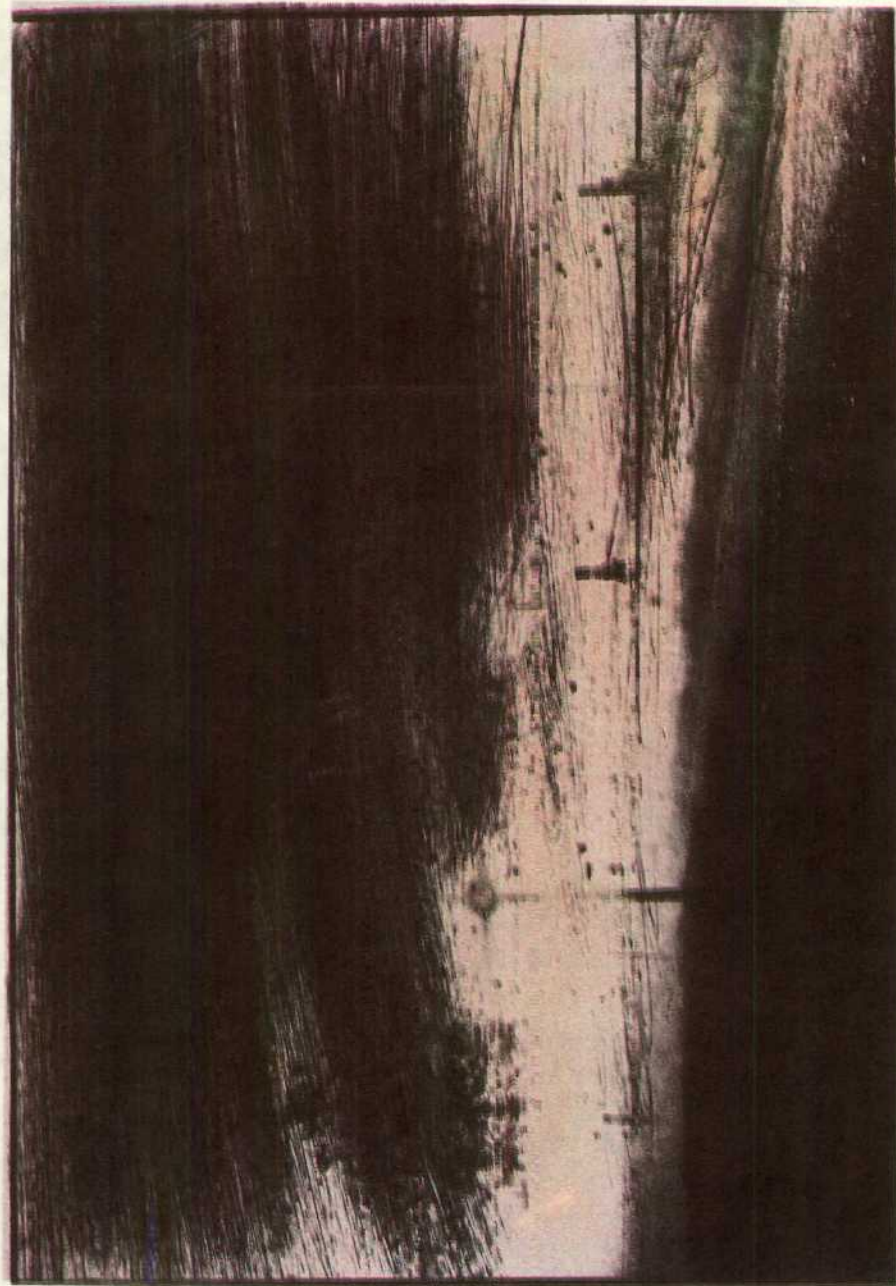
TÕNU ÕNNEPALU

KALAPÜÜK ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU KOHVIKUS

(Lugeda Apollinaire'i haual)

I. Teisipäeval kella kolme-nelja paiku

Noh kui ma hakkasin konspekti kirjutama
Pane see klaas kohvitassi sisse, issand jumal
Asi ei ole välimuses
Aga kas nad niikaugele ei ole asja saanud et
Teadsa see on meie põlvkonna need
Ei saa seda ennast ka ikka päris ära unustada
Kõrgharidusega klubitöötaja

Toomas Kaasik. «М II», 1988.

Toomas Kaasik. «M VII», 1988.

Mind ajas ükskord täitsa hulluks
Ma ei tea kellele see sünnipäev oli, toidulõhnad
hakkasid teiselt poolt seina tulema, ajas mind vihale
Kirjavahetusega on nii, et kohe kui kiri saabub
Ei see ei old Turu, see oli Oulu
Minu meelest oli küll
No lihtsalt
Reedel ja laupäeval
Sa saavutad uue taseme

Nii tore liivakast eksole'
Ta on ju siukene tegelikult tappev pedant
Sõimati, karjuti ja pröögati, see kirjeldus oli lihtsalt
vapustav
Peale erruminekut korter Tallinnasse
Lihtsalt haige riik
Teate mul on suur palve teile
Tubli-tubli
Siis tal oli umbes samuti kui selle Felix Leediga
Linad! ja sellega lõppeski
Aga kes siis organiseerib?

Aga kui lihtsalt jätta mõistus natuke kõrvale
Tütreste ei ole piisavalt väarikas
Lapse ja koera söök on laua all
Miidla tuhnis mulle laheda Tallinna koha välja ja oli jube
solvunud, kui ma ütlesin, et ma ei lähe sinna
Lihtsalt kohalik vaim
Kuradi lendurid

Homme on Kallak või ei ole
Ma sinna vist ei lähe
Homme ei ole jah
Issand kui tore
Ausalt või?
Ütle, kaua käivad kirjad Moskva ja Tartu vahel?

Malle ja Merka võibolla tulevad ka
Mina ei ole ajaloolane
Ma ei ole piisavalt väarikas, mul on ikka natuke kriitika-
meelt, ma lihtsalt ei ole piisavalt väarikas

Ega töö jänes pole
Äkki läheb üle ääre, mis siis saab
Null koma viis milliliitrit

Õudne!

Vähesed inimesed on ikka need, kes vaimsest tööst higiseks
lähevad Pärast seda ma enam ei näe matsu ja paugu vahet

Maku!

Meie ei maksa midagi

Matka suurim lõbu ongi, et sa tunned, kui raske seljakott on
Kuidagi ikka ära elab

Rahvuslik tunnetus

Ilgelt lahe

Suvaline raamat

Väikest pasunamängu ja

Kui sa lähed sealt tagumisest uksest sisse, siis esimene uks
paremat kätt, see mis riiviga käib

Jaanus, kas sa ei taha soomlastega juttu ajada? pakun
sulle välja tunni aja pärast viisteist tükki

Siin oleks vaja paar-kolm inimest

Üks küsimus

Jah

Selle, selle retsensiooni asjus

Niisama mula peal ka midagi ei seisa

II. Kolmapäeval hommikupoole

Siin ees oli mingi valge kett või noh mingid kulinad ja siis
veel valge lips

Need on piletiküsimused

Ei ole, siin on dialektiline materialism

Sa oled Kaire moodi, tead

Pats on Kaire oma

Te jõudsite samadele seisukohtadele iseseisvalt, temast
sõltumatult, eksole

Tisleritööd ei mõista, luulet ei tea, ikebanat ei oska

Tead umbes nii nad seda serveerisid küll

Stantsid natuke ja laulad ja

Seadusandlused ja sellised asjad

Mis kell on?

Patriarhaalsest ühiskonnast

Kui Merlet ei ole, siis mina tundi ei lähe

Siis mina lähen tagasi koju

Ta ütleb alati ma vastan järgmine tund

Toomas Kaasik. «M IV», 1988.

Toomas Kaasik. «M VI», 1988.

Mõnus kõht, täielikult mõnus kõht
Sattusin täitsa kogemata
Muide, ma küsin vahepeal
Ühe riigi üldosa ja teise riigi majandus
Ajalugu ja loodus
Nii et ühe riigi üldosa ja teise riigi majandus

KOMMENTAAR

Ükskord Peeter rääkis, et Apollinaire'il on üks luuletus, mis koosneb kusagil kohvikus või õllekas kuulnud jutukatketest, ja et see on päris kena luuletus. Ma ütlesin, et olen vist kunagi lugenud jah. Üks teine kord, kui Peeter minu pool külas oli, tuli sellest jälle juttu ja ta otsis selle luuletuse Kaalepi «Peegelmaastikest» välja. Lugesime, aga tundus siiski, et pole kuigi ehtne. Ega niisugust teksti tõlkida ei saagi, tõlge jääb ikkagi ainult pärisluuletuse kirjelduseks, sest on ju võimatu tõsiselt kujutleda, et kusagil Pariisi kõrtsis räägitakse eesti keeles, et mängime üks partii žaketti (mis see žakett üldse on, seda peaks sõnaraamatust järele vaatama). Päris naljakaid asju tuleb tõlkides välja küll, näiteks nagu

Kallis härra
Te olete üks hoorajääger

Nojah, üks luuletõlkeid ole enamasti natuke kentsakad ja üpris igavad. (Kaalepil on küll väga ilusaid tõlkeid, näiteks Pessoa.)

Mõni aeg hiljem, kevade poole, olin Tartus ja üritasin ülikooli raamatukogus midagi lugeda. Olin kokku leppinud, et kohutume seal kella nelja paiku ja mul oli nii umbes kolm tundi aega. Lehitsesin alguses teatmeteoseid, mis nüüd on suletud fondidest välja toodud. Aga varsti tuli ikka täpselt seesama tunne peale, mis ülikooli ajal, kui käisin raamatukogus teesklemas, et loen separate: õhk on liiga palav ja kuiv, konditsioneerid sumisevad, ümberringi on ängistavalt palju raamatuid; mõttetu ja tühi rammestus.

Nagu siiski, ei jäänud muud üle kui kohvikusse minna. Seal on õhkkond veidi lohutavam. Vahtisin ringi ja kuulasin, mida ümberringi räägiti. Siis tuligi see Apollinaire jälle meelde.

Ülejäänud kaks tundi veetsin nii, et kirjutasin filoloogia- ja ühiskonnateaduste saali soovisedelitele (muud paberit mul kaasas polnud) üles lauseid, enamasti küll lausekatkeid, mis kõrvu hakkasid. Ega see muide nii lihtne olegi, suminat ja müra on ümberringi parasjagu ja stenografeerida ma ka ei oska. Kirjutasin ainult täiesti täpselt kuulnud teksti — niipalju kui kuulsin ja jõudsin, enam-vähem valikuta, nii et seda võiks peaaegu et automaatseks kirjutamiseks nimetada. Ma tean küll, et «automaatne kirjutamine» on sürrealistide ja teiste selleaegsete tegelaste väljamõeldis, aga nii palju kui ma neid automaatseid luuletusi lugenud olen, on nad sama vähe automaatsed tundunud kui mis tahes muu luule.

Igatahes läksin seal kirjutades täitsa hasarti ja küllap mõni mõtles ka, et mis see seal muudkui kirjutab.

Teisel päeval tuli Peeter ka Tartusse ja me üritasime veel seal raamatukogu kohvikus veidi õngitseda, nagu vist Peeter seda tegevust kohe nimetama hakkas. Leidsime, et päris ilusad luuletused tulevad välja. Ma ei tea, kas Peeter on need lehed nüüd ära visanud või on need tal kusagil alles, aga enda omad tulid mul üksipäev jälle meelde. Leidsin nad siniste kaantega märkmiku vahelt, lugesin üle ja lõin masinal ümber. Midagi vahelt välja ei jätnud, aga kõiki lehti ei viitsinud ümber trükkida ka.

PEETER LAURITS

CONTRAPUNCTUM. ORBIS TERTIUS.

«Näidake kellelegi oma fotosid — kohe näitab ta teile enda omi: «Näe, see on mu vend; siin olen ma veel laps,» jne; foto pole kunagi midagi muud kui «Vaata», «Näe» ja «See on see» antifoon; ta osutab sõrmega mingile *vis-à-vis*'le ega suuda vältida oma läbinisti näitlikku keelt.»¹ Fotograafilise keele sellist näitlikkust on pidevalt avardada püütud. Kõige tavalisemaks nõksuks on fotode eksponeerimine seeriatena tekitamiseks kas siis narratiivset situatsiooni või kombineerimaks neid omavahelisse kommenteerivasse, laiendavasse või vastandavasse seosesse. Montaaži võimaldab realiseerida seda taotlust mõnevõrra efektsemalt. Sisuliselt või stilistiliselt omavahel haakumatuid detaile vastavusse viies saab tekitada täiesti uusi tähendusvälju või luua aegruumi nihetatud, tuntuud loodusseadusi eitavaid mudeleid, mis võivad aktiveerida täiesti abstrakteid tähendustasandeid. Kollaažis mängivad kaasa fotost sootuks erinevad tekstitüübid või objektid, semantiline tihedus kasvab tänu teistsugusest kontekstist tuttavate kultuurimärkide kaasahaaramisele. Viimastel aastakümnetel on eriti populaarseks saanud fotode eksponeerimine paralleelselt mõne sõnalise või helireaga; erinevate kunstiliikide süntees. Pedaagü ainsuvaldavaks on see meotod saanud slaidiprogrammide demonstreerimisel. Esimene kunstiliike järjekindlalt sünteesiv näitus Eestis «D-moll konsert. Adagio. Fotosid Vietnamist» toimus 1972. aasta sügisel Kiek in de Kökis. «Tegu oli R. Rimmeli ja J. Arraku originaalfotodega Vietnami-reisidelt, reproduktsioonidega ajakirjandusest

Kellel on aega ja tahtmist kontrollida siinesitatud tõlgenduste vastavust tegelikkusele ning välja selgitada mitmete ilmsete vasturääkivuste algne päritolu, võib konsulteerida järgmiste allikmaterjalidega:

A first Encyklopedia of Tlön. XL volumes. (Ilmumisaeg ja koht märkimata.)

Joh. Valentinus Andrea. Lesbare und lesenswerthe Bemerkungen über das Land Ukbar in Klein-Asien. 1641

Silas Haslam. History of the land called Uqbar. 1874

¹ Roland Barthes. Camera Lucida. Seuil, 1980. Antifoon — (kr) protestantlikus liturgias vaimuliku ja koguduse vahelduv laul.

ning muusikalis-tekstilise helitaustaga I. Randalult. Muusikaga anti meeololu, vaataja-kuulaja ise pidi leidma meeolule adekvaatse foto. Nii viisi võib näitust vaadata kümneid kordi, alati valida ühele ja samale muusikalõigule uued fotod ning saada alati erineva mulje.»² Pärast seda on muusikalist saadet kasutatud paljude näituste kujunduses ning mitmed autorid on üritanud foto ja sõna sünteesi.

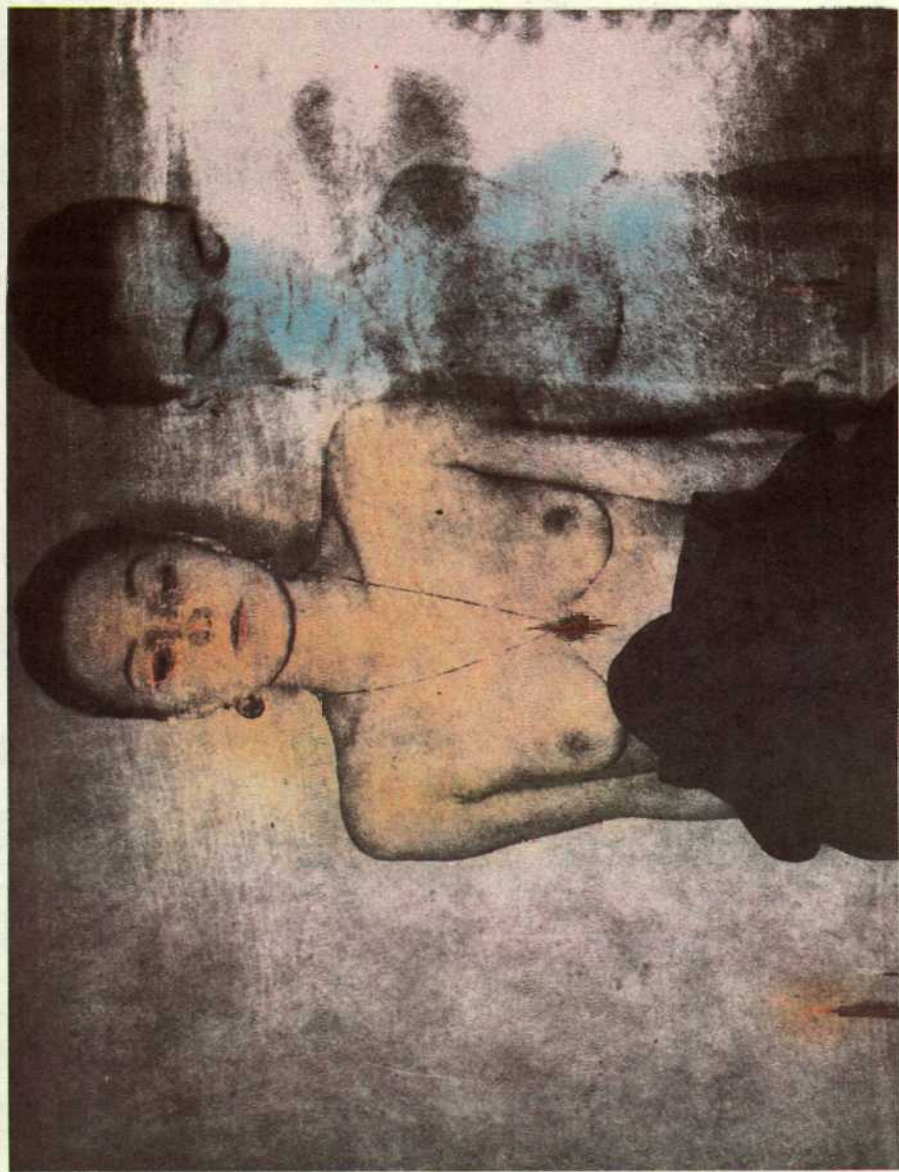
Enamasti ei taha siiski sõna või muusika ikoonilise märgisüsteemiga orgaaniliselt niidestuda: üks neist hakkab domineerima ja muudab teise emotsionaalseks või kontseptuaalseks fooniks. Peeter Toominga 1979. aastal ilmunud raamat «Fotolood» üritab suurejoonelist foto ja trükiteksti duetti. Enam kui sajal leheküljel on läbi mängitud terve rida erinevaid võimalusi sõna ja pildi dialoogiks. Küll tundub enamik tekste olevat pildile pärast juurde mõeldud, kujuteldav oleks aga ka vastupidine protsess. Kommenteerivad ja ümberütlevad tekstiliited duetti eriti ei õigusta — fotograafiline osutus osutatakse üle lihtsalt teiste vahenditega ja vastastikust rikastumist tegelikult ei toimu. Pingestatum mulje tekib lödvema pilt/tekst seosega lehekülgedest («Juula», «Modellinove»). Kummatigi jätavad nii temaatiliselt kui stilistiliselt ülilai diapasoon ja mõned raamatu põhihelikuga nõrgalt seonduvad konjunktuursed või banaalsevõitu leheküljed võimaluse kahelda raamatu autentsuses ning oletada, et näiteks köitmistsükklis on vahele sattunud mõningane kogus võõrast materjali. Küsimus, kust nimelt, ootab veel lahendamist. Kahjuks jääb sellises redaktsioonis teos vaid erinevate mänguvõimaluste lunapargiks, väärustumata terviktekstina.

Esimese tõeliselt kontrapunktilise elamuse tekitas mulle 1985. aasta talvel Kinomaja fuajees eksponeeritud «Laiulugu». Peeter Toominga äärmiselt ekspressiivsed, intensiivse tonaalsusskaalaga, kärastatud ja näituse-saalis uutesse seostesse improviseeritud pildifragmendid tekitasid metsiku ja taltsutamatu õhkkonna. Sellele avaldas vastutoimet Jaan Toominga luuletekstide mediteeriv ja äärmiselt peetud laad. Luuletuste interpoleeri-

² Peeter Tooming. Foto! Foto? Foto... Tallinn, 1983.

Toomas Kaasik. «Evening III», 1989.

Toomas Kaasik. «Vn IV», 1989.

mine pildiruumi valgetel kärstatud lehtedel teravdas polaarsust. Tekkis nagu kaks vastasuunalist spiraali, mis keerdusid teineteisesse vedrudena. Tähendustasandil ei saanud valdavaks mitte kummagi teksti sisemised seosed, vaid nende vastastikune toime üksteisesse. Fotograafilise märgi olemuslikust passiivsusest tingituna domineeris alustekstina luule, mida liigendasid troopidena lõikuvad pildifragmendid, transformeerides luule kujundiloogikat ning seeläbi ise pidevalt muudtes.

Arvo Iho 1984. a pildiseerias «Kivilinna Blues» võib alustekstiks pidada fotosid. Muusikuid ja Lasnamäge, eelkõige aga džässmuusikat kujutavaid pilte saatis näitusekujuduses nendesamade muusikute esituses lindilt kostev improvisatsioon, nüansseerides piltidelt paistvat visuaalset džässi, ent astumata sellega liiga intensiivsesse kontakti. Hulga meelipüüdvamaks sai ülipikkade säriaegade ja topeltekspositsiooni abil tekitatud, umbes kümmeaastal pildipinnal aset leidnud kihistumine. Ühetüübiliste tekstikihtide põimimist üheks terviklikuks koeks võib pidada kontrapunktilise suundumuse kõige perspektiivikamaks võtteks. Ainult ühetüübiliste märkide abil on võimalik moodustada täiesti orgaaniliselt seonduvat lauset, kus üheaegselt toimuvad mitmed erisuunalised liikumised ning märkamatu tekib mitu erinevat tähendusvälja. Nähtavaks muutub see «kolmas maailm», mida ei õnnestu kirjeldada lineaarse keele abil. Iho kontsertpiltidel kumasid muusikud üksteisest läbi ning said üheks oma pillidega. Helkivate detailide liikumisest tekitatud valgusjoad ja -saspuntrad lõid kassikangana transformeeruva ruumi. Üsna täpselt vastavad need pildid Tlõni päritoluga visuaalsele geomeetriaale, mille järgi inimene asukohta muutes ruumipiire ja esemete kuju muudab. Omaette nüansi lisasid sellele *jam-session*ile pildipinda oma vahenditega lõhkuvad sini-rohe-punased agressiivsed värvilaiud.

Mõnedel juhtudel võib toonimistki käsitleda pildile kui alustekstile lisatud uue teksti-

kihina. See väide on küll rohkem hüpoteetiline, sest ma olen näinud väga vähe pilte, kus toon suudaks pildi semantilist struktuuri deformeerida sedavõrd, et omandada mingi muu tähendus peale indekssaalse. Ka värvifotos ei ole värv saanud iseseisvaks väljendusvahendiks. Pärts kindlasti osutab aga vahepeal aset leidnud harjumuspärasel tonaalsel kogemust lõhkuv toonimislaine teatud suundumusele 80ndate teise poole eliitautorite töödes, kus poliittekstuaalsus on saamas üha valdavamaks. Eve Kiiler-Linnapi «Pargimotiivid» esitavad väga kammerlikke vaateid pargiarhitektuuri arhetüüpsetest elementidest. Vaatepunktide simultaansuse tõttu meenutavad nad õige pisut renessansieelset kristallilist perspektiivi või mõnede kubistlike autorite töid, osutades taju konstantsuse printsiibile. Need «motiivid» sarnanevad tõesti üsna rabavalt mu enese mälu-piltidega Peterburi parkidest. Mingit eriti pingestatud konflikti kahe ülestikku kopeeritud tekstikihi vahel ei toimu, sest nii motiivistikult kui stilistiliselt on need peaaegu identsed. Nad on omavahelises bilateraalses seoses, ainsaks murdepinnaks võttenurkade erinevus. Ka mõnede Ann Tenno varasemate piltide juures näeme analoogilist, kahe negatiivi üheaegse kopeerimisega tekitatud topeldatud. Siin on tegemist pisut komplitseerituma situatsiooniga. Ülestikku on asetatud erinevad motiivid, tavaliselt akt ja mingi lehestiku fragment. Nendegi piltide puhul on tegemist justkui bilateraalsusega, kuid sel juhul bilateraalse asümmeetriaga. Esmalt ei mõju tekitatud vastandus eriti konfliktsena, kuid lähemal silmitsemisel hakkavad ihu ja lehe teineteisesse sulamisest tekkima seninägematud faktuurid ja kontuurid, kimäärised kujundid, mis domineerivad kogu pildivälja ulatuses. Kumbagi tekstikomponenti ei ole võimalik lugeda teisest lahus, tekib ühise vereringega keerukas kontrapunktiline kude ja ma kujutan ette, et needki pildid on saanud (kaudseid) mõjutusi mõnest Tlõni idealistlikust õpetusest.

«Tol õhtul oli Bioy Casares minuga koos einestanud ja meid köitis lõputu arutlus sellest, kuidas kirjutada romaani esimeses isikus, nii et minategelane jätab mainimata või moonutab tõsiasju ning satub mitmesuguseisse vasturääkivusesse, mis laseb väheseil lugejail — väga väheseil lugejail — aimata selle taga julma või labast tegelikkust. Kaugelt koridori lõpust piidles meid peegel.»³

Sisenedes Toomas Kaasiku fotode kontrapunktilisse maailmaruumi, tuleb kõigepealt loobuda käegakatsutavatest tõsiasjadest. Vastanduvate häälegruppide tõusu ja languse orbiidid on oksüümoronlikku resonantsi aetud sellise tormilise pedantsusega, et kogumuljeks on sfääriline vaikus, või kui soovite, siis täielik kakofoonia. Sellise võrdkuju võib aga vabalt ka ära jätta kui mõttetu ja vägivaldse, sest seestpoolt vaadates ei ole meil vähimatki lootust Kaasiku kosmose süsteemseks tõlgenduseks, kuna me teame, et süsteem pole midagi muud kui universumi kõigi aspektide allutamine ühele aspektile. Isegi väljend «kõik aspektid» on meile siinkohal vastuvõtmatu, sest see eeldab ka käesoleva hetke liitmist kõigi eelmistega, mis on võimatu. Seetõttu tuleb piirduda mõne silmatorkavama üksikasja ja intrigeerivama vastuolu väljajoonistamisega ja püüda sobitada need meile tuntud nähtuste raamidesse. Õnneks oleme tublisti soodsamas situatsioonis kui Tlõni uurijate arvukas klann; meie käsutuses on palju originaalallikaid kaasaegete kunstitekstidena, hulk suulisi pärimusi ning koguni mõned näited arhailise *Ursprache* ühest tüvest aastaid tagasi Noorsooteatris eksponeeritud piltide näol.

Sellest Kaasiku vanimast kultuurikihist, valdavas osas põhjapoolkeralt pärinevad allikmaterjalid (siinkohal reprodutseeritud kaks (A) α (B) heledat, nimetut pilti) on meeldejäädvad oma äärmise laiialivalguvuse ja selgepiiriliste kontuuride puudumise poolest. Sellise ikonograafilise traditsiooni ühe põhjusena võiks pakkuda ehk tõsiasja, et sealsed keeled ei tundnud substantiive; nende aset täitsid impersonaalsed verbid, mida tuletati ühesilbiliste adverbiaalsufiksrite (või -prefiksrite) abil. Näiteks puudus seal vaste meie sõnale «kuu», leidus aga verb, mis tõlkes tähendab umbes «kuutama» või «kuustama». Maailma ei käsitletud mitte ruumis paiknevate esemete kogumi, vaid sõltumatute tegude heterogeense reana. Koguni valgus ei olnud Kaasikul mingist konkreetsest punktist lähtuv voog, vaid universumi üldine, protsessuaalne omadus. Too maailm on järgnev, ajaline, mitte ruumiline, ja kõik sealsed, meie jaoks võib-olla tähendusrikastena tunduda võivad üksikasjad on mähkunud helenduvasse, pidevalt voogavasse

³ Jorge Luis Borges. Tlõn, Uqbar, Orbis tertius/Hargnevate teede aed. LR 1972, nr 5/6. Ülejäänud tekstiosas kasutatud tsitaadid samast teosest on ladusama loetavuse huvides jäetud tähistamata ning esitatud võrdlemisi vabas redaktsioonis.

Toomas Kaasik. «Vn II». 1989.

Toomas Kaasik. «Vn I». 1989.

uttu. Kõik hilisemad allikad lasevad piisava tõenäosusega väita teise samaaegse paralleelkultuuri olemasolu, mis õitses arvatavasti Kaasiku lõunapoolsematel aladel, ent paraku pole meie käsutuses ainsatki originaaltekstifragmenti ega ka muid arheoloogilisi allikaid selle konkureeriva protokultuuri kohta. Samuti pole lõpuni korda läinud selle analüütiline rekonstruktsioon, mistõttu peame piirduma vaid väga üldiste ja katkendlike oletustega. Tõenäoliselt võib väita sealse maailmataju mõnevõrra suuremat personifitseeritust, sest hilisematel, põhjakoolkonna mõjudega juba paaritunud kujutistel võime täheldada võrdlemisi aredaid objektisarnaseid tihendusi («Vn» I). Paljudel piltidel esinevaid kiudseid moodustisi, mis võivad tiheneda täiesti ühtlaseks pinnaks («M» II), on püütud dešifreerida mingite (põhjakoolkonnaga võrreldes tunduvalt selgepiirilistest) energeetiliste protsesside võrdkujudeks. Valdav sügavmust (kahvatuoranžide ja helesiniste nüansseeringutega) annaks just nagu tunnistust mõnevõrra suuremast vitaalsusest.

Mingil meie jaoks hämaral ajaloostapil on need kaks kihistust kas siis rahvasterändamise või sõjalise invasiooni teel omavahel segunenud. Igatahes pidid nende vastandliku loomu tõttu sellega kaasnema suured ühiskondlikud ja maailmavaatelised kollisioonid, mille tulemusena on sündinud täiesti uuetüübiline kultuur. Ilmselt hakkas selles tooni andma lõunapoolne arhetüüp, sest hilisemad segunemisjärgsed tekstid erinevad tundmatuseni põhjapoolsetest prototekstidest (vrdl (A), (B) ja «M» VIII), mis hakkasid seal esinema peamiselt alistatud komponendina. Pika aja jooksul on neid kasutatud alustekstidena aditiivsel meetodil loodud teostes, kus uued, lõunapoolse käekirjaga tekstikomponendid on kihiti kantud otse säilinud põhjapoolsetele teostele. Mõne sünteesteksti hilisemate lisanduste alt võib aimata meile ka esialgsel kujul tuntud teost, ent alati pole sellist hüpoteesi võimalik tõestada, kuna hilisemad kihistused on algset tõepoolest tundmatuseni deformeerinud. Sellise kihistumise tulemusena moodustub meile keskajast tuntud motetisarnane struktuur, kus temaatiliselt erinevad ja tihti ka erikeelsed, erinevaid meloodilisi jooniseid pidi liikuvad tekstid liituvad ühtseks uuesisuliseks tervikuks («Vn» II). Nagu *Ursprache* nii ei tunne ka uue perioodi keel substantiive. Need juhuslikud pildipinnast leitavad nimetatavad objektid on harilikult sedavõrd vabad gravitatsioonist ja pidevusest («Vn» X), et pigem võib neid pidada mingite energeetiliste konstellatsioonide juhuslikuks ja kergesti haihtuvaks kõrvalsaaduseks. Substantiive moodustatakse seal adjektiivide kuhjamise teel. Ei öelda «kuu», vaid «ümarmargune õhulisselge üle tumeda» või «taeva-heleoranž» («M» IV). Omadussõnaline kogum tähistab loomulikult täiesti reaalselt objekti; fakti ennast aga käsitatakse kui täiesti juhuslikku. Kaasiku maailmas on rohkesti ideaalseid objekte, mida iga hetk võib koostada või lahutada vastavalt poetilistele vajadustele. On objekte, mis koosnevad mitmest erinevast elemendist — näiteks visuaalsest ja auditiiivsest: nt

koidukuma ja mõne linnu kauge häälightsus («M» II). Need teise astme objektid võivad liituda tavalistega, ja kui appi võtta mõned lühendid, on see protsess praktiliselt lõputu. Mõned huvipakkuvad pildid koosnevad ainult ühest määratu pikast sõnast, mis hõlmab tervikuna autori loodud poeetilise objekti («Õhtu» III). Tõsi-asi, et keegi ei usu substantiivide olemasolusse, annab paradoksaalse tulemuse — nende arv on lõpmatu.

Selle maailmajao rahvastiku («Vn» I, IV, IX ja X) kohta on sama raske väita midagi püsivamat. Üldiselt valitseb arvamus, et on olemas vaid üksainus subjekt, et see jagamatu subjekt on igäüks universumi olendeist ja et viimased on vaid jumaluse organid ja maskid. Kõik, nii olendid kui objektid, on vaid ühe ja sama pideva muundumisprotsessi erinevad aspektid. Palju ajastuid kestnud idealism pole reaalsusele mõju avaldamata jätnud: esemeid sünnib lootusest ja sugestioonist, nad kahekordistuvad («M» VI, «Vn» IV), ühtlasi aga kipuvad nad tuhmuma ja üksikuid detaile kaotama, kui inimesed nad ära unustavad. Klassikaline näide on müüriorv («M» VII), mis püsis seni, kuni üks sant seal käis, ning kadus inimeste silmist, kui ta suri.

Siiani on jäänud lahendamatuks mõistatuseks ka helesinise ja oranži nüansseeritud antifoon, mis domineerib peaaegu kõigil sellest kultuuriruumist pärinevatel kujutistel. Mõnikord on püütud selles näha mingi dualistliku printsiibi materialiseerumist. Teatud põhjendusi võib säärasele hüpoteesile leida, sest näiteks kogu sealne filosoofiline traditsioon esitab alati ühes ja samas teoses nii teesi kui anti-teesi, sama õpetuse *pro* ja *contra*. Raamatut, millel pole kontraraamatut, ei peeta täielikuks. On koguni üks koolkond, mis väidab, et kogu universumi ajalugu — elu ja selle pisimaid üksikasju — kirjutab üks alamjumal, selleks et saavutada vastastikust mõistmist ühe demoniga. Kes teab, kes teab. Loomulikult leidub sellesamas teoses ka üksikasjalikult argumenteeritud tõestus säärase teooria paikapidamatusest. Mõnelt tasandilt vaadelduna on kogu meie poolt käsitletav visuaalne süsteem — alustekstilise heledalt kiirgava põhja- ja sellesse agressiivselt interpoleeritud lõunakoolkonna süntees — taandatav vastasmõjuliste dualistlike printsiipide lahinguvälja või armusängina, mis on omakorda asümmeetriliselt dualistlikus vahekorras oranži ja helesinise dualistliku polaarsusega. On aga ka täiesti mõeldav, et viimane hüpotees on meelevaldne ning et tegelikult pole hajaseostes esinevatel sinistel laikudel mingit pistmist Kaasiku kosmogooniaga. Samahästi võivad need olla tema piltidele sattunud tunduvalt hiljem ning juhuslikult: näiteks kokkupuutest mingite vanade määrivate käsi-kirjade, templijäljendite või Picasso sinise perioodi töödega. (Esimisel leheküljel ja värvilist pilditahvlit katval siidpaberil oli helesinine ovaalne tempel ja sellel kiri: «*Orbis Tertius*».)

MART MÄGER

PÕHJAVALGUSLIK VISNAPUU

Põhjavalguslik Visnapuu — see on metafüüsiline Visnapuu. See on Visnapuu kõiksuse vaates, näotsi Jumala ja surmaga, SUURE PEREMEHEGA. Kui Jumala juuresolust annab märku ebamaine helendus, valgustab Visnapuu igavikusuhet põhjavalgus. «Põhjavalgus» on tema XI luulekogu (1938) pealkiri. Visnapuu on eestlane, põhjamaalane, soomeugrilane, üks oks oma hõimude inimpuus: «Vaob mulda alajatk: päält võrsub uus./Nii puu see igavese võrsumine.» Põhjavalguse maise paistega liitub pärimuslik atmosfäär, rahva paganlikust minevikust pärinevad hingeliblika ja elulooma kujutlused.

Mõtiskleja Visnapuu? — «Mõtlejana pole Visnapuu kunagi tugev olnud,» märgiti tema poolsajandi juubeli puhul. Visnapuus nähti ennekõike naiselikku loomust, hetkeliste meeolude sõnastajat ja suurte joovastuste loojat, kuid mitte mõtlejat. Tema isikupärana nähti mõttevõõraid omadusi. Luule laulvus, meloodilisus — naiselik omadus. Kirjanduslikus esseekogus oli ta ise ülistanud leelot ning väitnud: «Ikkagi jääb muusika luuletuse hingeaks, ikkagi kutsub kauge igatsus iga poeti tagasi sinna, kust on tulnud.»

*Kõik mu ümber lauluks muutub,
mida vaatan, mida puutun,
nagu heliseksin ise
helendusen imelisen,*

laulab ta veel mõni aasta enne surma.

Esikkoguga määratud *imago* — armastuslaulik, kord harras, jumaldav, nukker, loobuv: silmatorkavamalt seniseid sallitavusepiire ületava julgusega, lihtsuse ja mõnituse, mis «Hõbedastes kuljustes» ulatub naisosist hajuvate lõhnade luulenduseni.

Ei intrigeeri mõtlejat otsima ka mänglevustarve, pahemal puhul poos, praalimine, mida ülitõsimeelne hindaja koguni ulakuseks ja eneseklounitamiseks nimetab. Sünged sõjasisulised ajalauludki hõrenevad sõnastuslikus ornamentikas, surma tõsidus sirelirinas. Mees, kes kirjutab oma luulelist autobiograafiat:

*Hõbet kallab kuu
üle visnapuu.
Olen Visnapuu.
Ssu! Ssu!*

Luuletaja pidi lugema enda kohta sedagi, et tal puudub sügavam enesevaatlus, ideeline alus, laiem ja sünteetiline pilk ning

koguni sügavam kultuuriline põhi. Kus Visnapuu üritas avalikult mõtleja olla, taandus tema isikuomane meloodilisus. Lugeja ning kriitika olid millestki oodatust ilma jäänud ning pettunud.

H. Visnapuu tõdeb tagasivaates, mälestusteraamatut «Päike ja jõgi» (1951) pöörates essees: «Kummaline on tagasi mõelda, et meie kirjandusteadus ja kriitika tollal põrmugi ei kügenenud nägema seda hinge-häda ja ummikut, mis oli haaranud kogu vaimse otsiva Euroopa ja mida mina tahes-tahtmata pidin kaasa tegema Läänemere idakaldal. Toda mu suurimat aega tembeldati mu languseajaks.» Tsiteeritud essees «Millal sünnib inimene?» visandab Visnapuu oma metafüüsilise tunnetuse tee, otsekui aimates oma peatset kohtumist SUURE PEREMEHEGA, kes tema eluvaates on määrav tegija.

Naist, inimest ja jumalat on nimetatud Visnapuu kolmeks suureks armastuseks, toetudes tema enese luuleavaldusele «Tali-harja» lõpus: «Jo «Amores'e» seen kurba võitlemist enesega/pidasin. Kolm on armastust siin.»

Kristlik Jumal ei ole Visnapuule võõras, kuid lähemat suhet takistab isekas, allaheitmatu ja lihalik meel «täis enda kummar-dust». Üks lühiajaline nooruslik palang on viinud siiski harda ning jäägitu allaheit-miseni:

*Ma omas hinges mässasin, ma vihmatilk,
Su ruumi meredes
Suur olin enda südames, ma, silmapilk,
Su aja meredes.*

*Suur olin ma ja uhke ka, oo Piiramatu,
oo, Lõpmatul!*

Ennast murdes mõistetakse Jumalat, alistatakse temale põrmus ja palvuses: «Su tahtmine, Su säädmine, see algagu, see sündigu!»

Visnapuu mõõnab oma arengutee visandis, et Jumala käekõrval kulgejat temast ei saanud. «Hõbedastes kuljustes», kümnes kõneluses Issandaga on suhe distantseerunud. Jumalaga räägitakse kui «mehega mees», Issanda õpetus ei olevat temale hää, targa mehena olevatki jumal ta maha jätnud, et ta kurbuse ja ahastuse, kannatuse ja kogemuse kaudu leiaks ise oma tee. Ent juba teises kõneluses pöördub ladna oma-mehetoon jumalavallatu praalija proökamiseks: «Näed, olen maoli, Issand, mul on

kõht täis hyvä, /tahan kiituseks sulle rõhkida.» Libujad silmad on lihahimujad, «viin on minule armas, /ei saa pidada, naine on hooraja.» Sarja viimane kõnelus omandab hümnilise ülevuse, kuid mitte Jumala, vaid enese-jumala ülistuseks: «Sina, keda otsisin Issand — see kõik olen mina!» Poemis «Jehoova surm» lastakse Inimese Poeg Saatanal eostada.

Naisemõnituse juurest võidakse jõuda elu ja kogu Looja loominguga jälestamiseni: «Oo, elu, virtsamere haisev lokse! /- - -/ Oo, maailm, purjus jumalate okse!» Ka Jumal käib puuslike laia määratluse alla; ühtki pole leidunud nende seas, «üht, keda väärriks hinge pühasõda.»

Kuigi tema harrastes kristlikes legendides tõdetakse pigem esteetilist kui usulist hardust, annavad need märku varjatud pühadusetundest, lapsepõlve kristlikust kogemusest («Jõuluöö legend», «Sulase poja sünd»). Armastuse ning sümpaatiiani ulatuv huvi valgustuse teed käinud ning kadunud kodu otsinud Ernst Enno vastu on üks varjatud märke enese Jumala-igatsusest. Harras meel kannab luuletust «Ülestõusmise-püha ööl», hardaid toone sugeneb armastuslauludesse: «Sina, jumala käest /nukker ja vaikne Ing» Või teine «Käoorviku» motiiv: «Tugevam kui surm on armastus. / Ave Maarial»

Veenab Visnapuu 50. sünnipäevaks öeldu: Jumalat ja tema juurde kuuluvat armastab ta nagu oma vana lapsepõlist kodu, sellest hoovab hõng kütkestab teda alalõpmata, kuigi ta on kaugel kristluse omaksvõtust.

Visnapuu ise toonitab elavat kogemust ja tundmust teenäitajana abstraktsete ideede asemel, sest ideed võivad hävitavateks puuslikeks muutuda: «Ideed, me uute jumalate värsked lõvvad /seespidi söövad inimeste verd ja ihu.» Tundmus osaleb tema arvates loovas intuitsioonis, mis võimaldab tunnetusel sügavusse tungida. Mõistusepärasel Jaan Bergmannil puuduvat see «jumalik seesmine selgelt aimamine, seesmine eksimatu äratundmine, see segamata vulisev intuiitiivne põhiallikas, see tule, vee, sõnajalgade ja liblikate tumm kõnelemine, see koguni, universi, aegadest aegadesse hoovav hävimatu Elu, mille mõistmisele lähene-takse, oma hinge tundmuse ookeani kõige salajamatesse vetesse sukeldudes.»

Ning ennäe! — tuli, vesi, ürgtaimed sõnajalad ning hingeolend liblikas on põhjalvalguslikud ürgelemendid, mis juba 1916. aasta kirjutises esile kerkivad. Paganlik-animistlik hingerände motiiv põikub «Alis-tumis»-luuletusse (1917), milles antakse end kristliku Jumala juhtida. — Surma-kella järel «mind ootvad lilled, linnud,

liblikad, et mullas tõuseks nendesse, et hõis-kaksin, et öitseksin.» Hingeränne viirastub ka «Puuslike» luuletuses «Hingede öö».

Elu lõpu eelses esees pihib Visnapuu: «Selles inimhinge kitsikuses, mis oli haaranud läänemaist maailma käesoleva sajandi esimesel poolel, ma usaldasin kogu aja südant rohkem kui aju, mis oli ideepisikute surmürgistatud. /- - -/ Usaldada südant ja kogemusi rohkem kui ideid, seda oli vaja eluks, olemasoluks ja edasielamiseks.»

Kolmkümmend kolm vaeva- ja ahastus-rikast eluaastat kulunuvat elu põhitunnetuseni jõudmiseks.

Inimene sünnib tões ja vaimus surma tunnetamisest, kui ta tajub oma ajalikkust ning füüsilist surma. «Puuslike» kirjutab ta:

Ei puhke enne hinge õiekarik,

kui langend mutta õiekupra kuld.

«Surma tunnetamisest tõuseb religioon, filosoofia, luule, teadus ning kasvab eetika ja inimsuse aade. Kaduvuse ja ajalikkuse tajumisest tõuseb ka igaviku tunnetamine. Kui palju inimesi sünnib alles surses!», hüüatab Visnapuu.

Surm muutub hilisema Visnapuu jätkuvaks teemaks. Vanemate, hiljem armastatud Ingi surm annab isiklikku ainet. «Põhjavalguses» kujutatakse vanaema surma hingeliblika lah-kumisenä ingli saatel, ühendades paganliku ja kristliku kujutluse.

Surmast saab kriteerium olulise ja eba-olulise lahutamiseks nii inimese siseilmas kui ka väljaspool. «Kui inimene kogu oma eluaja seda silmas peab, mida ta oluliseks peab surma silmapilgul, siis toimib ta igas situatsioonis, nagu oleks see ta viimne silmapilk, ja siis on mõistetav, miks selline inimene alati julgeb toimida olulise nimel. Nõnda ta ületab oma ajalikkuse ja oma saatuse.» Surmast saab inimese vaimse sünni punkt. Eimiski juurest hakkab ta mõtestama seda miskit, mis peaks oluline olema enne surmapunkti jõudmist. Visnapuu väidab end omal käel kaasa elanuvat ummikusse sattunud Euroopa mõttele, mis kulmineerus Jean-Paul Sartre'i teoses «Olemine ja Eimiski».

On ehk eksistentiaalistlik mõttestik tagant-järele oma tunnetuskäiku projitseeritud?

*Ma olen kavva elun hardusega otsind
üht sõna saatuslikku, pärämist,
kõikinimlikku olen otsiden ma trotsind
ning mõnitand kõikpüha, südä lõhkev
valust.*

Nüüd aiman otsitava särämist

kui kõige olemise lunastavat alust.

*See sõna saadab mind kui ao valgus,
kui nisuseeme võrsub hingen see.*

Surm! Surm! on hinge lunastuse algus.

*Eks ole vaba see, ke surma mõtten kannab
(Armastus — surm, 1923)*

V. Pätsile

Põhja valgus

Mis see, mis see rahva hinges
hõõgub algusest,
süveões ja tuisus viirges
põhja valgusest?

See me mõtte, see me huule
lõpp ja algus:
südamesse, pähte, suule —
põhja valgus.

Henri Visnapuu

12. det. 1938

Surnud isale pühendatud luuletuses väljendab Visnapuu mõtet, et surmas vabaneb hingest kõik hää ja kaunis, kõik õrn ja südamlilik: «Kõik hää, mis hingen, tulvab viimati».

Visnapuu väidab, et soomeugrilasena on ta alateadlikult käinud seda teed, mida olid käinud ta esivanemad tuhandeid põlvi: otsinud igavikku maapäälises elus. «Ma püstitasin enesele olemasolu rõõmu postulaadi kui olulise ja elus endas antu, kartuse ja hirmu elamuste vastu.» Ja tõesti, heitluste ja kriisi järel tõdeb kriitikagi luuletaja meele rahunemist ja jõudmist heledate rõõmude juurde, kõige ilmselt kogus «Päike ja jõgi», mille deviisiks on «Hakkame kinni päikesest!» Selle heleda pealkirja valis luuletaja ka oma noorusmälestuste raamatu pealkirjaks, ilmselt selle tundevärviga pärast.

Maiste pidemete otsingul sünnib inimpuu kujund, mis ühendab surma ja sünni olemise jätkumises, sugupõlvete vaheldumises. «Rahvas ja rahvus on see, milles inimene võib enesele igavikku otsida ja ületada oma piiratust ja ajalikkust. See on pelgupaik Eimiski eest. Ja kui see seda on, siis on see punkt, mille nimel inimene peab lahutama olulise ebaolulisest. See on punkt, millest peab tõusma eksistentsiaalfilosoofiline puhas tahe vastutustundeks ja otsustamiseks, püha tegu.»

Kui rahuaegne luuletaja nägi kodumaa hävingu visioone, Estlandist Atlantisena kadumas nagu teisi läänemere-soome väikerahvaid, siis saatusaastate saabumisel leidis Visnapuu pigem optimismi, jagades seda saatusekaaslaste lätlaste ja leedulastega. Ta ei pöördunud näoga mitte surma, vaid Jumala poole: «Varja, Issand, püha...»
Läti—Leedu liin...
«Pea vastu», ... üle aja».

Visnapuu pidet osiv vaim jõuab rahvuse juurest inimsuse, inimsuse, looduse, maa ja universumi juurde. «Meie tõdeme vana soome-ugri vaimse pärandi kaudu maailma ja elu igavest kestust ja muutumist ja uuenumist sünni ja surma läbi.»

Ekstsistentsialistlik põhja valguslik Visnapuu on võimalik ja tegelik Visnapuu.

Henrik Visnapuu XI kogu «Põhja valgus» (1938) kahe eksemplari pühendusleheküljed Mart Mägeri kogust.

H. Visnapuu tutvus J. Barbarusega päevikeses «Siuru» päevadest.

Teine eksemplar on pühendatud haridus- ja kunstitegelasele Voldemar Pätsile (1878—1959), kes oli president Konstantin Pätsi noorem vend.

J. Barbarusele
vana aruandeks

Põhja valgus

Mis see, mis see rahva hinges
hõõgub algusest
süveões ja tuisus viirges
põhja valgusest?

See me mõte, see me huule
lõpp ja algus:
südamesse, pähte, suule —
põhja valgus.

Henri Visnapuu

20. det 38

Kooliõed Narvast: Siuts (Emilie Rosalie Roode, a-st 1919 Vares; 1897—1947) ja Ing (Hilda-Elfriede Franzdorf, a-st 1922 Visnapuu; 1898—1941).

KRISTA ARU

«JAAKSONIA» JA JAAKSONLASED

Komsomolipainest pääsenuna asutab nüüd üliõpilaskond taas kunagisi seltse ja korporatsioone. Kas ja kuivõrd suudavad need vanad-ued vormid kaasa aidata vaimuse ja hariduse otsimisele, on praegu vara öelda. Tõsi, on ju seegi suur asi, kui rohkete normidega piiratud käitumise asemel suudetakse iseenesestmõistetavaks muuta loomuliku tunde viisakus. Aga kas suudetakse seda ka laiemalt kui oma ringkonnas? Ja kas seda siiski pole vähe?

XIX sajandi lõpu tingimused olid küll praegustest märksa erinevad, potentsiaali arvestades ka vähem lubavad, kuid väike hulk rahvuslikult radikaliseerunud noorsugu suutis end sel ajal maksta panna Eesti avalikus elus. Ta koguni kujundas seda, sest just neil aegadel ja nendest ringkondadest sündis nn Tartu vaim ja selle opositsioon, mis käesoleva sajandi alguses kinnitas end Tallinnas.

*

1870. aastal nelja eesti mehe liitumisel tekkinud ja «Kalevipoja õhtute» nime all kasvanud üliõpilaste ühendus registreeris 1883. aastal Eesti Üliõpilaste Seltsina, sest kolm aastat kestnud võitlus eesti üliõpilaste üheõiguslust tagava korporatsiooni eest ei andnud tulemusi. Ch! C! ei kinnitanud eestlaste loodavat «Vironiat» põhjendades, et selle mitme liikme käitumine pole olnud korrekne.

1890. aastal tundis EÜS end seesmiselt niivõrd tugevana, et tegi uue katse astuda üheõiguslikuna saksa korporatsioonide kõrvale osakonna «Fraternitas Viliensis» kaudu. Sama aasta septembris võeti «Fr. Viliensis» Ch! C! liikmeks, kuid ülikooli õppekonna kuraator ei kinnitanud enam korporatsioone, sest need aadlipesasid olevat küllalt. Osakonna värvid (veidi heledam traditsiooniline trikoloor), hüüdsõna «Carpe diem!» ja kinnitus «Fortiter in re suaviter in modo!» anti üle EÜSile.²

1893. aasta kitsendavad määrused üliõpilaste kohta ja järgmise aasta «univormisun-

¹ Ch!C! oli organiseeritud üliõpilaskonna seaduslik kogu, kuhu igast korporatsioonist kuulus kolm esindajat. Ch! C! pädevusse kuulus kohtumõistmine ja kõiki üliõpilasi siduvate kohustavate seaduste väljatöötamine. Moodustati 1834. aastal, 1846—50 ei tegutsenud.

² Üliõpilase käsiraamat. Tartu, 1931, lk 106.

dus» püüdsid ülikoolielu nii väliselt kui seesmiselt venestada, kuid saksa ja vene huvide kokkupõrkes selgines ja tugevnes eesti akadeemiliste ringkondade püüe eneseteostamisele eestluse alusel. Esiplaanile tõusis rahvuslikkus. Aga et «Viliensise» asutamise päevist peale olid EÜSis ühe katuse alla jäänud sisuliselt selts ja korporatsioon ning viimane andis ilmet just seltsi igapäevasele elukorraldusele, toetudes saksa korporatsioonidele, tekkis rahulolematuid seltsi sees ja ka seltsiga mitteühinenud eesti üliõpilaste hulgas. Omalt poolt aitas rahulolematusele kaasa ka Jaan Tõnisson, kes, saades 1896. aastal ajalehe «Postimees» toimetajaks ning olles varasematest aegadest peale tihedalt seotud EÜSiga, hakkas juhtima «oma haritlaste» kujunemist. Samal ajal rõhutas «Postimees» oma juhtkirjades, et avalik tegevus, osavõtt poliitilise ja sotsiaalse elu korraldamisest peab õppivast noorsoost eemale jääma, nende põld on vaimse ja kõlbelse jõu kogumine.

Rahulolematud väljaspool seltsi küsisid: kas võib midagi loomuvastalisemat olla, kui et talupoegade pojad ülikoolis enesele keskajast päritud rüütlite poegade püüdeid juhtnööriks võtavad? Ja leidsid, et EÜS ei ole mitte osa meie väetist, rusutud talupojarahvast, vaid ta tahab uue, «kõrgema» seltskonnakihi taimelava olla. Talupojarahval ei ole sellest aga mingit kasu, sest need «kõrgemad» kardavad igapäevase elu tõsidust, hoides end sellest eemale.³

Seltsist väljapoole jäämist ja oma eraviisilist kooskäimist seletasid nad ka sellega, et EÜS on kahekeelne nii vaimus kui ka töös: vaimustus rahvuslikust on ainult teoreetiline, sest kodudes ja ka koosviibimistel räägitakse endiselt saksa keelt. Ning seltsi õhkkond on liiga kitsarinnaline usuküsimustes: vastu võetakse ainult luteriusulisi.⁴

Kui 1894. aastal hakati Tartus rääkima loodavast uuest eesti üliõpilaste seltsist, kutsusid vabameelsemad EÜSi liikmed (L. Olesk, O. Rütli, K. Koppel, noorliige

³ «Iseteadvuslased» sõjapalavikus, II. «Teataja» 5. I 1902, lk 2.

⁴ J. Jans. Materjale Eesti üliõpilaste seltsi «Ühendus» (1906—1926) ajalooks. «Üliõpilasteleht» 25. X, 1926, nr 11, lk 178.

R. Aavakivi) neid ühinema olemasolevaga, et asja parandada, seltsi vaimu seltsisisest avardada. Õigusteaduskonna üliõpilased Jüri Jaakson ja Konstantin Päts tahtsidki astuda EÜSi, kuid neid ei võetud vastu. Jaaksonile öeldi, et ta on juba ülikooli lõpetamas ega suuda seltsi ellu sisse sulada. Pätsi vastuvõtmist ei võimaldavat aga ta kuulumine vene õigeuskus.⁵

28. oktoobril 1895 kirjutas üks seltsi asutajaliikmetest, arstiteaduskonna üliõpilane Andres Alver oma vennale, et umbes viisteist üliõpilast, tema nende hulgas, plaanivad luua seltsi, mille eesmärk on edendada eesti kirjandust ja kunsti.⁶ Aasta lõpul esitatigi ülikooli rektorile palvekiri uue seltsi registreerimiseks «/- - - / Seltsiasutamise palvekirjale kirjutasivad 18 meest alla. Nende seas on 7 arstitääduse fakulteti õpilast, 6 juuratääduse jaoskonna student, 3 physika-mathematika ja 2 historika-philologia fakultetist /- - - / Nimed nii palju kui meeles on: Havik, Jaakson, Päts, Kelder, Reichmann, Tam-Stamm, Sibbul, Wilken, Jürgens, Aavakivi, Kalpus, Aan, Karlson, Grüner, Sild. Principiell ei ole meie mitte selle vastu, et ka teologis meie keskel oleks, aga seenini ei ole ühtegi meile tulnud. Kes on siis need asutajad? /- - - / Sa tead ju et juba paar aastat tagasi Jaakson, Haavik ja mina selle mõttega ümber käisime. Pärast poole olen ma Jürgensiga selle üle rääkinud ja sellel semestril oli Jürgens iseäranis tegev enne esimesi koosolekuid, kuna koosolekutel asi õige ruttu isesugusi nähtusi ette tõi /- - - / Ja nimelt on siin üleüldine Eesti studentide ja Vilienslaste seisukord üks pääpõhjusi mikspärast meie uut seltsi asutame /- - - / Vilienslaste seisukord mitte Eesti studentide kohane ei ole ja sellepärast uue seltsi küsimus nii üleüldiselt laiali lagunes. /- - - / Kui kaugel oleme meie seltsiasutamisega jõudnud? Asi seisab praegu nii: palvekiri seltsiasutamise lubaks on 18 allkirjaga rektorile sisseantud, seltsi põhjuskirjad ehk statutid niisamuti aga ilma allkirjateta. Sisseandmine oli 14. detsembril. Mikspärast sisseandmine nii hiljaks jäi tuli sellest, et meie esimesed põhjuskirjad ümbermuutma pidime. Meie andsime juba enam kui kuu aja eest tagasi esimene kord põhjuskirjad sisse, ühe nädala pärast anti need meile tagasi, nüüd pidime meie neid rektori nõudmise järele muutma. /- - - / Nüüd loodame aga et tuleval aastal meil uus selts elusse astub.»⁷

⁵ M. R a u d. Kaks suurt. K. Päts ja J. Tõnisson ja nende ajastu. Toronto, 1953, lk 38.

⁶ KM KO f 191, m 1:1, 21/63. A. Alveri kiri J. Alverile, 28. X 1895.

⁷ Sealsamas, m 1:1, 21/65. A. Alveri kiri J. Alverile 22. XII 1895.

Asjaosaliste endi tunnistust mööda taheti EÜSi kõrvale asutada seltsi, kus õhkkond vabam ja avatum. Usuküsimus pidi saama südametunnistuse asjaks: igaihe enda otsustada, kas ta usku tunnistab või mitte, kas on ta vene või luteri usku. Mingeid piiranguid ei tehtud ega tunnistatud läbikäimiseks teise ilmavaate pooldajatega. Kontakti otsiti ka Vene ja Läti Üliõpilaste Seltsiga. Oma peaaulesandeks määrati töö rahva hüvanguks: hariduse ja teadmiste laialilaotamine pidi kaasa aitama majandusliku elujärje paranemisele, võitlus kõrgemate seisuste eesõiguste vastu kindlustama eesti rahva sotsiaalset võrdsust.⁸

Mihkel Martna on seda üliõpilaste seltsiloomise katset alguse saanud liikumist nimetanud opositsiooniliseks liikumiseks, mis ei tunnistanud rahvuse mõtet valeks ega eitunud selle tähtsust, kuid neid tõdesid, mis eesti marurahvuslus (mõeldud on just «Postimehe» ja EÜSi ringkonda) tõstis üldtõe kilbile, ei võinud vastu vaidlemata omaks võtta.⁹ 1906. aastal on Martna rääkinud koguni vastasrindest, «mis tekkis rahvuslik-kiriklik kodanlaste leeri tagurlistele püüetele /- - - / kes ajasivad kitsarinnalist rahvusepoliitikat ja tõstisid kõike taevasse, mis kudagi rahvuse läiget võis tõsta avitada. Noormehi saadeti maale, neile tehti aga ainsaks ülesandeks, vanu laule üles kirjutada, vanu asju koguda jne., et Eesti endise kultura tähtsad dokumendid kaduma ei läheks.»¹⁰ Hoolimata ülepakutud kriitilisusest on Martnal õigus peamises opositsioon oli tekkinud ja hakkas endast pea ka märku andma.

Luba seltsi asutamiseks ülikooli juhtkonnalt ei saadud. Eitavat vastust ei põhjendatud. Asutajaliikmed jätkasid kooskäimist eraviisiliselt, kord ühe, kord teise pool. Algul kõige sagedamini Johannes Leopold Jürgensi (1936. aastast Jüri) korteris Kivi tänaval. Kui üliõpilastega liitus Mihkel Martna, sai kogunemispaiagaks tema maja Vene tänaval. Rühmitusse, mida nimetatud «Jaaksoniaks», jaaksonlasteks, Tartu radikaalideks ja käremeelseteks, kuulus paarkümmend meest, kes olid enamasti pärit väljastpoolt Tartumaad, enne ülikooli aga õppinud Hugo Treffneri koolis (Alver, Kelder, Jaakson, Haavik, Veski, Münther jt). Äraminemisi ja juurdetulemisi oli kogu aeg, mingit liikmeks-olekut ju ei olnud. Nii läks Jaan Kelder

⁸ J. J a a k s o n. Mälestusi üliõpilasajast. Rmt: EÜS «Ühendus» 1906—1931. Tartu, 1931, lk 12.

⁹ M. M a r t n a. Mõningaid jooni Tartu vaimsest elust sajandi vahetusel. Rmt: EÜS «Ühendus» 1906—1931, lk 14.

¹⁰ M. M a r t n a. Dr. R. Aavakivi. [Nekrooloog]. Rmt: Edasi, II. Tööliste jõulualbum. Tallinn, 1906, lk 7.

1900. aastal eraarstiks Donimaale, Jüri Jaakson vannutatud advokaadiks Riiga, Anton Aan Jaaksoniga koos Riiga jne. Asutajatega ühinesid aga Johannes Voldemar Veski, Mihkel Pung, Otto H. Münther, Mihkel Martna. Erinevalt teistest oli Martnal selleks ajaks ka teatav kokkupuude sotsiaaldemokraatliku mõttemaailmaga. Pärines see tema enda maalriseselliaegsetest rännakutest Saksamaal ja ka läbikäimisest nn eelsotsialisti Jaak Järvega.¹¹

Radikaalsete üliõpilastega seltsis ka Eduard Vilde, kes oli Martnaga tuttav juba «Virulase» päevilt. «Postimehe» ajast (1893—1896 suveni) olid Vilde sidemed läti üliõpilaste kirjanduslik-teadusliku ühingu «Põp-kaloniija» liikmetega. Naasnud 1897. aastal Moskvast Tartusse, lõi Vilde kaasa pea kõikides käremeelsete ettevõtmistes. Toimetades Narvas ajalehte «Virmaline» (1897. aasta suvest järgmise aasta märtsini), värbas Vilde lehele kaastöölisi just radikaalide hulgast.

Rühmituse n-ö korraldavaks raudvaraks olid Johannes Leopold Jürgens, Richard Aavakivi ja Andres Alver. Jürgens lõpetas 1898. aastal ülikooli õigusteaduskonna ja pidas seejärel Tartus õpetajaametit. Aavakivi ja Alver õppisid ülikoolis arstiteadust ning töötasid mõnda aega Tartus: Alver ülikooli juures assistendina ja Aavakivi 1902. aastani arstina.

1897. aastani sarnanesid kooskäimised haritlasklubi tegevusele: loeti, arutleti loetu (Marx, Engels, Lassalle, Bebel, Liebknecht, ajakiri «Die Zeit») ja maailmavaatelistele küsimuste üle. Püstitati abstraktselt lähemaid (võidelda rahvusliku maruismalaikkuse vastu) ja kaugemaid (tsaarivõimu kukutamine, demokraatia võimule aitamine) ülesandeid.¹²

1897. aastal sai rühmitus laiemalt tuntuks, kui juhtus esimene avalik kokkupõrge EÜSiga. Põhjuseks oli EÜSi osavõtt korporatsiooni «Livonia» 75. juubelipeost. Otsust läbikäimist EÜS-il «Livoniaga» ei olnud. Saanud kutse juubelipeole, otsustati õnne soovida. Õnnesoovi edastas kolmeliikmeline saatkond aadressi kujul. Selle üleandmisel ütles seltsi tollane esimene Friedrich Akel, et ühistest püüetest juhitud tunneb EÜS ennast lähedal seisvat üliõpilaskonna edustajate, korporatsioonidele, ja et nende kosumine on EÜS-ile armas ja meeldiv.¹³

Õnnetlemisele järgnes üksmeelne protest

¹¹ P. Kalnin. Kuidas leidsime esimese eesti sotsiaaldemokraadi. «Rahva Sõna» 17. IX 1930, lk 8.

¹² J. Jans. Materjale... Lk 196.

¹³ J. Kõpp. EÜS-i ajalugu, I. 1870—1905. Tartu, 1925, lk 192—194.

ajakirjanduses (v.a «Postimees»). Protestimist juhtis «Olevik», kus «Mitmete nimel üks Eesti sugust üliõpilane» kirjutas, et EÜS läks kutsumata «Livonia» õhtule, soovis õnne saksa kunstniku saksakeelse ja -meelse kaardiga, millel eesti rahvas, keda kujutatud naisterahvana, pannakse Saksa, s.o enamasti Liivimaa mõisnikkude studentideseltsi lippu ehtima ja selle lipu lehvitusel riputab seesama rahvas teaduse jumalanna ette lillekesi. Kirjutisest jäi kõlma rahvuslik-poliitiline süüdistus: EÜS tunnustab, et eesti rahvas saab teadusepõllul tööd teha ainult saksa korporatsiooni toetusel ja eeskostel, ise lebib ta aga aabitsatarkusega.¹⁴

Selle «Oleviku» avaldatud kirja esialgse teksti oli kirjutanud Martna, kes nägi aadressi juhuslikult Unger kaupluses. Kirja parandasid Jürgens, Alver, Aavakivi.¹⁵

Süüdistusele vastas Fr. Akel «Oleviku» järgmises numbris, märkides, et EÜS soovis «Livoniaga» õnne, nagu seda pidupäeval ikka tehakse, ja et poliitikaga polnud siin midagi pistmist. Õnnesoov edastati ainult EÜSi, mitte kogu rahva nimel. Akel rõhutas, et protestija on valesti mõistnud õnnesoovi luulelisi kujusid: pildi põhjused olnud, et kõik üliõpilased ühtmoodi peavad teadusele aru andma.¹⁶

Fr. Akeli «Seletusega» asi aga veel ei lõppenud. Ado Grenzstein juhtis vahejuhtumit edasi tülini. Nimelt oli Akeli «Seletuse» viimases punktis märkus ajalehetoimetajate «ebaküpsuse» kohta. Grenzstein kaebas ülikooli rektorile A. Budilovitšile ning Akelit ähvardati eksmatrikuleerida. Edasiste pahanuduste vältimiseks oli ta sunnitud esinema uue «Seletusega», milles vabandas ja võttis tagasi viimase, ajalehetoimetajat puudutava etteheite.¹⁷

Muidugi oli radikaalide kallaletung EÜS-ile oma pretensioonikuses liialdatud, isegi paha-tahtlik, kui vaadata seda otsitud juhusega EÜSi «paljastamiseks». Ometi oli etteheitjatel tõi taga: veel aastaid hiljem kirjutas «Teataja», et «Livonia» piduõhtu näitas EÜSi ja seltsist väljaspool seisjate suhtumise ja arusaamade erinevust.¹⁸

1897. aastal alustasid käremeelsed ka oma

¹⁴ Sakste... võerad. «Olevik» 7. X 1897, lk 884—885.

¹⁵ J. Jans. Materjale... Lk 179. «Olevikus» avaldatud protesti on arvatud ka K. Pätsi kätemaksuks EÜSi mittepääsemise eest (M. Raud. Kaks suurt. Lk 39). Tõsem näib siiski olevat koostöö: Martna, Jürgens, Alver, Aavakivi.

¹⁶ F. Akel. Seletus. «Olevik» 14. X 1897, lk 908.

¹⁷ F. Akel. Seletus. «Olevik» 18. XI 1897, lk 927.

¹⁸ Noorsugu ja avalikelu. «Teataja» 27. III 1903, lk 2.

rahvavalgustuslikku tegevust kõnekoosolekute ehk läbirääkimiste õhtute vormis. Vorm oli vana, kuid seda püüti täita uue sisuga. Kõneõhtu teema oli loodusteaduste vallast, sest loodusteaduste populariseerimine oli poliitseiliselt süütu. Pealegi võimaldasid just need teemad paremini kui miski muu pakkuda uusi teadmisi, lõhkuda seniseid mõlemistraditsioone ning avardada rahva silmaringi. Ettekanne oli alati oma laadilt teaduslik, kuid seda püüti esitada lihtsalt ja arusaadavalt. Kõne lõppedes pandi kirjakaasti anonüümsed küsimused. Küsimuste-vastuste osa kujunes sageli elavaks aruteluks, kusjuures siis puudutati ka Eesti elu ja päevapoliitikat.

Esimeseks esinemiskohaks sai Tartu suurim ja tegusaim selts «Vanemuine». Nimelt valiti 1897. aastal seltsi esimeheks K. A. Hermannil asemel pahempoolne advokaat J. Hanser, abiesimeheks M. Martna. Martna korraldada olidki läbirääkimiste õhtud pühapäeviti kell 15—17. Kellaeg oli täpselt paika pandud, sest pühapäeviti olid kõneõhtud ka karskusseltsi «Karskuse Söber» majas. Korraldajaks oli siin J. V. Veski ja algus oli kell viis peale lõunat. Huvilisi jagus nii ühele kui teisele poole, kuid «Vanemuises» kestis radikaalide tegevus siiski lühikest aega. Arusaamatuste tõttu seltsi näitejuhi August Wieraga oli seltsi eestseisus sunnitud erakorralisel peakoosolekul 1898. a 25. juulil tagasi astuma.¹⁹ Uued juhid (Kiima, Köningsfeld, Goldmann, Jürgenson jt) arvasid aga loengud ja kõneõhtud asjatuks ja tulutuks.

1899. aasta jaanuaris sai tegutsemisloa rattasõitjate selts «Taara» (1899—1938). Asutamise algatajad valiti ka seltsi etteotsa: esimeheks J. L. Jürgens, kirjatöömehet J. V. Veski, tohtriks A. Alver. Selts muretset endale maja, selle aeda ehitati plats, kus korraldati pikemaid ja lühemaid rattasõite ja -võistlusi. Seltsi tegevuskava nägi ette hariduse ja kultuuri laialilaotamist rahva hulgas.²⁰ Selleks korraldati kolmapäeviti hakatusega kell üheksa õhtul läbirääkimiste õhtuid, läbiviijateks põhiliselt Martna ja Jürgens. J. V. Veski, kes juhatas «Taara» laulukoori, on märkinud, et kõnekoosolekutele andsid programmilise tähenduse Martna naiskõnemust käsitlevad kõned, A. Alveri vene kultuurielu ülevaated, M. Punga uuema teadusliku kirjanduse tutvustused.²¹ Sportimise ja kõnekoosolekute kõrvale mahtusid veel pere-

konna-, muusika- ja kirjandusõhtud, näokattepeod, tantsupeod, suvel aiapeod muusikaga. 1900. aastal oli seltsil kaks- ja pool-sada liiget.

Käremeelsete kõnekoosolekud polnud agitatsioonilised, vaid harivad. Seda nii kuulajaile kui esinejale endale, sest loeng toetus uusimale sellealasele kirjandusele. Loodusteaduse edusammude kõrval püüti pakkuda mitmekülgset ülevaadet maailma majanduse tekke- ja arenguloost. Filosoofilisi arutlusi elu mõtte ja selle väärtuse üle tõid oma esinemistesse Richard Aavakivi ja Mihkel Pung. Nemand lubasid endale ka kõige rohkem kriitikat Tartu väikekoodanliku provintslükuse ja noorsoo vabaduse ning ideaalide puudumise üle.

Kes olid kuulajateks? Põhiliselt koolinoored, käsitöölised ja linna väiksemad ametnikud.

Omaette huvitav ja mitmeti selle sajandi alguse eesti avalikku elu kujundav oli Tartu radikaalide kirjanduslik ja ajakirjanduslik tegevus. Algatuseks pandi rahad kokku ja 1898. aastal ilmus koguteose «Lõbu ja teadus» I anne 3000 eksemplaris, toimetajateks J. L. Jürgens ja R. Aavakivi. Järgmisel aastal anti välja II anne veidi väiksemas tiraažis — 2850 eksemplari. Koguteoski oli oma laadilt hariv, põhiosa mahust moodustasid loengud kõneõhtutelt (nt R. Aavakivi «Meie maakera minevik», J. L. Jürgensi ja E. Dolfi «Tööstuse edenemine keskajast meie ajani» jt).

I ande ilukirjanduslik pool pakkus ülekaalukalt eesti algupärast kirjandust: E. Viide uudisjutu «Astla vastu», Väike-Maarja kihelkonnakooli juhataja Jakob Tamme ja Väike-Maarja aleviku fotograafi Peeter Jakobsoni luulet. II anne tõi selgelt välja käremeelsete poolehoiu realistlikule suunale kirjanduses. Nimelt avaldas Evald Dolf selles A. Tšehhovi jutustuse «Talupojad» tõlke. Tutvustades Tšehhovit ja tema jutustust rõhutas M. Pung, et kirjaniku väärtus on seda suurem, mida selgemalt ja kujurikkamalt ta oskab kujutada tõsist igapäevast elu.²²

1898. aastal ilmus J. L. Jürgensi toimetusel veel üks väljaanne: värviliste kaante ja rohkete illustatsioonidega «Pühade leht noorele ja vanale». See ajakirja formaadis ja mahus väljaanne oligi kavandatud ühe-kordse jõululehena. Pakkudes põhiliselt ilukirjandust ja selgitavate piltidega populaarteaduslikke kirjutisi, lõi «Pühade leht» ka pühade meeolu. Jumalasõna ja kirikut ei

¹⁹ Kohalikud sõnumid. «Postimees» 28. VII 1898, lk 3.

²⁰ Kohalikud sõnumid. «Postimees» 12. VII 1899, lk 3.

²¹ K. H a a n. Karl Menning ja teater «Vanemuine». Tallinn, 1987, lk 53.

²² M. P u n g. A. Tšehhov ja tema jutt «Talupojad». Rmt: Lõbu ja teadus, II. Tartu, 1899, lk 86.

puudutatud. Sellega erines Jürgensi «Pühade leht» teistest samalaadsetest väljaannetest.

Möödunud sajandi lõpuastate trükisõnas ei olnud koguteosed ega ka «Pühade leht» oma väljanägemiselt mingi uudis. EÜSi album hakkas ilmuma juba 1889. aastal. Kaks või neli korda aastas andsid pühadelehti ja -albumeid välja J. Ploompuu, A. Pert, hiljem vennad Palmgrenid. Käremeelsete sellelaadsed ettevõtmised sisaldasid endas lisaks harivale funktsioonile tegijate jaoks eneseväljenduse võimalust, sest Jaan Tõnissoni tulekuga «Postimehe» toimetajaks oli see ajaleht käremeelsetele oma veerud sulgenud. Nende väiksemate koguteostega koguti ka raha, mille eest osteti 1899. aastal Karl August Hermannilt ajakiri «Rahva Lõbu-leht». «Rahva Lõbu-lehe» väljaandmine (1899. aasta lõpust kuni 1901. aasta lõpuni) sai ja jäi jaaksonlaste viimaseks ühis-tegevuseks Tartus.

Kirjade järgi oli «Rahva Lõbu-lehe» toimetaja ja väljaandja J. L. Jürgens, keeleline toimetaja J. V. Veski ja arstiteaduslike materjalide eest hoolitses R. Aavakivi. Tegelikult osalesid ajakirjanumbri kokkupanemisel ja toimetamisel mõttekaaslastest pea kõik, kel hetkel mahti oli. Kõik tegid ka vähem või rohkem kaastööd. Ainult ilukirjanduse osas otsiti abi väljastpoolt, sest järjekindlalt tegeles käremeelsete hulgast ilukirjandusliku loominguuga vaid Andres Alver.²³

Ajakirja kahe aastakäigu sisu on väga mitmekesine: populaarteaduslikud artiklid, publitsistika, kirjanduskäsitlused, ilukirjandus, uudised mitmest eluvallast. Erinevalt teistest tollastest väljaannetest oli RLI-i artiklites rõhk loodus- ja majandusteadusel. Kirjutised on enamasti refereerivad, varustatud korraliku viiteparaadiga. Kuid just ajakirja populaarteaduslik pool, mille puhul RLI rõhutas uute teadmiste vajalikkust igapäevase elu korraldamisel, kutsus esile kriitikat «Postimehe» talust: «Rahva Lõbu-lehe» seltskond tegeleb küsimustega, mis eesti rahvale ebaolulised, koguni kahjulikud, sest lõhuvad rahva ühtsust, külvavad segadust.²⁴ «Postimees» ise tõstis sel ajal üles loosungid rahvuslikust iseteadvusest, kristlikust ilmavaatest ja kõlbelisest kindlusest. «Postimeest» toetas Pärnust ajakiri «Linda», milles Aleksander Kaelas võttis põhjalikuma revideerimise alla «Lõbu ja teaduse» ja «Rahva Lõbu-lehe» artiklid. Kõikide nende teaduslike kirjatööde suund on Kaelase meelest vale: eesti rahvale on vaja tutvustada hingeteadust, ihu ja loomust, mitte aga pakkuda teaduslikke sonimisi, tõsiste nähtuste

²³ Luulekogu «Võhumõõgad» (Tartu, 1898).

²⁴ Kirjandusest. «Postimees» 24. II 1899, lk 2.

umbmõistmist, Lääne-Euroopa teadusilmast ammu väljatõugatud Darwini õpetust, mida ainult materialistid oma madala ja kitsa ilmavaate tõttu tõeks peavad.²⁵

Põhiliselt vastas neile kallalekippumistele Richard Aavakivi, tehes seda küllalt vaoshoitult ja mõõdukalt: selgitas uuesti darvinismi põhiseisukohti ning nende maailmavaatelist tähtsust.²⁶

Ajakirja majanduslaste materjalide hulgas on ülekaalus tööstuse ja tehnika tutvustused. RLI-i see kallak on tähelepanuväärne, sest üldiselt orienteerus ajakirjandus sel ajal põllumajandusele. RLI-i majandusartiklid ei vastanda tööstust ja põllumajandust, kuid püüavad näidata väiketööstuse perspektiivikust Eestis ning majanduslikuks arenguks vajalikkude kursisolekut tehnikamaailmaga.

Ajakirja «Keeleteadusline osa» on hariva ja «Kasvatusteadusline osa» ka rakendusliku sisuga. Viimane pakub pikka ja sisukat ülevaadet lapse kasvatusest.

Artiklite kõrval on RLI-is rohkelt silmaringi laiendavat publitsistikat reisikirja või olukirjelduse näol. Publitsistika on emotsionaalne, valdavalt ühiskonnakriitiline, kuid ei sisalda lõplikke hinnanguid. O. H. Müntheri «Pildid Venemaalt», mis põhineb autori isiklikel muljetel (Münther reisis Volga ääres, kus valitses nälg), pakub pilte nähtust. Kirjutis on sihiline, autori poolehoid /hukkamõist peidetud kirjeldustesse. M. Martna, kirjutades sõidust talvisele Soomemaale, teeb pikki ekskursse külastatud linnade elu-olu minevikku ja tulevikku, lubades endale subjektiveid arutlusi. M. Haaviku «Pildid Lääne-Euroopast» ja «Õhtu-Euroopast» on koostatud välismaise ajakirjanduse ülevaadena ning oma stiililt refereerivad, neutraalsed.

Vähem kui teistes tolle aja segasisulistest väljaannetes on käremeelsete «Rahva Lõbu-lehes» puhast meelelahutust ja praktilisi nõuandeid. «Lõbu-osa» ja «Naljanurk» ilmuvad ebaregulaarselt. Nii see kallak kui ka vähene ja tagasihoidlik sekkumine Eestimaa päevamuredesse tulenes ilmselt sellest, et ajakirja ümber koondunud pidasid oma põhifunktsiooniks valgustuslik-harivat, mitte aga organiseeriv-korraldavat tegevust. Väheste Eesti elu puudutavate kirjutiste toon on rahulik, olukorda kirjeldav. Teisiti-arvamise puhul püütakse pakkuda ka oma-poolne lahendus. «Pildid kodumaalt» või

²⁵ A. Kaelas. Eesti teadelisest kirjandusest. «Linda», 1900, nr 29–31.

²⁶ Meie oma asjus. «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 8; Kahtluse tuhin «Lindas». «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 9; Darwini õpetus ja tema eesti sugust vastased. «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 11.

«Kodumaalt» on pikemad artiklid, mis konkreetsemalt ja julgemalt kui teised väljaanded osutavad puudustele eesti hariduselusel: rahva lugemistubades ja rahvaraamatukogudes lubatud kirjanduse nimekiri on liialt kitsas ja piiratud; rahvaraamatukogude juhatust ei tohiks olla ainult vaimulike ja kooliõpetajate käes, vaid sellest peaks osa võtma ka kohalik selts. Kritiseerides kooliõpetajatele korraldatavaid kursusi leiab Mihkel Haavik, et nende kursuste programm on lootusetult vananenud, seepärast ka osavõtjaid vähe. Pealegi ei saa tema meelest nõuda küpset vaimset tööd inimestelt, kes peavad pidevalt mõtlema oma äraelamisvõimalustele. Haridustöötajatele korralik palk, head tööttingimused, ja õppekursused kaasaja Lääne-Euroopa tasemele! Ülikooli ja üliõpilaste suhtes on hoiak väga kriitiline: üliõpilased ei tunne rahvast ega rahvas neid, suure hulga üliõpilaste hulgas valitseb kombelõtvus, lõbu otsimine ja omakasu püüdmine. Unustatud on, milleks ülikoolis ollakse — et valmistada end tööks oma maa ja rahva hüvanguks.²⁷

Ajakirja toimetusel puudus kindel poliitiline programm. Oma hoiakutelt ja sümpaatiatelt läheneti sotsiaaldemokraatiale. Ideelis-poliitiliselt on kõige selgemad Mihkel Martna artiklid «Eesti kodaniku klassi elujõuust» ja «Naisterahva küsimus». Oma stiililt on need kirjutised konstateerivad. Püüdes lahti seletada klassi olemust, tutvustades Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa kodanlust, jõuab Martna eesti kodanluse juurde. Põhimõtteliselt on tal õigus, kui ta tõdeb, et meie kodanluse on väike ja jõuetu. Aga ilmselt toetub Martna rohkem loetud kirjandusele kui konkreetsetele ja ajaloolistele Eesti oludele, kui järeldab, et rahva väiksuse pärast ei arenda kodanlik klass oma kunsti ja kirjandust (milline see peaks olema, jätab täpsustamata), et see klass on majanduslikult liiga jõuetu, ei suuda luua oma kunsti ning naudib seepärast võõrast, peamiselt saksa kunsti.²⁸ Trükisõnna järelevalve ja eeltesuuri tingimustes polnudki võimalik poliitiline propaganda, teisalt aga puudus ajakirja ümber koondunutel ühene seisukoht, mida välja pakkuda.

Eesti kirjandusel rääkis ajakiri kaasa peamiselt arvustuse vormis. RLI-i veergudel asusid eesti kirjandust hindama radikaalselt häälstatud haritlased Johannes Voldemar Veski, Mihkel Pung, Ferdinand Karlson, Andres Alver, ka Mihkel Martna ja Adolf

Peerandi. RLI-i arvustusele on tunnulik realistlik-ühiskondlik suhtumine kirjandusteosesse. Teose hindamisel on esikohal sotsiaalsed kriteeriumid kunstiliste ees. Võrreldes teiste omaaegsete väljaannete arvustustega on RLI-i kirjanduskäsitlused uuenäolisemad: domineerib arutlev, mitte publitsistlik-poleemiline stiil, arvustusel on kirjanduskriitilise retsensiooni mõtu. Ei piirduta sisu ümberjutustuse ja mõnerealise hinnanguga, vaid püütakse näha kirjandusteost kui loova inimtegevuse spetsiifilist vormi, mille toitepinnaseks on ümbritsev elu. Sõnakunsti funktsionaalsuse hindamine on jäänud tagaplaanile, selle asemel aga kohtab mõnes kirjutises hinnangut skaala «vastab tegelikule elule või mitte» järgi

Esmakordse tähelepanujuhtimisega mitmele kunstiküsimusele (kunsti tendentslikkus, kunsti sotsiaalsed funktsioonid, «kunst kunsti pärast», loominguvabadus jt) tõuseb arvustustest esile E. Vilde jutustuse «Astla vastu» vaatlus M. Martnalt. Martna hinnangu järgi Vilde «helgib meie kirjanduses nagu punane lill rohelisel vainul», sest ta oskab inimeste tegevusele, tundmustele ja soovidele tõelist ja tegelikku kaju anda. Küsimusele, kas ilukirjanduslik teos peab teenima loosungit «kunst kunsti pärast» või võib ta olla sihiline, vastab Martna, et kui inimese igal töö on siht, miks ei peaks siis seda olema kunstnikul oma töös. Ainult kunstnik peab selle sihi töö sisse nii põimima, et välja ei paistaks. Siin on küsimus looja võimetes, andekuses ja vabaduses.²⁹

Paljast elu kirjeldamisest jääb kirjandusteoseks väheseks ka M. Punga meelest: «See, mis jutu tõsisem mõttes jutuks teeb, on kirjaniku aade, idee, tema üleüldine mõte, mis jutu-kujutustesse peidetud on, mis aga selle juures kõik jutu üksikud juhtumised ühise sidemega ühendab.»³⁰ Selle läbiva idee puudumist peab Pung J. Mändmetsa, H. Pöögelmanni, E. Petersoni, G. E. Luiga jutustuste puuduseks.³¹

Odavate põnevuslugudega rahva kirjandusliku maitse rikkumise kõrval taunitakse ajakirja arvustustes ka näpuga näitamist ja labast õpetamist: «Meie ei oota jutukirjanikult mitte õpetust sõna otsekohesest mõttes, küll aga kunstilist lõbu ja lõbu kunstilik väärtus kaob, kui ta kuiva mõistuse enesele teekäijaks ja teejuhiks võtab.»³² Kirjanikult

²⁹ M. Martna Ed. Vilde «Astla vastu». «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 2.

³⁰ M. P. Kodu küla vainult. «Rahva Lõbu-leht» 1901, nr 6.

³¹ M. P. «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 2, 4; 1901, nr 6.

³² M. P. Omad vitsad. «Rahva Lõbu-leht» 1901, nr 7.

²⁷ M. H. Kodumaalt. «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 7; M. H. Pildid kodumaalt. «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 11.

²⁸ M. Martna. Eesti kodaniku klassi elujõuust. «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 12.

nõutakse ka mitmekesiseid teadmisi ja laialdast silmaringi, õigemini peetakse seda eelduseks ande rakendamisele.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et jaaksonlaste «Rahva Lõbu-leht» toetab oma ajajärgu realistlikku jutuloomingut kindlamalt kui ükski teine ajaleht või ajakiri.

Ka ilukirjanduse avaldamisel püüti enam-vähem õnnestunudlgi järgida kirjandustõlgendustes propageeritavat. Kuid sekka sattus ka õõnsavõitu luulet ja moraliseerivat külajuttu. Algupärasest ilukirjandusest sisukam on tõlkekirjanduse osa. Tõlgitud on M. Jókai, K. Hamsuni, A. Kiellandi, A. Petöfi, H. Heine, J. Aho, J. Steinbecki, R. Kiplingi, I. Franko, J. Gontšarovi, N. Gogoli, A. Tšehhovi jpt loomingut.

Algupärase ilukirjanduse edendamiseks avaldas ajakiri 1900. aastal üleskutte eesti kirjanikele: saata toimetusse oma uudisloomingut. Välja oli pandud kolm auhinda: sada, viiskümmend ja kakskümmend viis rubla.³³ Üleskuttet korraldi mitmel korral, võistluse tähtaega pikendati, kuid tööd jäid tulemata ja asi soikus.

Eesti toleaeegses ajakirjanduses oli käremeelsete «Rahva Lõbu-leht» valgustuslik-hariva materjaliga vajalik väljaanne, sest ta tõi teisenurgalist, seni puudunud maailmanägemist. Palju ei räägitud eesti rahva väiksusest ja vaimsusest, vaid püüti pakkuda seda, mis maailma oli vallutanud: loodusteaduste võidukäiku. RLI-i tiraaž oli 1901. aastal 1200 eksemplari ja seisma see ei jäänud. Lugejaiks oli peamiselt sama seltskond, kes kõnekoosolekuil kuulajaiks.

Peeter Speek on 1906. aastal kirjutanud Tartu radikaalsete üliõpilaste kohta, et ringi kuuluvate elementide mitmekesisuse tõttu ei suudetud luua tugevat organisatsiooni ega välja töötada poliitilist platvormi. Seepärast ring lagunes pea, ütlemata, kes ta on ja mida taotleb.³⁵ Poliitilist organisatsiooni käremeelset ei üritanudki asutada, sest nende vaated ei ulatunud kaugemale poolehoiust sotsiaaldemokraatiale. Ja siingi oli eriarvamus, (näiteks Jaan Sarv, kes nimetas tol ajal sotsialismi religiooniks, mida tema ei saa tunnustada).³⁶ Poliitiliselt kõige kindlamal järjel oli Mihkel Martna, kelle enda sõnade järgi oli tal Tartusse kolides olnud üheks sihiks sotsialismile arenemispinda valmistada.³⁷ Martna

³³ Eesti kirjanikkudele! «Rahva Lõbu-leht» 1900, nr 1.

³⁴ RAKA f 321, s-ü 201, n 1, l 35.

³⁵ Aruandest Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölise Partei arengu ja revolutsioonilise tegevuse kohta. Rmt: Punased aastad, I. (1905. Aasta Seltsi Toimetised, nr 1). Tartu, 1932, lk 236.

³⁶ J. S a r v. Tartus ja Valgas. Rmt: Punased aastad, I. Tartu, 1932, lk 119.

³⁷ Mihkel Martna. Tallinn, 1935, lk 169.

oli ka üks neist, kes Tartus tegeles sotsiaaldemokraatliku kirjanduse hankimise ja levitamise. Põhiliselt oli see saksakeelne kirjandus, ja kui otsida radikaalidele mingeid eeskujusid, siis just Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei tegevusest peale sotsialistide seaduse vastuvõtmist valitsuse poolt (1879). Ka saksa sotsiaaldemokraadid arendasid siis laialdast valgustuslikku tegevust kirjanduslike kogumike ja kõnekoosolekute näol. Tartus olemise ja tegetsemise ajal käisid jaaksonlased läbi ka läti üliõpilaste kirjanduslik-teadusliku ühingu «Pīpkalonija» liikmetega. J. Rainise toimetatud lätlaste ajaleht «Dienas Lapa» olnud koguni innustuseks «Teataja» asutamisel.³⁷ Vene üliõpilaste ringidega lähem kontakt puudus, sest õpetust ja eeskujut oli sealt vähe võtta: «maneerid» puudusid.

1901. aastaga lõppes käremeelsete tegutsemine Tartus. «Rahva Lõbu-leht» müüdi Põltsamaa raamatukaupluse ja trükikoja omanikule Theodor Tiedtile, ja kuigi J. L. Jürgens jäi kirjade järgi ajakirja väljaandjaks 1902. märtsini ja toimetajaks koguni 1903. aasta juunini, sisuliselt ta ajakirjaga enam ei tegelnud, sest sõitis Peterburi ülikooli juurde õppima saksa keelt. Richard Aavakivi läks arstiks Narva. Suurem osa radikaalidest aga kolis Tallinnasse, kus 1901. aasta 10. novembrist hakkas ilmuma uus päevaleht «Teataja», toimetajaks Konstantin Päts.

Jaaksonlased tahtsid päevalehte asutada juba 1899. aastal, kuid said Trükiasjade Peavalitsuselt eitava vastuse.³⁸ «Teataja» puhul kasutati loom saamiseks kavalust: K. Päts pöördus Kubermangu Trükikoja juhataja poole ettepanekuga võtta päevalehe trükkimine enda peale. Trükikojal oli tööd vähe ja juhataja oli meelsasti nõus, aidates hankida trükiluba. Kubermangu Trükikojas polnud aga päevalehe trükkimiseks vajalikku sisseseadet. «Teataja» algkapitali laenas Tallinna eesti soost 1. gildi kaupmees K. Mend — kaks tuhat kuldrubla.³⁹

Kindlasihilise päevalehe asutamine Tallinnasse oli igati riskantne ettevõtmine, sest linna eestlaskond oli organiseerumata, puudus ühendav vaimus ja tugev rahvustunne. Kuid Tallinn vajad eestimeelset juhti ja keskust. Tartus olid oma juhid aga kindlalt paigas ja ega aatlisemas Tartus radikaalide realistlikum ja praktilisem asjakäsitlus suurt võidukäiku poleks teinud.⁴⁰

³⁸ J. D e p m a n. «Rahva Lõbu-lehe» asutamisloost. «Keel ja Kirjandus» 1962, nr 7, lk 422.

³⁹ M. R a u d. Kaks suurt, lk 55.

⁴⁰ O. R ü t t i. Mälestusi. New York, 1964, lk 232—376.

Kuid mitte ainult «Teataja», vaid ka eesti föderalistide häälekandja «Uudised» (1903—1905), 1906. aastal ilmunud «Virulane», «Vaatileja», «Sõnumed», «Päevaleht», 1907. aasta «Kiir» Peterburis ja mitmed teised, ka vabariigiaegsed väljaanded, said endale tegijad kunagistest «Rahva Lõbu-lehe» meestest. Ja 1906. aastal asutatud üliõpilasselts «Ühendus» nimetas oma eelkäijaks just Tartus tegutsenud jaaksonlasi («Ühenduse» asutajate hulgas olid J. L. Jürgens, M. Haavik, J. Jaakson).

Mis kunagiste jaaksonlaste edasisse käekäiku puutub, siis kaks neist, Andres Alver (1869—1903) ja Richard Aavakivi (Espenstein, 1873—1906), surid varakult: Aavakivi kopsuhaigusesse ja Alver hukkus õnnetult. Konstantin Pätsist (1874—1956?) sai esimene mees Eesti Vabariigis. Mihkel Pung (1876—1941), majandustegelane ja advokaat, oli 1931. aastal Pätsi kabineti majandusminister, hiljem Kaubandus-Tööstuskoja juriskonsult, pangakontori omanik Tallinnas. Evald Dolf (1874—?) oli 1934. aastast Sise-ministeeriumi omavalitsuse osakonna direktor. Johannes Leopold Jürgens (Jüris, 1870—1937) oli Tallinna linnanõunik, Tal-

linna Majaomanikkude Seltsi esimees. Jüri Jaakson (1870—küüditatud 13. juunil 1941) valiti 1938. aastal kolmandat korda Eesti Panga presidendiks. Johannes Voldemar Veski (1873—1968) valis Tartu Ülikool 1933. aastal oma audoktoriks töö eest eesti kirjakeele arendamisel ja korraldamisel. 1945. aastal anti J. V. Veskile ENSV teenelise teadlase aunimetus ja järgmisel aasta nimetati ta akadeemikuks. Mihkel Martnat (1860—1934) nimetas Karl Einbund (Eenpalu) eesti sotsialistide «isaks» ja Tartu Ülikool valis ta riiklikude ja seltskondlikkude teenete eest 1930. aastal filosoofiateaduskonna audoktoriks.

Bolševistliku liiniga liitus ainsana Otto H. Münther (1864—1929), kes töötas 1917. aastal ajalehtede «Kiir» ja «Tööline» toimetuses. Et ta polnud aga võitleja, pigem vaatleja, tõmbus ta vabariigipäevil koolitõesse.

*

Praegu noorsoo ees seisval töö on veel see raskus, et see on taastamine. Ei ideaalid ega töö, mida vajab aeg, ole uued. Kuid neile on vaja nende väarikus tagasi anda ja neid tõsiselt võtta.

NATAN SHARANSKY

1986. aasta 11. veebruaril vahetati Glienickeri sillal Lääne-Berliini äärelinnas kauaegne nõukogude dissident ja inimõiguste aktivist Anatoli Sharansky ning kolm teist meest, keda oli süüdistatud NATOle spioneerimises, viie Varssavi pakti maadest pärineva inimese vastu. Sellega lõppes Sharansky, tulise nõukogude juutide emigreerimisõiguse eest võitleja kaheksa-aastane vangipõlv. Ta jäi lõpuni trotsivaks: kui KGB agent käskis tal minna otse üle silla teisel pool ootava auto poole, läks ta selle asemel siksakilist teed. Vaid mõni tund pärast vabadusse pääsemist ühines üliõõmus Sharansky taas oma naise Avitaliga, keda ta ei olnud näinud 1974. aastast alates, ja nad asusid Iisraeli poole teele. Vastuvõtukõnes ütles Iisraeli peaminister Shimon Peres, olles kõigepealt teatanud, et Sharansky on võtnud endale heebrea nime Natan (mis tähendab «Jumala andi»): «Me võtame täna vastu suurt ja kangelaslikku murdumatu vaimuga

meest, kes on tehtud purunematust materjalist.»

Anatoli Borissovitš Štšaranski (läänemaalmas tuntud kujul Sharansky) sündis 20. jaanuaril 1948 Donetskis, Ukrainas. Ta õppis Moskva Polütehnilises Instituudis arvuteid ja pärast lõpetamist 1972. aastal asus tööle programmeerijana nafta- ja gaasiuurimisinstituuti. Väidetavalt puutus ta töö juures kokku riiklike saladustega, millest sai ametlik väljasõidukeelu põhjus. Sharansky hakkas Moskvast osalema dissidentlikus liikumises, kus ta kohtas Avitali. 1974. aasta suvel, varsti pärast abiellumist, lahkus ta naine Iisraeli, arvates, et mees järgneb talle üsna pea.

Sharansky arreteeriti 15. märtsil 1977 ja mõisteti 14. juulil 1978 riigireetmise, spionaaži ja nõukogudevastase agitatsiooni eest 13 aastaks vangi. Oma viimases sõnas kinnitas Sharansky oma andumust võidelda nii enese kui tuhandete teiste väljasõidu-

õiguse eest, lausudes: «Ma ütlen, pöördudes oma rahva, oma Avitali poole: «Järgmisel aastal Jeruusalemmas näeme!» Nüüd pöördun ma teie poole, kohus. . . teile ei ole mul midagi öelda.»

Oma esimesel vabanemisjärgsel pressikonverentsil Jeruusalemmas kirjeldas Sharansky elu Nõukogude vanglates: nii füüsilisi raskusi kui psüühilist koormust muust maailmast ja oma perekonnast eraldatuse tõttu ning pidevat survet, et ta annaks teiste kohta teateid või valetunnistusi. Ent need, kes tundsid teda enne arreteerimist, ütlesid, et ta on vähe muutunud, ta on endiselt teravmeelne ja humoorikas, nõudleb kirglikult

tõtt. 25. augustil 1986 sai Sharansky Viinis kokku oma ema ja vennaga, kes olid niikaua keeldunud taotlemast väljasõiduvõisat, kuni ta on vabaks lastud. Sama aasta novembris sündis Avitalil ja Natanil laps.

Lõpetuseks mainigem põhimõtet, mille Sharansky formuleeris kõige selle tagakiusu keskel ja mis aitas tal säilitada «vaimset sõltumatust valede riigis»: «Mitte miski, mida nad teevad, ei saa mind alandada. Ainult mina ise saan ennast alandada.» Olles kord selle põhimõtte omaks võtnud, ei suutnud ükski KGB alatus ega julmus temalt eneseväärikust röövida ja see viis ta lõpliku võiduni — vabadusse.

H.J.

VABA

Kirjutasin oma mälestused «Ära karda kurja» (inglisekeelne väljaanne «Fear No Evil», Random House, 1988) osalt sellepärast, et maailm ei tohiks olla naiivne. Vaba maailm peaks mõistma, kui erinev on nende maailm olukorrast, kus orjus ei ole mitte üksnes sügaval süsteemis, vaid ka sügaval inimeste hinges, kus üksikisik on tõepoolest riigi omand ja kus riik otsustab, mida inimesele tuleks täna ja homme lubada. Me ei tohi end petta. Kui Nõukogude Liidul on uus juht, uut tüüpi juht, ei ole inimõiguste osas toimunud mingeid selgeid muudatusi. Ja me ei tohi end petta, mõeldes, et juht teeb vapustavaid reforme, mida ta tegelikult ei tee, või et ta muudab süsteemi peamise põhimõtte, mille kohaselt inimesed peavad saama riigilt juhtnõore. Lõppude lõpuks on *glasnost* uus juhtnõore süsteem ja kõige paremini kinnitab seda tõsiasi, et paljud neist, kellest ma kirjutasin, on ikka veel vangis samades tingimustes, mida kirjeldasin. Neist enamiku kuritegu seisneb selles, et nad ütlesid mõned aastad tagasi sedasama, mida Gorbatšov ütles täna. Ma arvan, seda süsteemi on võimatu mõista, kui me ei tea, kui arenenud see on, kuidas see teeb kõik võimaliku üksikindiviidi hävitamiseks. Aga selle loo kirjutamiseks oli mul veel teine, isiklik põhjus. Kui ma vabanesin vanglast, tundsin ma rasket koormat, miski mu sees ei lasknud mul olla vaba. Ma tundsin, et pidin oma kogemust teistega jagama.

Tulles tagasi süsteemidevahelise erinevuse juurde on tarvis meenutada, et kui me kasu-

tame sõnu «kohtuprotsess, vangla, kohus, advokaat, riik, üksikisik, seadus», peame neid Ida ja Lääne süsteemis erinevalt rakendama. Sõnad on samad, tähendus aga täiesti erinev. Kuidas nägi välja nn «minu asja» uurimine? Nõukogude võimuesindajad süüdistasid mind spionaazis, aga president Carter ütles, et ma ei ole spioon. Loomulikult oli oluline, et president Carter seda ütles ja et inimesed Läänes, kellel oli kahtlusi, said teada, et ma ei olnud spioon, aga nõukogude inimestele seda ei öeldud. Andropov, kes oli KGB ülem ja signeeris esimese minu kohtuasja puudutava paberi, esimese 15 000-st leheküljest, teadis väga hästi, et ma ei olnud spioon. Aga valitsus pidas riigireetmiseks fakti, et ma olin juudi emigratsiooni ja inimõigusliikumise eestvõitleja. Ametnikel ei olnud kahtlusi. Nüüdsest peale olin ma kurjategija. Stalini ajal oleksid nad võinud mu lihtsalt tappa. Aga on huvitav täheldada, et tänapäeval toimib süsteem teistmoodi: nad ei tapa sind, nad võtavad ette pika-pika juurdluse. Seitseteist uurijat kuulavad sind üle päevad ja ööd, nad valmistavad ette 15 000 lehekülge, viiskümmend kaks köidet. Milleks? Lihtsalt et endale tõestada, millise seadusriigiga on tegu.

Kui ebakindlad peavad nad olema, vajasid kaitset kõigilt neilt lehekülgedelt, mille kohta juba ette teatakse, et nad on täis valet. Nad ei avalda neid süüdistusi trükis. Nad lõovad kõigile nendele köidetele pitseri «üli-salajane», nii et keegi väljaspool nende endi kontoreid neid ei näeks. Ja pärast seda mõistavad nad sulle pikaajalise karistuse, panevad su vangi, vangilaagrisse, karistuskongi, eraldades su tervest maailmast, nii et keegi sind ei kuule. Mis neil veel vaja on? Iga päev püüavad nad sind ahvatleda, panna sind üt-

Natan Sharansky. Free. Tõlgitud kvartalaja-kirjast «Partisan Review» 1989, Volume LVI, Number 1, lk 7-20. 1988 by Partisan Review, Inc. Algselt on tegemist kõnega, mille autor pidas 12. juunil 1988 New Yorgis.

lema, et õigus on neil ja mitte sinul. Ja selle saavutamiseks arendavad nad välja rafineeritud süsteeme. Neil on sinu toitmiseks kaheksateist erinevat tasandit: iga kord saad sa järjest vähem ja vähem süüa, et muuta sind laboratooriumiroti taloiseks, et su kõht paneks sind ütleva: «Jah, olen nõus, las ma kirjutan alla, kuhu te soovite.» Milleks neil seda vaja on?

Siis mõistad sa, et teatud määral on neil õigus selleks, mida nad püüavad teha, sest lõppude lõpuks sõltub sellises süsteemis stabiilsus täielikult tõsiasjast, et inimesed nende võimu aktsepteerivad. Et inimeste enamik on orjade enamik, kes tunneb lugupidamist enese vastu ainult sellele riigile kuulumise ja mitte selle mõistmise läbi. Sellise süsteemi juures on raketid, vangilaagrid ja Gulag stabiilsuse jaoks loomulikult väga tähtsad, aga palju tähtsam on inimeste vaimulaad. Ja neil on õigus karta üksikisikut. Sest ma usun ja kõik mu läbielatu osutab sellele — kuigi see on vastulus kõigi nende komplimentidega ebatavalisest julgusest ja väljapaistvast võitlejast, mida ma pidevalt kuulen —, et igapäev meist, kes teab, mille eest ta võitleb, kellel on kindlaid moraalseid põhimõtteid, mõni ideeline põhistruktuur, milles ta eksisteerib, on küllalt ressursse eneses — või traditsioonilisi religioosseid ressursse, mida ta võib saada Jumala käest, ükskõik kumba te eelistate —, et ennast mobiliseerida ja vastupanuvõimeliseks muuta.

Ma arvan, vastupanu on esimene ja kõige tähtsam samm see, et sa pead end tundma tõesti vaba inimesena. Mina ei olnud oma elu esimesed kakskümmend aastat vaba. Ma olin nagu paljud teisedki täiesti assimileerunud nõukogude juut. Nagu terve mu põlvkond ei teadnud ma juutlusest midagi. Ma ei tundnud lihtsamaidki sõnu, nagu *Hanukkah*, *Shabbat*, *Yom Kippur*. Ja ma püüdsin eksisteerida lojaalse nõukogude kodanikuna kahepalgelises süsteemis, öeldes ühte ja tehes teist. Muidugi teadsin ma, et olen juut, sest leidus olukordi, mis identifitseerisid mind ja mu vanaema juutidena, see tähendab, et on olemas antisemitism ja sina oled üks selle ohvreid. Aga ainus tunne, mis sul oma juutlusest tekib, on negatiivne. Seepärast tähendab igatsus saada vabaks soovi ka juutlusest vabana. Sa püüad saada vabaks, aga sa ei saa. Minule oli pöördepunktiks aasta 1967, kui pärast Kuuepäevast sõda ja uut Iisraeli vaenulikkust atmosfääri, mis täitis ametlikku nõukogude ajakirjandust, sa äkki nägid, kuidas paljud antisemiidid kohtlevad sind sama vihkamise, kuid palju suurema respektiga. Ja sa mõistad, — kas sa siis tahad seda või ei —, et nende inimeste jaoks oled sa ühendatud Iisraeli riigi ja nende juutidega,

kes elavad Iisraelis või teistes maades. Sa võid korrata tuhat korda, et sa oled venelane, sest su keel on vene keel ja su kirjandus ja su kultuur on vene, aga nende jaoks oled sa juut. Sa pead mõistma, et Iisraeli riik ei võitle hetkel mitte üksnes oma õiguste eest, vaid ka sinu väarikuse eest. Ja kui sa siis pöördud tagasi oma ajaloo, oma mineviku, oma kultuuri, oma keele poole, tunned sa korraga küllaldast jõudu, et öelda tõe ja tunda end vabana. Ja alles pärast seda, kui sa tunned end vabana, alles pärast seda, kui oled valmis avameelselt rääkima enesest, oma sõpradest ja oma rahvast, on sul küllaldaselt julgust, jõudu ja õigustust rääkida teiste inimeste õigustest. Selline oli mu tunne, järelsus, mille tegin arreteerimise hetkel.

Nagu ütlesin, olin ma kolme aasta jooksul enne arreteerimist meie liikumise ametlik eeskõneleja. See tähendab, et peaaegu iga päev kohtusin ma välisajakirjanike, poliitikute, arvukate ameerika turistidega, sealhulgas paljude New Yorgi juutidega, kes tõid meile informatsiooni ja heebreakeel-seid raamatuid ning püüdsid saada meie käest informatsiooni. Kuna kogu tegevus toimus avalikult, siis saatsid mind reeglina KGB-lased ehk «sabad», nagu meie neid nimetasime. Nii päeval kui ka öösel vahetusid iga kaheksa tunni tagant KGB-laste autod, nad jälitasid mind avalikult, kuulasid pealt mu telefonikõnesid, et teada saada, millal ma korrespondentidega kokku saan, ja jälgisid, kuidas ma neile dokumente üle annan. Lõpuks harjud selle viisiga, kuidas sind jälitatakse: jälitajad on peaaegu osa su perekonnast. Öösel töötab neil automootor, sest nad peavad end soojendama — Venemaal on väga külm, mitte nii nagu New Yorgis. Kui sa kuuled automürinat, magad sa hästi. Kui sa seda ei kuule, mõtled sa: midagi on korrast ära, mis sünnib? Loomulikult võivad nad su arreteerida, aga nad ise ei saa sind peksta, sest nende asi on sind kinni võtta.

Siis mind arreteeriti, viidi ootamatult kodust minema, heideti autosse, toodi vanglasse, kisti paljaks. Otsekohe tuletasid nad mulle meelde, et nüüd on kõik muutunud. Su riided ei kuulu enam sulle, su ihu ei ole enam sinu, nad võivad sellega teha, mida nad iganes tahavad. Ja nad näitavad sulle orderit, millel seisab su arreteerimise põhjus, nimelt paragrahv 64, mis tähendab riigireetmist ja on palju tõsisem kui paragrahv 70 — tavaline süüdistus dissidentluses, mida võinuksid oodata —, see tähendab, et sulle võidakse mõista surmanuhtlus. Ja esimesel ülekuulamisel ütlevad nad sulle, et nüüd ei tule enam pressikonverentse, nüüd su Iisraeli ja Ameerika sõbrad ei aita sind; nüüd on su saatust täielikult nende käes. Ja loomulikult

tähendab see, et kui sa end hästi üleval pead, kui sa teed nendega koostööd, lastakse sul varsti minna Iisraeli oma naise juurde. Ja kui sa seda ei tee, siis sind tapetakse. Ja järgmisel ülekuulamisel tuletavad nad sulle meelde, et terve nende ajaloo jooksul ei ole ühtegi taolist juhtumit olnud. Nad on väga küünilised. Nad ütlevad: «Ärme arutleme selle üle, kas sa oled spioon või ei, mis vahet seal on? Me oleme teatanud tervele maailmale, et sa oled spioon. Nõukogude ajaloos ei ole ühtegi juhtumit, kus me oleksime süüdistuse tagasi võtnud ja poleks inimest kohtu alla andnud. Ja kui me ta kohtu alla anname ja ta ei nõustu koostööga, mõistame meie ta surma. See on su saatuse, nii et sa võid valida.»

Nad meenutavad seda valikut päevast päeva. Esimestel päevadel oled sa äkki täis hirmu. Võib-olla pole nemad seda märganud, aga nad võivad seda iga hetk tähele panna. Te teate, kui andekas on KGB. Te teate, et Nõukogude Liit ei ole professionaalide maa, see ei ole Ameerika. Nõukogude inimesed ei ole naiivsed, aga nad ei ole ka professionaalid. Ometi on seal üks organisatsioon, mis on väga professionaalne — KGB. Ja nende ülesanne on sisendada inimestesse hirmu ja siis kasutada sedasama hirmu sinu hävitamiseks. Sel hetkel, mil nad tunnevad, et sa oled nõrk, on nad valmis sind töötleva. Ma pidin selles asjas midagi ette võtma. Ja siis hakkasin ma mõistma, miks mina, kes ma olin olnud nii enesekindel, mängides nendega, nagu oleksid nad poisikesed, äkki kaotasin oma kindlustunde. Hoopis midagi muud oli olla võitluse keskel, kus su sõbrad olid sinuga, kus sa said mõnel õnnelikul päeval helistada oma naisele, anda mõne intervjuu ja õhtul kruttida «Ameerika Häält» ning kuulata Lääne vastukaja oma ütlustele ja meie demonstratsioonidele. Sa tunned end isoleerituna ja mõistad, et ainus tee välismaailma viib KGB meeste kaudu, et praegu ei saa mitte keegi teada, mis sinuga sünnib. Ja sa hakkad mõtlema, et võib-olla pead ikka kompromissi tegema. Kui ma sain aru, milles see probleem seisneb, mõistsin ma, et pean taastama kokkukuuluvustunde sõprade ja mitte KGB-ga. Ma pidin taastama vaba inimese tunde, mis mul oli kõik need aastad olnud. KGB-lastele kuulamise asemel hakkasin ma ülekuulamise ajal, samuti enne ja pärast seda otsekui psühhotreeningul keskendumise kõige kallimatele hetkedele, mida olin veetnud oma naise Avitaliga, sellele, kuidas võitlesime inimõiguste eest, ja püüdele ette kujutada, mida teevad need inimesed praegu Ameerikas, Iisraelis, Moskvast. Kui sa katsud mõelda vaid nendele asjadele, siis ühel hetkel tuleb tunne, et tegelikult ei olegi midagi muutunud.

Sa võitlesid oma Moskva korteris, mis asus vanglast mõne kilomeetri kaugusel. Nüüd on nad sind vanglasse paigutanud, aga su sõbrad jätkavad vastupanu ja sinagi jätkad.

See võitlus on erinev vaid füüsiliselt; moraalselt, vaimselt on olukord sama. Karistuskong, kus sa viibid sadu ja sadu päevi, on väga väike ruum, kaks korda poolteist meetrit, väga külm, sooje riideid ei ole, kolm tükki leiba, kolm tassi vett, lugeda pole midagi, mitte mingeid kirjutamisvõimalusi, pime, külm. Nad võtsid ära mu psalmiderraamatu. See oli mulle väga tähtis, sest olin selle saanud mõned päevad enne arreteerimist ühes kirjaga, kus öeldi: «Hoidsin seda psalmiderraamatut enese käes üle aasta, aga nüüd tunnen, et sinul on tulnud aeg selle omanikuks saada.» Mõni päev pärast arreteerimist nõudsin ma, et nad selle mulle tagasi annaksid. (Kui mu isa suri, lugesin ma seda psalmiderraamatut esimest korda elus ja mõistsin sellest vahest kümnet protsenti.) Nad ütlesid: «Me oleme seaduse järgi kohustatud teid kaitsma ohtlike mõjude eest, nagu näiteks religioon.» Sedalaadi mõjud õhustavad kogu nende tööd. Aastaid on nad mobiliseerinud sadu tuhandeid KGB-lasi, ülekuulajaid ja teisi nendesuguseid, et hävitada mõnd tosinat inimest, kes ei võta vastu seda valitussuse kingitust.

Ma mäletan, et pärast üht saja kümne päevast näljastreiki andsid nad järele ja lubasid mul kirjutada emale ja Avitalile Iisraeli. Terve aasta ei olnud nad lasknud mul ühtainsatki kirja saata. Nad andsid järele tugeva surve, minu toetuseks korraldatud avaliku kampaania tõttu. Kolm aastat hiljem, juba Gorbatšovi ajal, samas vanglas, samas kongis, pärast samasugust näljastreiki pea-aegu samade nõudmistega suri mu vene dissidentist sõber. Ta suri sellepärast, et surve oli nõrgem ja tema juhtumil puhul oli Nõukogude Liidu tundlikkus väiksem. Varsti pärast seda korraldasid nad mulle kokkusaamise emaga. Põhjus selgus kiiresti. Ema ütles mulle, et Madridi konverents oli lõppemas ja Ameerika valitsus nõudis mu vabastamist. Nõukogude valitsus ütles, et kui Sharransky kirjutab alla avaldusele, et palub oma tervisliku olukorra tõttu valitsust olla huumanne ja ta vabastada, isegi nimetamata, et ta tunnistab end kurjategijaks, siis ta vabastatakse. Ema ütles, et Ameerika ametnike arvates oli see väga suur järeleandmine ja ma peaksin selle vastu võtma. Avital muidugi ei innustanud mind alla kirjutama, sest ta mõistis, et ma ei saanud seda teha. Ma ei teinudki seda.

Ootamatult jõudis kätte huvitav silmapilk — minu vabastamine. Nad tulid mulle karistuskongi järele ja viisid mu haiglasse

ning hakkasid mind toitma kahe kilo, viie kilo, kümne kilo toiduga — see oli 25 protsenti mu kaalust. Nüüd on mu kaalule lisandunud veel 20 naela. Mu naine ütleb, et üks põhjuseid, miks ta ei taha, et ma Ameerikas käin, on see, et ma naasen iga kord viis naela raskemana. Nad tegid mulle igasuguseid süste ja äkki tundsin ma end palju paremini. Mu süda hakkas jõudsamini tööle, sain teha hommikvõimlemist jne. Siis viisid neli KGB-last mind hiiglasuure lennuki peale, kus oli umbes sada kohta, pardal vaid mina koos nendega. Vanal heal ajal jagasid nad minuga taksot ja ma lasin neil poole maksta, sel korral jagasid nad minuga lennukit ja nemad maksid selle tervisteniti kinni.

Siis avastad sa, et seal pidid sa ära ütlema KGB-lastele, et olla vaba, aga siin, nüüd, kus sind on vabaks lastud, tunnevad kõik su sõbrad, kes su eest võitlesid, et sinu elu on nende elu ja nad soovivad sellest tükikest. Sa mõistad, et pead neile ära ütlema, ja palju raskem on öelda ära oma kallile sõbrale, kes on sinu eest võidelnud, kui KGB-le — ma võin seda teile kinnitada. Sa märkad, eriti Ameerikasse tulles, et oled kõigi nende fantastiliste valikute keskel kadunud. Bloomingdale'is — tänu Jumalale, et ma ei ole olnud Bloomingdale'is — sest isegi väikestes poeketes olen ma kadunud, seepärast ma ka kartsin sinna minna. Isegi valik kõigi nende erinevate apelsinimahlade või putrude vahel — ma ei suuda mõista, kuidas teil, ameeriklastel, saab olla nii palju erinevaid putrusid. Teil on nii palju keni valikuid, aga te raiskate niimoodi kogu oma elu. Kui oled päevad ja ööd mõelnud palju tõsisematele asjadele Nõukogude vanglas, siis märkad, et Läänes muutub su elu väga pealiskaudseks. Sa mõtled: «Noh, kes teab, võib-olla läheb Gorbatsšov oma reformidega nii kaugale, et lubab mul minna kaheks nädalaks, muidugi mitte kauemaks, mõnda karistuskongi, seal on mul tõesti aega tõsiste asjade üle järele-mõtlemiseks.»

Natan Sharansky intervjuu ameerika ajakirjanikule Roger Rosenblatile

R.R.: Milline on praegu juutide olukord Nõukogude Liidus? Kas elu on läinud paremaks või halvemaks?

N.S.: Eelkõige on kergem Nõukogude Liidust lahkuda. Ma usun, et siin näitas Gorbatsšov võib-olla glasnosti kõige rafineeritumat külge. Ta kaotas vanglakaristuse sionistide ja nende jaoks, kellele keelduti väljasõitu võimaldamast — seda vahendit olid nad kasutanud teiste hirmutamiseks. Ta tegi Läänele isikliku kingituse — lahkuda sai suur osa neist,

kellele varem väljasõitu ei võimaldatud, ja samuti enamik dissidentidest, kelle eest Lääs võitles. Emigreerijate hulk on aasta jooksul kümme korda kasvanud. Sellest hoolimata on see palju väiksem kui parimatel Brežnevi aegadel. Ent diktaator Brežnev ei oleks osanud uneski soovida neid komplimente viisteistkümmet tuhande juudi äralaskmise eest, mida sai vabastaja Gorbatsšov kümne tuhande äralaskmise eest. Ja Gorbatsšov on kehtestanud ka ühe uue seaduse, mis on teinud juba enam kui aasta viisa taotlemise võimalikuks vaid neile, kel on välismaal otseseid sugulasi. Nii et kui see seadus rangelt maksma pannakse, siis rohkem kui 370 tuhandest juudist, kes juba on teinud esialgse otsuse lahkuda, ei saa üle 90 protsendi isegi mitte viisat taotleda. Aga liberaliseerimise mulje on nii tugev, et ei kohta peaaegu mingit kriitikat. Teiselt poolt ei ole glasnost ja perestroika teinud praktiliselt midagi juudi kultuuri taastamiseks. Ühtegi juudi kooli ei ole lubatud, heebreakeelseid raamatuid ei ole kirjastatud, ei ole ühtegi uut sünagoogi ja terve Nõukogude Liidu jaoks on vaid üks rabi, keda kasutatakse peamiselt ametlike kontaktide tarvis, nagu näiteks reisirahastamiseks. On vaid üks košser restoran, mis eksisteerib peamiselt «The New York Times'i» veergudel, see koosneb ühest kolme lauaga ruumist, kuhu rabi kutsub väliskorrespondendi, ja seejärel me loeme «Times'ist», et esimest korda üle seitsmekümne aasta on Nõukogude Liidus võimalik istuda ja süüa košser toitu. Tõsi on ka see, et glasnost avab uusi võimalusi. Me saame sisse tuua rohkem kirjandust, me saame olla Nõukogude Liidu juutidega palju rohkem kontaktis. Kasutamata glasnostit, püüdmata proovile panna ta piire, ei saavuta me midagi.

R.R.: Te olete tuttav vangipõlviga. Nüüd, kus te olete juba mõnda aega väljas olnud, milline tundub teile vabaduse vangipõlv?

N.S.: Ma arvan, et vabaduse peamine oht on pidev kiusatus muuta elu pinnapealseks. Muidugi on väga ahvatlev muuta elu üha mugavamaks, aga selles asjas puuduvad piirid ja sa ei panegi tähele, kui elu mugavamaks muutmise vahenditest saab eesmärk. Vanglas on sul ainult üks eesmärk: olla vangina vaba. Jah, Lääne vanglad on küll paremad ja sul on võimalik neist lahkuda. Aga sulle jääb ikkagi liiga paljude valikute probleem. Nõukogude Liidus on sul üks eesmärk, tahad sa seda või ei. Ja see annab elule mõtte. Näiteks on Nõukogude vangla fantastiliselt hea kool sallivuse õppimiseks. Ma usun, et see on kõige vabam paik Nõukogude Liidus ja võib-olla kõige tolerantsem paik maailmas. Kuju-tage ette, ühes kongis istuvad koos ukraina natsionalist, juudi natsionalist, leedu kato-

liiklane, kommunist, monarhist ja ametiühinguaktivist ja nad ei saa mitte ainult üksteisega hästi läbi, vaid, mis vabas maailmas on võimatu, — nad võitlevad koos KGB vastu. See on tõeline idee, poliitilise kooli.

R.R.: Aga te ei propageeri seda kogemust?
N.S.: Ei, ma ei propageeri seda, aga vahel, vaadates mõnd tavalist, sallimatut inimest, mõtlen ma, et paar nädalat Nõukogude vanglat mõjaks talle hästi.

R.R.: Kuidas te suhtute palestiinlaste olukorda ja kuidas te suhtute Ameerika reaktsiooni sellele olukorrale?

N.S.: Iisraelil on muidugi raskeid probleeme, tegemist on võib-olla kõige tõsisema väljakutsega, mis meil on olnud oma riigi loomisest peale. Aga see väljakutse on olnud algusest peale: kuidas ellu jääda. Kuidas jääda ellu araabia riikide meres, kelle eesmärgiks on hävitada Iisraeli riik. Kuidas kaitsta ennast terrori eest, olles samal ajal tõeliselt demokraatlik riik, respektides nii juutide kui araablaste inimõigusi.

Minu probleem on, et iga kord, kui küsitakse inimõiguste kohta Iisraelis ja palestiinlaste kohta, formuleeritakse küsimus samal viisil: «Sina kui Nõukogude juut, kes kannatas Nõukogude Liidus, pead nüüd mõistma palestiinlaste olukorda Iisraelis, sest nende võitlus on üks ja seesama.» Ja iga kord peavad küsijad pettuma, sest ma ütlen: «Mul on kahju, aga arvestades kõiki mu kogemusi ja teadmisi Iisraelist — loomulikult ei ole ma nii suur asjatundja kui Gulagi alal — ei ole absoluutselt mingit võimalust kõrvutada üht totalitaarset režiimi, mis on püüdnud sind üksikisikuna hävitada, sinult võõrandada su keelt, su õigust lugeda, kirjutada, otsustada, kas elada siin või lahkuda maalt, ühesõnaga, kus sa tunned end lihtsalt riigi omandina, võitlusega, dilemmaga Iisraeli riigis, millel on kõik demokraatlikud institutsioonid, mis võivad eksisteerida vaid meie ühiskonnas.» Meil on vaba ajakirjandus, vähemasti sama avatud ja kriitiline kui Ameerikas. Meil on terve hulk opositsiooniparteisid, meil on kõiksuguseid seadusejärelvalveasutusi jne. Pealegi nägin ma üht Iisraeli vanglat, ja olles enne viibinud Nõukogude vanglas, oli see võrdlemisi kurb võrdlus.

Olen rääkinud Ida-Jerusaalemmas ja mujal mitmete araablastega, keda on peetud kõige mõõdukamaks. Palestiina rahva suurim tragöödia seisneb selles, et need väga vähesed juhid, kes püüdsid liikuda meie olemasoluõiguse tunnustamise ja meiega läbirääkimise suunas, lihtsalt tapeti. Ütlesin ühele mõõdukatest araablastest, võib-olla mitte nii mõõdukale, kui mina oleksin soovinud, aga palju mõõdukamale kui PVO: «Ütle ava-

likult sedasama, mis sa mulle just lausuisid. Avalda see homme ajalehes «The Jerusalem Post» ja me vähemasti alustame läbirääkimisi.» Ta vastas: «See tähendaks, et ma järgmisel päeval oleksin tapetud.» Läbirääkimiste pidamine ilma partnerita on samahästi kui võimatu. Ei ole võimalik teha rahu omaenda varjuga. Ma arvan, et teatud hetkel me peame olukorra lahendamiseks astuma ühepoolseid samme, ootamata ära vastaspoolt, õigemini teda ignoreerides.

Lääne press valmistab pettumuse. Viibisin hiljuti koos armeega keset mässu, kuigi olin tsiviilkaitstes, ja paljud mu sõbrad, kes tulid Gazast ja Läänekaldalt, rääkisid mulle, mis seal päevast päeva toimub. Küsisime endilt, kas tulistamised olid vastavuses meie riigi moraalsete põhimõtetega. Nõukogude Liidus Afganistani küsimuses diskussioone polnud. Nõukogude valitsus käskis sul võidelda ja sa teadsid, et sa ei pea omapoolseid küsimusi esitama. Meile on see kõigile tõeliseks probleemiks, nii vasakpoolsetele, parempoolsetele, usklikele kui mitteusklikele. Ja me nõuame, et meie armee kõrgemad ametnikud ütleksid täpselt, milliseid käsklusi nad annavad, millised on edusammud, milliseid uurimisi nad teostavad, kuidas nad mõistavad kohut nende sõdurite üle, kes on peksnud palestiinlasi jne. Aga Ameerikas muutub kõik must-valgeks, mitte niiväga ajakirjanduses, kuivõrd televisioonis, kus paha Iisraeli sõdur peksab noort head palestiina poissi ja tundub olevat raske mõista, miks.

R.R.: Miks takistab Nõukogude Liit nõukogude juute assimileerumast, õhutades antisemitismi? Pidades silmas kellegi ütlust, et iga rahvas saab valitsuse, mida ta väärrib, küsime: kas siis sovjetid on väärt vaba valitsust? On nende kahe tõsiasi vahel mingi seos? Ameerika juudid püüavad elada nii oma religioonile kui ka oma maale, leida juuri ja mõnusat äraelamist mõlemas. Aga Nõukogude Liit teeb nii teie kui teiste kirjelduse järgi sellist laadi kompromissi võimatuks.

N.S.: Nõukogude Liidus on nüüd antisemitlik organisatsioon nimega «Pamjat». Kuigi selle liikmed ei räägi juutidest, vaid sionistidest, vihkavad nad assimileerunud juute rohkem kui sioniste. Nad püüavad abielluda meie tüdrukute ja poistega, arvates, et nad nii parandavad oma sugu.

Nõukogude Liidus on poliitilised vangid tilluke-tilluke vähemus viie miljoni zek'i (vangi) seas. On ka väga suur, sadadesse tuhandetesse ulatuv grupp neid, kes on toime pannud nn majanduslikke kuritegusid, mis Ameerikas ei ole kuriteod. Kui sa ostad ühe hinnaga ja müüd teisega, siis on see kuritegu. Suure osa neist kuritegudest sooritavad juudid. Miks? Sest neil on algatusvõimet. Samuti

on väga kõrge juutide protsent nende hulgas, kes majanduse ja kultuuri alal teisiti mõtlevad.

R.R.: Kui teie kujundaks Ühendriikide poliitikat Nõukogude Liidu suhtes, milline see siis oleks?

N.S.: Nõukogude Liit taotleb Läänest laene, era- ja riiklikke laene, arvuteid ja muud tehnoloogiat. Ma ei ütleks: «Ei, katkestame kõik sidemed Nõukogude Liiduga.» See on samaaegselt nii võimatu kui ka soovimatu. Kui sovjetid on valmis vabastama kõik poliitvangid, lubama ütleme, neljakümnelviiekümnel tuhandel välja rännata, siis peaks Ameerika olema valmis neid liberaliseerimissamme toetama. Teisisõnu, sovjetid teaksid, mida nad saaksid vastutasuks, ja neil ei oleks võimalik petta. Nüüd teevad nad mõne kena žesti loomaks head muljet ja astuvad samal ajal Nõukogude Liidu sees samme nende žestide mõju vähendamiseks. Näiteks selle asemel et lahendada emigratsiooniprobleemi, püüavad nad müüa igaüht, kes kuulub nende hulka ja kellele varem ei võimaldatud väljasõitu, kui põgenikku ja seejuures võimalikult kõrge hinnaga. Kui Ühendriikidel oleks selge inimeste taasühendamise programm, ei saaks sovjetid neid inimesi pantvangidena kasutada. Samal ajal oleksid nad

kindlad, et tõepoolest ka midagi vastu saavad.

R.R.: Kui nad püüdsid teha oma parima, et murda teie vaimu, siis oleksid nad ju võinud teid vaimuhaiglasse panna ja teile vastavaid rohtusid anda? Kas nad seda poliitvangidega ei tee ja kas te teate, miks nad seda teiega ei teinud?

N.S.: Noh, mitte keegi ei tea, miks nad seda ei teinud. Ma tunnen mitmeid inimesi, keda nad pistsid vaimuhaiglasse või kellega nad ähvardasid nii teha. Panin tähele, et nii talitatakse tavaliselt inimestega, kes arvatakse olevat naiivsed või ebastabiilsed või kellel on väga tugevad tunded või kes on kergelt ärrituvad. Ja ilmselt nad tundsid, et minu juures on neil vähe edu loota. Aga samuti läks kohe mu arreteerimisest alates minu toetuseks käima väga tugev kampaania ja arvatavasti pidasid nad ka seda silmas, et terve maailm saaks teada, mis minuga sünnib. Pärast vabastamist selgus, et Nõukogude valitsus oli iga päev saanud sadu kirju. Mina ei näinud neid kirju kunagi. Nad ilmselt põletati. Aga need kirjad päästsid mu elu. See peaks meile meenutama, kui tähtis on nõuda vabadust kõiki-tele poliitvangidele Nõukogude Liidus.

Inglise keelest tõlkinud Hubert Jakobs

ALAN WATTS

MÄNG JA ELUSUND

On's need tingimata vastuolus?

Mulle paistab, et elu kulgeb iseenesest. Hiinakeelne sõna loodus kohta — *zi ran* — tähendabki seda, mis toimub iseenesest. Väga veider, et kõigi tüüpiliste EUROOPA keelte grammatika tõttu, mida me kõneleme, oleme võimetud ette kujutama protsessi, mis kulgeks iseenesest. Iga tegusõna juurde peab käima nimisõna kui tema alus, määraja, ning me arvame, et asi pole korras, kui keegi või miski seda ei korralda või selle eest hoolt ei kannu. Nõnda tundub idee iseenesest, iseenda väel kulgevast protsessist meile hirmuäratav, sest ei ole näha käimapanijat. Ameerika Ühendriikides seisame me tõsise sotsiaalse ja poliitilise konflikti ees, sest me arvame, et peaksime elama vabariigis, samal

ajal kui suurem osa kodanikke usub, et universumis kehtib monarhia. Te ei saa olla lojaalsed Ameerika Ühendriikide kodanikud uskumata, et vabariik on parim valitsusvorm, ja ometi ihkame monarhi, kedagi teist, kellele lükata vastutus. Me ei võta midagi iseenesest ja kaebame ühtelugu, et see, mis me oleme, on mineviku vili: «Mu isa ja ema olid neurootikud ja seetõttu tegid nad minustki neurootiku. Ja nende isa ja ema olid neurootikud ja tegid neist neurootikud . . .» ja nii Aadama ja Eevani välja. Kas te mäletate, mis õieti juhtus Eedeni aias? Jumal pani lõksu üles. Ta ütles, et on üks eriline puu, mille vilja ei tohi süüa. Kui ta poleks teelikult tahtnud, et Adam ja Eeva seda sööksid,

poleks ta selle kohta midagi öelnud. Kui ta aga sellele juba kord tähelepanu juhtis, võis olla kindel, et nad lähevad ja söövad seda.

Kui siis Jumal nägi Aadamat süüdlaslikult pilku maha löömas, küsis ta: «Aadam, kas sa söid selle puu vilja, mille kohta ma ütlesin, et seda ei tohi süüa?» Ja Adam vastas: «See naine, kelle sa mulle andsid, ahvatles mind ja ma söin.» Siis vaatas Jumal väga valjult Eeavale otsa ja küsis: «Eeva, kas sa söid selle puu vilja, mille kohta ma ütlesin, et seda ei tohi süüa?» Ja Eeva vastas: «Madu meelitas mind.» Ajasid üksteise kaela, nagu näha. Siis vaatas Jumal maole otsa ja — seda pole küll Piiblis kirjas — nad pilgutasiid teineteisele silma. Nad olid juba ammu ette kavatsenud, et universum ei pea olema lihtsalt kuulekas käsutäitja, kus mina-Jumal-ütlen-sina-pead-tegema-nii-ja-nii ja teie teetegi automaatselt nõnda. Poleks ju mingit nalja, kui poleks üllatust. Heebrea jumalasõnas seisab kirjas, et Jumal pani loomise ajal Aadama südamesse ühe asja, mida kutsutakse *Yetzer Ha-ra*. See tähendab «isemeelne vaim». Täpselt samuti on asi siis, kui te valmistate raguud ja panete sellesse soola. Te ei taha, et raguu saaks liiga soolane, vaid ikka parasjagu. Just nõnda pani Jumal Aadamat luues temasse paraja annuse alakust, et juhtuks midagi üllatavat ja teistsugust, mida Jumal ei suudaks ette näha. See on siinkohal väga tähtis, sest ma tahan rääkida meie ühtsustundest, meie võõrandumistundest ja takistustest, mida me endasse sisendame, pidades oma elusundi kohustusseks.

Kui te kujutleksite ennast Jumala asemele tavaettekujutuses Jumalast kui kõigeväeliseist Isast, tähendaks see seda, et oleksite üks ennasttäis kult, kellel on kõigeaga asja. Teile on teada kõik, mis oli, ja kõik, mis tuleb, ning teil on täielik kontroll kosmose üle, teil on absoluutne võim ja te olete surmani tüdinenud. Siis ütlete endale: «Inimene, eksil! Ma ootan üllatust.» Ja siin te olete, ainult et te ei tohi seda endale tunnistada. Teada seda, et olete Jumal, on hullumeelsuse tunnismärk. See on absoluutne tabu, eriti ristiusus.

Jeesus löödi selle teadmise eest risti ja kristlased ütlevad: «Olgu pealegi, Jeesus oli Jumal, aga sellest aitab. Rohkem mitte kedagi!» Kuid Evangeelium on ilmutus meile kõigile sellest, mida hindud on alati teadnud — *tat tvam asi* — see sa oled! Kui Jeesus oleks elanud Indias, oleks talle tema avastuse puhul õnne soovitud, mitte teda risti löödud. Indias on palju inimesi, kes teavad, et nad on maskeeritud Jumalad. Šri Rāmakrišna, Šri Ramana, Krišna ja Buddha — nad kõik avastasid selle, sest see pole mingi erandlik

õigus, et keegi ükski on Jumal, vaid kõik on Jumalad, ja kui ma teile silma vaatan, näen ma universumit endale vastu vaatamas.

Nõnda olemegi olukorras, kus teadmine, et ollakse Jumal, on tabu ja me ei tohi seda endale tunnistada, et me teame, kes me oleme, sest meil on hirm, üks enesepettuse liike, ärakadumise, võõristuse, üksinduse ja mitte kuskile kuuluvuse tunde ees. Tavalises kõnepruugis öeldakse, et me tuleme ilmale, kuigi me midagi sellist ju ei tee. Me tuleme temast välja. Nii nagu vili tuleb puust, muna kanast ja laps emaisast, oleme me kõik universumi tähised. Nii nagu võrkkestal on müriaade pisikesi närvilõpmeid, oleme meie universumi närvilõpmed. Ja naljakad asjad juhtuvad. Kuna meid on nii palju, on universum mitmekülgne; nõnda võib näha ennast eelarvamustevabalt. Siin me oleme ja tahame teada saada, mis on käimas. Me vahime läbi teleskoopide, et näha kaugeimaid asju väljaspool, ja läbi mikroskoopide, et näha kaugeimaid asju seespool, ja mida keerulisemaks meie riistad muutuvad, seda kaugemale jookseb maailm meie eest ära. Kui meie teleskoobid muutuvad võimsamaks, universum avardub. See on meie endi ärajooksmine meie eneste eest.

Te teate ju, et mõni aasta tagasi me arvasime, et ta on meil käes. Me avastasime asja, mille nimi on aatom, ja see see oligi. Kuid vaat sulle sähl! Välja ilmus elektron. Ja põmm! Prooton. Kui see kõik juba selja taha jäi, tulid veel kõiksugu värgid — mesonid ja antiosakesed ja asi läks aina hullumaks. Me oleme iseenast vaatlev süsteem, mis sarnaneb maole nimega *Ouroboros*, kes salvab oma saba ja püüab ennast alla neelata, et teada saada, mis asi ta on. Samalaadne on kogu küsimus: «Kes ma olen?» Me ütleme: «Ma tahaksin ennast näha», kuid proovige vaid vaadata oma pead. Kas te saate seda näha? Silme ees ei ole pime, kuid pole ka ühetaolist ruumi — mitte kusagil pole midagi ühetasast. Ja sellega pole lugu veel lõppenud. Suurem osa meist arvab terve mõistuse seisukohalt, et ruum pole mitte midagi, et ta pole üldse tähtis ja et tal pole energiat. Kuid tõsiasi on see, et ruum on kogu olemise alus. Kuidas saaksid olemas olla tähed ilma ruumita? Tähed paistavad ruumist, miski tuleb mitte millestki nagu siis, kui te kuulatate eelhäälestuseta ja kuulete vaikusest tulemas kõiki helisid. See on hämmastav. Vaikus on helide allikas, nii nagu ruum on tähtede allikas ja naine on inimese allikas. Kui te kuulatate midagi väga tähelepanelikult, avastate, et pole ei minevikku ega tulevikku ega kuulamist ennast. Te ei saa kuulata iseenast kuulamas. Te elate igaveses praegus

ja see te olete. See on tegelikult äärmiselt lihtne ja just nõnda see on.

Ma alustasin väitega, et elusund, elusolemine kulgeb iseenesest ja armastus suurelt osalt niisama. Häda on selles, et kui me olime lapsed, rääkisid meie vanemad ja lähedased meile, et meie kohus on neid armastada. Jumal ütles: «Sina pead Issandat, oma Jumalat kõigest südamest, kõigest hingest, kõigest meelest ja kõige oma kangusega armastama ja sa pead oma ligimest armastama nagu iseennast.» Samamoodi ütlevad meie emad meile: «Sa pead peale sööki tänama.» «Mine juba magama.» «Vaata, missugune su nägu on.» «Jäta mossitamine.» «Oh, sa punastad.» «Võta ennast kokku.» «Pane tähele.» Ja kõigi nende komandode põhiline mõte on järgmine: sa pead tegema seda, mis on lubatud, ainult siis, kui sa teed seda nii, nagu kästakse. Sa pead mind armastama. See on topeltlõks ja ajab igaühe täiesti segadusse. Mees ütleb naisele: «Kallis, kas sa ikka armastad mind?» Ja too vastab: «Muidugi, ma püüan teha oma parima.» Kuid sellist vastust ei oota ju keegi. Oodatakse, et öeldaks: «Ma armastan sind nii, et võiksin su nahka pista. Ma ei saa sinna midagi parata, et ma sind armastan. Ma olen su lootusetu ohver.» Nõndaviisi peame me sunniviisil armastama nagu sunniviisil elamagi. Me tunneme, et peame edasi minema, sest see on meie kohus. Me oleme elamisest väsinud ja kardame surma, kuid me peame edasi minema. Miks? Loomulikult te ütlete: «Mul on keegi, kelle eest ma pean hoolitsema, mul on lapsed ja ma pean tööl käima, et neid ülal pidada.» Kuid see kõik õpetab neile sedasama suhtumist, nii et nemadki lohistavad end edasi, et oma lapsi ülal pidada, need õpivad neilt omakorda sedasama lohistamist, võitlevad selle endale välja.

Nõnda ma jälgin suure hämmastusega maailma käiku. Ma näen kõiki neid inimesi edasi-tagasi sõelumas, kihutamas maniakaalselt autodega, et jõuda oma kontorisse, kus nad käivad raha tegemas. Milleks? Seda viisi nad teevad vahetpidamata üht ja sedasama ning väga vähestele neist see meeldib. Mõistlikud inimesed maksavad mängu eest — selline on elukunst. Kuid kogu idee peksta ja taguda oma ajusid välja selleks, et elada, on ju naeruväärne. Albert Camus väidab oma raamatu «Sisyphose müüt» alguses väga arukalt: «On üksainus tõsine filosoofiline probleem: enesetapp.» Mõtlege selle üle veel kord järele. Kas te peate edasi minema? Palju lihtsam oleks seisma jääda. Milles küsimus, on's midagi kahetseda, kui edasimineku katkeb? Mis on surm? Heita magama ja mitte kunagi enam ärgata. Oh, kui kohutav on olla igavesti pimeduses! Kuid see pole ju nõnda.

Ei ole ka igavest elu. On nii, nagu polekski teid kunagi olemas olnud. Mitte ainult, et teid pole kunagi olnud, vaid mitte kedagi pole kunagi olnud; ja nõnda see ju oligi enne teie sündimist.

Täpselt samuti, nagu teil on nähtamatu pea, on ka teie ülim tegelikkus, teie olemise alus mittemiski. *Sūnyatā* on budistlik mõiste tühjuse kohta — see on ruum, see on teadvus, see on see, kus «me elame ja liigume ja oleme olemas» — Jumal, Suur Tühjus. Õnneks pole võimalik teada saada, mis see on, sest kui me seda teada saaksime, siis me tüdineksime sellest.

Suur hollandi filosoof van der Leeuw on öelnud: «Elu saladus ei ole see, kuidas vabaneda, vaid see, kuidas tegelikkust kogeda.» Õnneks on kogu meie teadvuse keskmes pidev küsimus, pidev probleem, mille kohta me ei tea öelda, mis see on. Seetõttu on elu ikkagi huvitav. Me püüame kogu aeg teada saada, aga elu ei too meile vastust. Klassifitseerimine on ainuke viis vastata küsimusele: «Mis on tegelikkus?» Kas sa oled või sind ei ole? Oled sa mees või naine? Oled sa vabariiklane või demokraat? Oled sa loom, taim, kivi, plekksepp, rätsep, sõdur, meremees, rikas, vaene kerjus, varas? Me kõik kuulume mingisse klassi, kuid seda, mis see kõige tähtsam on ei saa klassifitseerida. Mitte keegi ei tea, mis see on, ja tegelikult ei saa seda küsimust mõistlikul viisil esitada.

On olemas palju filosoofilisi teooriaid selle kohta, mis on tegelikkus. Mõned ütlevad: «Tegelikkus on mateeria — saate aru, on ju midagi, mida nimetatakse ainekse.» Ja filosoofid, kes ülikoolides alati laua taga loenguid peavad, koputavad ikka ja jälle lauale ja küsivad: «Noh, kas laud on tegelik või ei ole?» Kui dr Johnson kuulis piiskop Berkeley teooriat, et kõik on tegelikult meeleline, kummutas ta selle, lüües vastu kivi ja öeldes: «Olen kindel, et iga terve mõistusega inimese jaoks on see kivi igati materiaalne ja füüsikaline.» Samal ajal, kui peenemad mõtlejad teisel pool lausuid: «Pole olemas midagi materiaalselt, kõik see on meeleline moodustus. Kogu maailm on teadvuse fenomen.» Piiskop Berkeley ajal ei teatud kuigi palju neuroloogiast. Praegu teame sellest märksa rohkem ja võime öelda sama asja palju keerulisemalt: teie närvisüsteemi struktuur determineerib maailma, mida te näete. Teiste sõnadega, maailmas väljaspool silma päike ei paista. Maailmas väljaspool taktiilseid närvilõpmeid tuli ei põleta. Maailmas väljaspool lihaseid ei ole kivid rasked ja väljaspool õrna nahka ei ole nad kõvad. Nagu näete, on kõik suhteline. Väga lihtne on vastus vanale küsimusele: kui met-

sas langeb puu ja keegi seda ei kuule, kas ta siis ragiseb või ei? Hää! on suhe õhu võnkumise ja kõrva trumminaha vahel. Kui ma löön trummi, millel pole nahka peal, on ükskõik, kui kõvasti ma löön, häält ei tee ta ikkagi. Samamoodi võib õhk kogu aeg võnkuda, aga kui pole kõrva trumminaha ja auditiivset närvisüsteemi, ei ole ka häält. Tänu oma füüsikalistele struktuuridele loome me võnkumisest maailma, mis muidu oleks tühi. Me loome seda tühjusest, kuid asume ise samuti selles maailmas. Meie keha ja närvisüsteem kuuluvad välisesse maailma. Teie olete minu välises maailmas ja mina olen teie välises maailmas. Nõnda tekib muna ja kana situatsioon — on ju naljakas. Neuroloogilisest vaatepunktist loome me ise oma maailma ja samal ajal on maailm meid ennast loonud. Lõppude lõpuks võib iga füüsik ära näidata, et te olete üks elektriliste olluste ja protsesside sumin nagu kõik muugi. Kõikjal käib üks džäss ja see on õudsalt vahva, sest see on iseenda äratundmine sinu läbi.

Kogu olemine on võnkumine ja igal võnkumisel on kaks põhilist aspekti. Üht võib nimetada «sisse»-, teist «välja»-lülituseks. Kui ma istun kinos tüdrukuga kõrval ja tunnen, et ta meeldib mulle, ja panen käe tema põlvele ja jätangi sinna, märkab ta seda algul, aga kui ma oma kätt ei liiguta, siis ei tunne ta seda varsti enam. Kui ma aga selle asemel, et käe paigale jätan, hakkan tema põlve silitama või patsutama, lülitub tema taju sisse ja välja ning ta taipab, et ma pööran talle tähelepanu. Kõik, mis meiega toimub, käib sisse-välja-sisse-välja-sisse-välja-lülituste kaudu. Võtke kas või valguse tajumine. Valguse võnkumine on nii sage, et võrkkest ei registreeri väljalülitusi, ta jääbki sisselülituste mõju alla ja nõnda näeme oma silmadega asju suhteliselt püsivana. Kui me aga paneme silmad kinni ja jääme kuulutama, kuuleme me nii sisse- kui ka väljalülitusi, eriti madalatel helisagedustel. Kõrgetel sagedustel ei kuule me väljalülitusi, vaid ainult sisselülitusi. Kui aga minna üle madalatele sagedustele, kuuleme nii sisse- kui ka väljalülitusi. Tegelikult on kõik füüsikaliselt olemasolev üks põksumine, positiivsete ja negatiivsete elektrilaengute vaheldumine. Lugege *Encyclopedia Britannica* neljateistkümnendast väljaandest elektri kohta käiva artikli kaht esimest paragrahvi. See on õpetatud, teaduslik artikkel kõiksugu valemite ja tehnilise informatsiooniga, kuid ta algab puhta metafüüsikaga. «Elekter,» ütleb artikli autor, «on absoluut. Me ei tunne midagi muud taolist. Ta on kõige alus...» On ju näha, et siin aetakse puhtakujulist teoloogiat.

Nõnda see on — kõik käib sisse ja välja,

jaguneb mees- ja naispooleks, *yang'iks ja yin'iks*, nüüd paistab, nüüd ei paista. Meie üheksateistkümnenda sajandi tagapõhi on harjutatud meid mõtlema, et energia, mis lülitub sisse ja välja, on oma olemuselt juhm, mehaaniline värk. Freud nimetas seda libidoks. Teised on nimetanud seda pimedaks energiaks ja seepärast tunneme, et meie kui inimolendid oleme tõugud. Kui miljon ahvi töötaksid kirjutusmasinatele miljon aastat, võiksid nad statistiliselt Piibli valmis trükkida. Loomulikult lahustuksid nad niipea, kui sellega valmis saavad, uuesti nonsensiks. Meid on harjutatud tundma, et oleme tõugud, lihtsalt äpardunud juhused. See on võõrandumine ja iseenesest suur probleem. Mulle näib igatahes, et me pole äpardunud juhused. Mõned ütlevad, et me pole midagi muud kui kogum baktereid, kes roomavad ringi üht kivikera mööda, mis tiirleb tähtsusetu tähe ümber ühe pisikesse galaktika äärenarmastes. Miks inimesed sedasi räägivad? Sest nad tahavad öelda: «Ma olen tõsine realist, sitke sell. Ma vaatan faktidele otse silma ja need on rängad faktid. Mõte, et seal üleval on keegi, kes meie eest hoolt kannab, on vanade naiste ja muidu pödurate jaoks, ja üldse arvan ma, et universum on üks pundar jama.» Sellist sõnumit kuulete te teatud tüüpi inimeste käest. Vaata alati inimese filosoofiat, et näha, mida ta ütleb enda kohta. Teie filosoofia on teie osa, teie mäng, mida te mängite. Mina tunnistan, et minu filosoofia on mäng, mida ma mängin. See on minu suur toiming. Ja kui ma lähen, et seda mängida, ma lähen, et mängida suurimat mängu, mida ma suudan ette kujutada, ja ütlen: «Põrgusse kõik see lollus! Ma tean väga hästi, et olen püsitu, et olen millegi püsitu kehastus, mis ise pole enam mitte midagi.» Ja seda ma just tahangi. Ma olen universumi juure ja olluse kehastus, mida inimesed nimetavad Jumalaks, Aatmaniks või Brahmaniks. Ja ma arvan, et seda on naljakas tunda. Naljakas on seda tunda mitte kui kategooriat, vaid kui positiivset kogemust, mida sa võid tõesti läbi elada. Seepärast on minu ülesanne jagada seda tunnet niipalju kui võimalik, et teil poleks enam vaja mingit psühhoteraapiat, mingit gurut ega mingit religiooni — minema kõik!

Siiski on olemas asi, mida võiks nimetada religiooniks teravate elamuste jaoks. Minu lemmikkirik on vene õigeusu katedraal Pariisis, mis tõesti tõstab tuju. Seal on kulda, viirukit, ikoone, tohutult küünlaid ja hiilgav muusika. Preestrid tulevad pühamust kuninglike uste tagant, mis eraldavad kiriku pearuumi sisemisest pühapaigast, ja kui ukсед lahti lähevad, ilmub sealt välja keegi, kes

sarnaneb Issanda Jumal endaga, uhkes rüüs, ja kõik see muudkui kestab ja kestab ja kestab ja kui sa ära tüdined, lähed sa üle tänava viinapoodi ning tellid vodkat, kaaviari ja pirukaid. Kõigil tõuseb tuju ja siis võib kirikusse tagasi minna. Selline religioon on nagu tants, rõõmus väljaelamine, ja Jumal ei kirjuta ette, mida peab tegema, sest kõigest sellest, mis toimub vene kirikus, ei saa keegi nagunii midagi aru. Kõik teevad suurt ja hiilgavat lärmi. See on oma olemuselt muusika ja muusika on oma olemuselt mäng.

Selles ongi olemise suurimaid saladusi, sest muusikas nagu eluvõitluseski ei toimu tegelikult mitte midagi. Muusika on sihtu ulm. Tants on sama, ainult et liikumises. Tantsides ei lähe me kusagile, vaid teeme aina ringe ja ringe. Nõnda on muusika ja tants universumi mudelid. India teooriate järgi käib universum muudkui ringi ja ringi; püha Hippo Augustinuse järgi läheb universum mööda sirget joont. See on üks kõige kohutavamaid ideid, mis Lääne tsivilisatsioonile iial on ette pandud. Kui aeg oleks tsükliline, võiks Jeesus Kristus ikka ja jälle risti lüüa. Et seda ei juhtuks, ongi olemas ainult üks ja küllaldane ohverdus, armulaud ja andeksandmine kogu maailma patustele. Aeg läheb mööda sirget joont loomisest ärahävitamise ja viimse kohtupäevani. Selle koha peal katkeb igaühe mõtlemine, sest keegi ei tea, kuidas neil läheb, kui nad taevasse satuvad. Kõik teavad, kuidas neil põrgus läheb. Kui te vaatate *Metropolitan Museum*'is Jan van Eycki maali viimsest kohtupäevast, saab kohe selgeks, et taevas on kõik põhjalikult tüdunud. Igaüks istub nagu kass, kes on kanaarilinnu alla neelanud. Ridade viisi, kõigevägevama Issanda Jumalaga eesotsas vahivad kõik võrdsest tülpinult. Kuid otse nende all on nahkhiiretüüvuline pealuu, laotades laiali oma jubedaid tiibu, ja väänlevad alasti kehad, keda söövad maod ja kes purevad üksteist. Otse nende all käib orgia, kuid kõik need väärivad inimesed üleval taevas on määratud igaveseks seisma kirikus ilmses ülimal tülpimuse seisundis.

Vaadake samuti Gustave Doré illustratsioon Dante *Divina Commedia*'le. Ta oli suurepärase graafik, ja kui ta käsitleb *Inferno* teemat, on ta tulvil kujutusvõimet, kui ta aga jõuab *Paradiso*'ni, on ta kujutusvõimel ots. Kõik, mis ta suudab, on valgetes öösärkides daamid, kes lohistavad end läbi taevaringide, teate küll — inglid. Tal pole aga aimugi, mis asi see ingel on! Tõepoolest, väga vähe on inimesi, kel oleks õiget ettekujutust paradiisist. Väga veider, et meie ettekujutus paradiisist on nii lahja. Tudengid peaksid kirjutama oma mõtetest taeva kohta, et arendada kujutusvõimet. Asi on selles, et

me pole endale kunagi tunnistanud, et meie idee taevast on tegelikult täiesti kasutu. Mis mõtet on meie Jumala-ideel? Ilmselt mitte mingisugust. Nagu lastelgi, kui nad on väikesed ja targad: nad lalisevad; hääliitustel pole mingit tähendust ega mõtet — just selline ongi universum.

Asi on selles, et elu nagu muusikagi on iseenda päralt. Me elame igaveses praegus, ja kui me kuulame muusikat, ei kuula me ei möödunud ega tulevat, vaid avardunud olevat. Nii nagu meie nägemisväli on lai ja avar, pole ka praegune hetk mingi juustepiir, mida kell parasjagu näitab. Praegune hetk on kogemuste väli, midagi palju enam kui lihtsalt punkt ajateljel. Kuulata meloodiat tähendab kuulata intervalle toonide vahel. Praeguses hetkes võime me kuulda intervalle ja näha rütme. Igas hetkes võime tunda edasiliikuvat jätkuvust.

Kui ma räägin igavesest praegust, siis palun ärge ajage seda segi sekundi murdosaga; see pole hoopiski üks ja sama. Igavene praegu on avar, kerge ja rikas, aga ka vallatu. See tuletab mulle meelde lõbusat lugu ühest Oxfordi Kristuse kiriku õpetajast, kel oli õudselt halb käekiri. See oli nii halb, et ta isegi ei suutnud seda lugeda. Ühel päeval, kui ta pidas jutlust ja hakkas oma märkmeid lugema, ta lausus: *You who are frivolous, of course ... , uh, You who are frivolous of course ... , Ah! You who are followers of Christ!*¹ Kas te näete siin seost? «Vaadake liiliaid välja peal, kuidas nad kasvavad; nad ei näe vaeva ega keeruta, kuid isegi Saalomon kõiges oma hiilguses ei käinud riides nagu nemad.» Sellest siis ütleme: «Ärge tundke hirmu homse päeva ees, teie, kes te olete muidugi vallatud.»²

See on jumalik vallatus. Armastus, mis liigutab Päikest ja teisi tähti, on vallatus. Seepärast võib Jumalat ette kujutada kui siirast, mitte aga tõsist olendit. Kui ilus ja veetlev naine ütleks mulle: «Ma armastan sind» ja mina vastaksin talle: «On sul tõsi taga või sa ainult mängid minuga?», siis oleks see vale vastus, sest ma just nimelt loodaksin, et tal ei ole tõsi taga, vaid et ta mängib minuga. Seepärast vastaksin ma talle hoopis: «Oled sa siiras või tahad sa mind lihtsalt õnneks võtta?» Näete ju, et mängulisus on universumi energia olemus. See on muusika. Ja minu arvates ei ole heal muusikal, nagu Bach'i omal, mingit mõtet. Klassikalisel muusikal, olgu siis Läänes, Indias või Hiinas, ei ole mingisugust mõtet peale

¹«Teie, kes te olete muidugi vallatud ... , uh, teie, kes te olete muidugi vallatud ... , Ah! Teie, kes te olete Kristuse järelkäijad!» (M. L.)

²Parafraas tugineb eelnevale sõnamängule: *frivolous of course — followers of Christ.*

tema enda helide. Ka sõnadel nagu muusikalgi pole mõtet. Sõnad on vaid helid, mis tähistavad ja märgivad midagi muud kui iseennast. Rahapaberid tähistavad jõukust, maa-kaardid maakohiti ja ka sõnad tähistavad alati midagi muud. Selline heli nagu «vesi» ei tee meid märjaks. Seda heli ei saa ka juua. See tähendab, et sõna on vaid sümbol ja tähistab midagi muud kui iseennast. Ja siiski me ütleme, et sõnadel on mõte. Ja inimesed lähevad peast segi, sest nad tahavad, et elul oleks mõte nagu sõnadelgi. Goethe riputas endale seinale lause: «... kõik, mis on surelik, on vaid sümbol.» Mille sümbol? Mis mõte sinul on? Just nagu peaks sul mingi mõte olema, just nagu oleksid sa tühipaljas sõna, just nagu oleksid sa midagi, mida saab sõnaraamatust järelegi vaadata. Sina ise o l e d k i mõte. Selles on asi: elu mõte ja hüve on täpselt see, mis on siin ja praegu. Me ei pea kusagile minema. Vaadake välja tänavale ja te näete, et inimesed mõtlevad meelegeitlikult sellele, et nad lähevad kuhugile, et nad ajavad tähtsaid asju. Nende silmad vahivad kaugele eemale ja nende ninad ulatuvad kaugele ette. N a d l ä h e v a d k u s k i l e, n e i l o n e e s m ä r k, n a d t a h a v a d m i d a g i s a a v u t a d a. Kas te saate ennast teostada siin ja praegu, istudes seal, kus te parasjagu juhtute olema, ilma et peaksite kuskile mujale minema? Te olete just seal, kus te olete. Seepärast kutsuvadki hindud meie kõigi tõelist mina aatmaniks, inimeseks, kes on seal, kus ta on. Budistlikus ikonograafias on olend nimega Avalokitešvara, keda Jaapanis hüütakse Kannoniks, Hiinas Guanyiniks ja Tiibetis Chenrezigiks. Neid nimesid tõlgitakse tavaliselt kui «Halastuse Jumal (anna)» ja teda kujutatakse tuhandekäelisena. Käed asetsevad kiirtena temast väljapoole; ta on kosmiline tuhatjalgne, kaastunde kehastus. Siiski ei ole ta täiesti naissoost. Ta on hermafrodiit, mees/naine. Avalokitešvara tähendab tähelepanelikku, kes on alati hooles. Tema nime on lihtne meeles pidada, sest koknid ütlevad: «*ave a look it*» — *take a look at it*.³

Keel on lihtsalt lummas. Me võime tema sisse minna ja mängida sõnade ja nende muusika ning võluga kõiksugu mängu. Aga siin on üks asi, mille juurde ma kohe jõuan: kultuur, mis väljastab vallatuse, on elu seisukohalt kadunud, ja sellepärast ongi hiina kommunistid väga ohtlikud. Nad on kõige tõsisemad inimesed, kõige enam pühendunud elusunnile. Hiinas ja Venemaal on elu väga üksluine, sest seal arvatakse, et elu tahab elamist, ja nii kaua, kui seda on teile antud,

pole tähtis, kui vastikut toitu te sööte või kui koledaid riideid te kannate. See on igatpidi vale seisukoht. Viga on Mao Zedongi punase raamatu 224. leheküljel, kus ta ütleb: «Kõige tähtsam on mõelda, nii et laup kipras», nagu aitaks laubalihaste pingutamine kuidagi kaasa selgele mõtlemisele. See käib vastu Lao-zile, kes on suurim kõikidest hiina filosoofidest, Tarkuse Isa. Te ei saa oma meelt või närvisüsteemi tugevdada pingutuse abil; see on psühho-füsioloogilise talitluse juures kõige tähtsam. Mao Zedong tegi selle vea, mis osutab tema ülemäärasele tõsidusele. See on asi, mida ma tahan rõhutada: elu pole väärt elamist, kui ta on peale sunnitud. Võiks küsida, miks rohkem inimesi ei vali enesetapu. Suurem osa inimestest vastaks, et nad ei tapa end kas siis hirmust selle ees või nad tunnevad, et tuleb igal juhul edasi minna, sest «kuniks on elu, on ka lootust» (milline jube deviis), või ei tapa nad end sellepärast, et neile meeldib tantsida. Isegi kui te ei ole eriti rikas ning elate ausat ja lihtsat elu, annab läbikäimine teiste inimestega, päikese ja taevatähtede paiste, rohu sahin ja vee vulin teie elule kahtlemata oma sele-tuse. Ühes haikus öeldakse: «Pikk öö ja veevulin lausuvad mulle, mida ma mõtlen.»

Nüüd sellest, mida ma püüan kirjeldada kui mängu. Mäng on sanskriti keeles *lilā*. *Lilā* tuleb samast verbijuurest, mis meie sõna *lilt* ('elav, rütmiline laul' ingl k — M.L.), ja universumit nimetatakse Višnulilaks, Višnu mänguks. Kui me räägime mängust, siis me mõtleme ka teatrile. Teater on väga veider asi, sest tema all mõistetakse tavaliselt lava ja eesriiet. Kuid lava taga on garderoob, kus näitlejad riietuvad. Nad teavad, kes nad tegelikult on, enne kui nad võtavad endale oma osad (personad). «Persona» tähendab maski, mille läbi näitlejad kõnelesid, *per-sona*, sest neid maske kasutati vabaõhulavadel kreeka-romaa draamades. Neil olid võimendavad hääletorud, et häält saaks suunata endast väljapoole, just nagu teie isiksuski suunab endast välja-poole teie ettekujutus isendast. See ei ole mingil juhul teie ise — see on teie mask. Nõnda siis tuleb näitleja lavale ja tema kavalus seisneb selles, et veenda publikut kõige laval toimuva ehtsuses. Publik teab eesriide ja lava eraldatuse tõttu endast, et laval toimuv ei ole tegelikult ehne, aga näitlejad mängivad nii hästi, et nad panevad inimesi nutma, naerma, karjuma ja hirmul oma tooliserval istuma. Kujutus sunnib kõike seda viimse piirini: parimad näitlejad kõige tänuväärsema publikuga — need oleme me ise! Te näete, et see on mäng. Kuid me võtame seda tõsiselt ja ei suuda seepärast läbi näha. Me kurname ja tapame üksteist,

³Vaata sinna.

oleme üksteise vastu alatud, kuigi meil pole selleks vähimatki põhjust. Me võime seda siiski ka mõista ja läbi näha, me võime aru saada, et kogu elu on nali. Mis muud on lõppude lõpuks *joker* (narr) kaardimängus kui metsik kaart, mis võib mängida kõiki osi. Narr on kaardipakis Jumala sümbol. Vanasti oli kuningatel õukonnas alati koja-narr, ja kes muu ta oli kui hull inimene. Ta oli skisofreenik, kes tegi etteaimamatuid märkusi, ja igauks võis naerust mõratta, sest ta ütles asju, mis olid kontekstist väljas. Skisofreenikud on omamoodi süüdimatud, kuna neid ei saa hukka mõista. Skisofreeniline laps ei hooli sellest, kui auto talle otsa sõidab — mis juhtuma peab, see juhtugu. Nõnda siis istusid kuningatroonide jalameil need veidrikest skisofreenikud, et tuletada kuningale meelde, et ta ei võtaks end liiga tõsiselt, nagu näiteks «Richard II»:

«... sest õõnsas vürstikroonis,
mis sureliku laupa võrutab,
on surma õukond, istub veiderdaja,
kes vürsti pilkab, hiilgust mõnitades
tal lubab hingetõmbeks pististseenis
monarhitseda, tappa pilgu läbi,
ja talle tühist kõrkust sisendab,
nii nagu oleks liha, elu ringmüür,
vask hävimatu. Nõnda naljatanud,
ta tuleb viimaks, torkab tillukese
nööpnõela müüri, — ongi läbi vürst!»
(G. Meri tõlge. Shakespeare. Kogutud
teosed. I. k. Tln., «Eesti Raamat», 1959,
lk 216—217.)

Shakespeare on tulvil sedalaadi tarkust. «Tormis» kõneldakse elu kaduvusest nõnda: «Me lustil nüüd on lõpp. Me näitlejad, nii nagu öeldud, olid vaimud, kes nüüd õhku hajusid kui hõre õhk; ja nagu selle lumma kehatus, nii pilvekõrgu tornid, uhked lossid ja templid ning see hiiglakera ise ja kõik, mis on ta pärast, laostub kord ja hajub kui see lumm, nii et ei jää tast vinetki. Me tehtud oleme seitsamast ainest, millest unenäod: me väikest elu piirab uni...»
(G. Meri tõlge. Shakespeare. Kogutud teosed. VII k. Tln., «Eesti Raamat», 1975, lk 369.)

Kõige lummavamad asjad poeesias on kirjutatud olemuslikkuse puudumise, kaduvuse teemal. Keegi meist ei ole olemuslik tervik, me oleme tuleleegi moodi. Tuleleek on kuuma gaasi voog, mis nagu veekeeris jões pidevalt liigub ja muutub, kuigi jääb kogu aeg samaks. Igaüks meist voolab, ja kes sellele vastu ajab, läheb hulluks. See on nagu inimene, kes püüab vett oma käes hoida — mida kõvemini ta pigistab, seda nobedamini voolab vesi ta sõrmede vahelt välja. Nõnda ongi põhimõte elust rõõmu tunda — see pole ettekirjutus ega moraalilugemine, sel pole midagi pistmist sellega, mida teil tuleks silmas pidada *et cetera*, see on vaid praktiline soovitus — selles, et mitte temast ära rippuda — las minna.

SELGITUSEKS

Väga raske on mõne sõnaga tutvustada selle essee autorit. Alan Wilson Watts (1915—1973), kes käesoleva aasta jaanuaris oleks saanud 75aastaseks, oli niivõrd erakordne külaline meie ühtaegu kainel ja hullumeelsel sajandil, et talle mingite siltide või märksõnade külgekleepimine tundub selge labasena. Filosoofi ja orientalistina ei kuulu ta ühtegi koolkonda, sotsiaalteadlasena pole ta loonud ühtegi maailmaparandamise õpetust, noorsooideoloogina pole ta ässitanud masse ühegi poliitilise süsteemi vastu, usumehena

pole ta olnud ühegi religiooni misjonär. Kõige paremini räägivad Wattsist tema enda teosed, neid on kokku üle paarikümne raamatu ning mitusada artiklit ja esseed. Siinkohal saame ära tuua vaid mõned iseloomulikud pealkirjad: *The Spirit of Zen, 1936; The Meaning of Happiness, 1940; Behold The Spirit, 1947; The Supreme Identity, 1950; Myth and Ritual in Christianity, 1953; Nature, Man, and Woman, 1958; The Two Hands of God, 1963; Psychotherapy East and West; autobiograafia In My Own*

Way jpt. Üsna ülevaatliku pildi Wattsi vaadetest ja ideedest peaks andma ka «Mäng ja elusund». Täienduseks sellele esmasele tutvumisele temaga eesti keeles (katkendeid Wattsi raamatust *Nature, Man and Woman* on avaldanud «Eesti Naine» 1989, nr 3) võiks olla ka Wattsi sõbra ja kaastöölise hiinlase Al Chung-liang Huangi mälestuskild nende kahasse kirjutatud raamatust *Tao: The Watercourse Way*, 975.

Kui sündis mu esimene tütar Lark, jagasin ma Alaniga oma ilmutusi ja rõõmu. Ma kogesin nii lähedalt, kui sain, sünnituse ja sündimise kulgu. Ma olin ekstaasis ja tantsisin pärast kogu öö kuupaistel. Ma sain lõikavalt teadlikuks oma kõiksugu artistlike taotluste pinnapealsusest ja egotsentrilisusest. Mulle oli selge, et ükskõik kuidas ma ka ei püüaks, ei suuda ma kunagi midagi enamat sellest üleloomulikust kogemusest. Alan oli vaimustus ja tunnistas mulle üles oma esialgse vastumeelsuse ja tõrksuse taoliste seikluste vastu kuni ühe oma lapselapse sünnini. Nagu minagi oli ta siis mõistnud, et kõik need aastad, mil ta oli rääkinud ja kirjutanud kosmilisest ühtsusest, seksuaalsusest ja universaalselt loomusest, pole võrreldavad selle ühe ülima kogemusega. Tõeline ime oli näha ja tunda väikese universumi saamist, mida üks inimlaps endast kujutab.

Me tuletasime üksteisele meelde taoistlikke lugusid oskajatest meistritest, mis vestavad sellest, et võimatu on oma kunsti edasi anda tulevastele põlvedele. Tõeline teadmine võib tulla ainult seestpoolt tegeliku kogemuse kaudu. Kui armetu ja naeruväärne on tunnista, et me peame käima kursustel, et õppida õieti hingama, ja võtma tunde selliste loomulike oskuste jaoks nagu ujumine, tantsimine ja armastamine.

Kunagi ammu meenutasid vanad sõbrad Alan Wattsi kui säravat noort õpetlast, ranget, tõsist ja põhiliselt väga häbelikku. Oma elu jooksul tegi ta läbi palju muutusi. Selleks ajaks, kui mina teda esmakordselt tundma õppisin, oli veidi kinnisest, veidi snobistlikust vana kooli kasvatusena isikust saanud mees, keda võis pidada eeskätt lillelaste guruks. Tema kaaslased, põhiliselt akadeemilistest ringkondadest, kritiseerisid teda selle eest, sest neile näis see äkilise langemisena teisele poole. Nad olid ta peale ka kadedad, sest ta elas tõesti imeväärset elu.

Tänu näitlejaandele ja mängulustele võis Alan loobuda oma paljudest viktorianaalikest tabudest ja teha enda ning teiste jaoks veidraid hüppeid, mis talle nagu kuidagi jõudu andsid. Elu lõpu poole rippus ta rohkem ära välisest vajadusest esineda ja saada tuge oma kuulajatelt. Välisest nõudmisest pidevalt

kaasakistuna oli ta liiga edukas, et peatuda, ja liiga särav, et alluda omaenda loomusele. Ta oli parim näide Lääne inimesest kui selle maailma ohvrile, kus on ülekaalus yang-printsiip. Ta avaldas selle tragöödia põhi-olemuse — ühise suurema osa inimestega meie tasakaalul ajal — ülestunnistuses: «Aga ma ei meeldi endale, kui ma olen kaine.» Ta andis alla liigsele vodkaannusele, kuigi teadis, et ei tohiks seda enam teha.

Tulles esimest korda Ameerikasse, olin ma hämmingus sellest, kui raske on inimestel siin üksteisega kontakti leida ja jagada oma lihtsaimatki meeleliigutust. Alan ei olnud erand. Me meeldisime teineteisele juba kaugelt, kuid need harvad korrad, mil ma mäletan teda südamliku ja vastuvõtlikuna olid enamasti siis, kui me olime tantsinud. Selleks et tantsida nii kergelt ja rõõmsalt, nagu meie seda tegime, oli enamasti tarvis lõõgastavaid jookke. Ma tundsin alati Alanis pinget ja tema pidevat heitlust, et olla üle oma raskest intellektuaalsest koormast. Alan teekond tema enda Itta ei olnud kerge, ta oli seda tüüpi inimene, kes seadis iseendale oma sõnadega lõkese üles ja manööverdas siis oma teel neisse sisse ja neist välja. Oma autobiograafia *In My Own Way* viimasel leheküljel ta kirjutab: «Ma püüdsin aastate viisi olla filosoof, kuid sõnades tuli kõik valesti välja: must ja valge ilma ühegi värvita... Kui te püüate elust kinni hakata, jõuate formaalse nihilismi labasusse, kus universum paistab «idiodi jutustatud muinasloona täis hääli ja kurjust, mis mitte midagi ei tähenda». Kuid tunne, et «kõik muutub suus põrmuks», tuleb sellest, et püütakse haarata seda, mis «võib su juurde vaid ise tulla». Oli ta ehk «haaramisest» loobumise lävel või hakkas «miski» tema enda juurde tulema?

Ma kohtasin Alanit pärast oma aastapikkust külaskäiku koos isaga koju Hiinasse, olles enne elanud Ameerikas juba neliteist aastat Californiasse tagasi jõudnud, olin ma suures segaduses oma mitmese kuuluvuse tõttu. Ma olin sammunud ebakindlalt oma kultuurilise lõhestatuse mõlemal kaldal. Alan kinnitas taas minu usku, et Ida—Lääne tasakaal on alati minus endas kasvava isikliku kogemusena olemas. Ma tundsin Alanis ära haruldase ja imepärase võime ühendada endas oksidentaalne ja orientaalne. Kui ta tahtis, võis ta olla ühekorraga mõlemat, ehitades oma teadmiste ja kogemustega kerge vaevaga silla üle kuristikku. Erinevalt nii paljustest Lääne inimestest, kes püüavad olla orientalsed, loobudes oma kultuurist, võis Alan olla lihtsalt tema ise. Ta teadis, et sinisilmne ja valgenahaline guru võib olla täpselt sama mõistetamatu kui pilusilmne ja kollasnahaline. Tema jaoks polnud põhjust olla võõras Lää-

nele või Idale. Ta tuletas meile nii oma kordaminekute kui ka ebaõnnestumistega meelde, kuivõrd meis kõigis puudub loomulik eluline tasakaal. Ta näitas meile, kuidas Ida filosoofia tungib järk-järgult kõigisse Lääne elu käikudesse, sel ajal kui kõik kurdavad õilsa Ida kadumist tehnoloogia ja tööstuse surve all. Kahtlemata tuleb Idas üha rohkem juurde autostraade ja suitsevaid korstnaid, mistõttu enamik suuri õpetajaid emigreerib üksteise järel Läände, mägedesse ja üksildastesse arenduskeskustesse. Ma hoiatan sageli oma sõpru ja õpilasi võimaliku šoki eest, kui nad avastavad, et järgmine hiinlane, keda nad kohtavad, võib olla hea asjatundja tehnilisel alal ja täiesti võhik *tai-chi* või *dao* koha pealt. Suurem osa mu sõpru ja hingesugulasi, kes

jagavad minuga mu Ida-uuringuid, on Lääne inimesed.

Vana hiina mõistujutt vestab sellest, kuidas kaks kiireimat hobust hakkasid päikese järgi ida suunas võidu jooksmas ja leidsid end lõpuks loomulikult läänest, näoga päikese poole. Hermann Hesse «Hommikumaaränd» ja Wu Cheng-en'i «Teekond Läände» (ehk «Ahvide valitseja») käsitlevad põhiliselt sama teemat. Mis on Ida ja mis on Lääs? Kuidas võivad sõnad *dao* ja *dow* ('püüdma, suutma' ingl k — M.L.) muutuda lihtsaks kalambuuriks, kui neil on nii sarnane kõla ja nii erinev mõte? Hiina keeles tähendab kahest sõnast «Ida-Lääs (*Long-xi*) koosnev väljend «asja», «midagi», pigem aga üldse «mitte midagi».

Inglise keelest tõlkinud
Märt Läänemets

MEIE INTERVJU

HAIDE OOTUSES

10. septembril 1989 Eesti Raadio «Keskööprogrammis» edastatud vestluse redigeeritud üleskirjutus

Mart Ummelas: Sellesuvine ajalehtede trüki-protsessi hilinemine näitab ühest küljest meie majanduse olukorda, aga ilmselt mingil määral ka ametliku, riikliku ajakirjanduse kriisi, mida nüüd sööstavad kasutama mitmesugused uued ajakirjanduslikud väljaanded. Neid olevat Raamatupalati andmeil tänaseks juba üle 300. Ma ei tea, kas see arv on sulle tuttav?

Tiit Matsulevitš: Jah, tähendab, neid võib isegi rohkem olla, sest ma kardan, et see riiklik registreerimisorganisatsioon ei ole selles tohuvabohus suutnud kõike arvele võtta. Aga mis puudutab majanduslikku olukorda, siis tõepoolest see praegune ajakirjandussüsteem, selle vorm, on ilmselt ajale jalgu jäänud. Asi on selles, et kui ühiskondlik elu muutub mitmekesisemaks, tekivad kõiksugu uued liikumised, rühmitused, seltsid, organisatsioonid, siis on selge, et kogu avalik arvamuse pluraliseerub. Ja midagi pole teha, ega üksnes riikliku sunni mehhanismiga, riiklikult kontrollitava ajakirjandusega enam ei suuda kogu meie elu hõlmata.

M. U.: Nojah, aga kui me nüüd võtame veidi tagasi, siis eelmisel aastal ilmselt või isegi kaks aastat tagasi hakkasid ilmuma esimesed ametlikku ajakirjandusse mittemahtuvad väljaanded, esimestena tulid minu meelest ristsõnalehed, «laudlinadeks» kutsutud väljaanded. Millega sa põhjendad, et just need esimestena seda «auku» täitma hakkasid?

T. M.: Asi on selles, kui sa oled vaadanud, et need ristsõnalehed ei nõua erilist toimetamistööd ega professionaalsust, nad on enamasti halvale paberile trükitud. Ristsõnade leviku üks põhjus on ka eesti rahva ristsõnalembesus, üldse igasuguse teabe lembesus. Sa mäletad ju, kui populaarsed olid veel mõni aasta tagasi kõikvõimalikud mälumängud, neid organiseeriti üle terve Eesti igal pool. Mälumängu menu on nüüdseks natuke väibunud, aga teatmekirjanduse ja kõikvõimaliku teabe menu, kõikvõimaliku positivistliku teadmise levik ja populaarsus, see on midagi eesti rahvale eripärast.

M. U.: Vabariigi ajal oli ju ka samamoodi?

T. M.: Vabariigi ajal oli samamoodi, siin tuleb mängu eesti rahva kauane lugemisharjumus ja lugemisvajadus. Vana eesti aja-

kirjandus, kui ta tekkis, siis oli ta just niisuguse õpetliku, õpetava, teatmelise, valgustusliku sisuga, ja selline usk positivistliku teadmise jõesse, see on ilmselt eesti rahvale omane. Üks kõige klassikalise näide on ju uus ENE, niisugust tiraaži, kui me vaatame absoluutarvuna, võib pidada kohutavaks suurte riikide mastaabiski, aga kui me võtame selle veel protsentuaalselt, kui mitu eksemplari uut ENEt tuleb näiteks tuhande elaniku kohta, siis see on Guinnessi rekordite raamatusse paslik. Kui aga nüüd tagasi tulla ristsõna-ajalehtede menu juurde, siis siin on tõepoolest ka see faktor, et tootmine, sellise lehe tegemine on üsna odav.

M. U.: Kasum on väga suur?

T. M.: Kasum on väga suur ja just nimelt nende esimeste ristsõnalehtede tegijad, ettevõtjad, nad täitsid selle lünga, mida ametlik ajakirjandus ei olnud suuteline täitma, sellepärast et siia maani on ametliku ajakirjanduse maht väga rangelt reglementeeritud, näiteks «Edasi» — 8 väikest lehekülge, «Rahva Hääle» «Õhtuleht» on 4 suurt lehekülge, põhiliselt sama maht nagu «Edasil».

M. U.: Sealt hakkasid ju ristsõnad üldse kaduma...

T. M.: Hakkasid kaduma, sellepärast et ristsõnade tegijatel ei olnud enam tulus teha ametlikesse lehtedesse, sest eraettevõtjad või kooperatiivid pakkusid tunduvalt suuremat honorari. Kellel juba ristsõnade tegemine käpas on, see teeb neid iga päev väljakujunenud malli järgi. Ristsõnalehtedel ei oleks niisugust levikut, kui ametlikul ajakirjandusel oleksid vabamad käed.

M. U.: Rohkem mahtu?

T. M.: Rohkem mahtu ja õigus ise ka honorari määrata, aga paraku on see siia maani ju reglementeeritud. Kui sa mäletad, hiljaaegu jooksis ka meie ajakirjandusest läbi ühe Leedu ajalehe, «Komjaunimo Ties» esiküljel, millest oli osa valgeks jäetud protestiks selle vastu, et Moskva kogu nende kasumi ära koorib, ja see on täiesti õige protest. Praegune ajakirjandussüsteem, kõik ajakirjanduse tegevust sätestavad eeskirjad on ajalehe tegemisele lõplikult jalgu jäänud. /.../

M. U.: Tahaksin nüüd nendelt lehtedelt üle minna järgmise laine peale, mis minu meelest puhkes aastavahetuse paiku või sel aastal, kui hakkasid ilmuma seltside, ühingute ja liikumiste selgelt poliitilise või erialase suunitlusega väljaanded. Kuidas sa nendesse suhtud?

T. M.: Ma arvan, et mida rohkem niisuguseid väljaandeid on, seda parem. Sellepärast et üks asi on tõesti need ametliku ajakirjanduse suured tiraažid, mille peale me võime uhked olla, võime oma statistikat ette näidates

rinna ette lüüa. Tegelikult on ametliku ajakirjanduse tiraažid kasvanud viimase paari aasta jooksul. UNESCO on üks tsiviliseerituse arengu näitajaid päevalehtede eksemplaride arv tuhande elaniku kohta. Riikidest juhib selles pingereas Jaapan, järgnevad Skandinaavia riigid, Nõukogude Liit on kusagil esimese kümne lõpus või teise alguses, uuema statistika järgi, mida mul veel ei ole, ilmselt juba kümnes. Kui võtame aga Eesti kui omaette riigi, eesti ajakirjanduse, siis on Eesti selle näitaja poolest raudselt esimesel kohal kogu maailmas. Aga see on asja üks külg. See tohtu tiraaž ei tarvitse ju tähendada ajakirjanduse mitmekesisust ja lugejahuvide rahuldatust, eriti just nüüd, mil ühiskond rohkem diferentseerub, mil hakatakse lahti saama sellest tobedast ühtlustamise ja võrdsustamise doktriinist. On väga oluline, et igaüks leiaks endale vajaliku ja meeldiva väljaande, ja nende väljaannete tiraažid ei pruugi olla üldsegi suured, sellisel puhul pole tiraaž üldse mingi näitaja.

Need väikesed liikumiste lehed maadlevad ilmselt ka majanduslike raskustega, sest kui juba püüda teha sellist lehte, kus oleks ka tõsist materjali, mille eeldatav lugejate arv ei ole suur, järelikult ka tiraažist saadav kasum ei ole suur, kuigi ühe numbri hind võib olla 40—50 kopikat, siis piütakse sellistes lehtedes maksta autoritele ka määrgatavalt kõrgemat honorari kui riiklikus lehes. Kui meil hakati majanduses vargsi lubama eraettevõtlust ja omaalgatust, siis jooksis määrustest läbi niisugune punkt, et kirjastustegevus ei ole lubatud. Totalitaarne süsteem pelgab igasugust kirjastustegevust, igasugust trükisõna, avalikkust. Vene riigis toimib ju edasi Nikolai I ütlus, et igasugune kirjastõna on rahvale kahjulik, ja noh, Nikolai I-l oli «tuline õigus» selle koha pealt.

Veel üks huvitav tendents, mis on seotud ajakirjanduspildi mitmekesisumisega, seisneb selles, et kirjastustegevus ja massikommunikatsioon, kõik see ajalehtede ja ajakirjade väljaandmine, eks see ole normaalses ühiskonnas ka üks majandustegevuse osi. See on loomulikult poliitiline ja kultuuriline tegevus, aga sama loomulikult kuulub kirjastus- ja ajakirjanduslik tegevus ka majandussüsteemi. Meil on ju praegu niimoodi, mis puudutab eraettevõtlust ja erainitsiatiivi, et meil on praegu majanduses viidikate aeg, igal pool on näha, et on viidikate aeg, igas muus eluvaldkonnas, ja täiesti loomulik, et ka ajakirjanduses. Kuna inimestel ei ole täit selgust ja kindlust, garantiisid eraettevõtluse tulevikuväljavaadete kohta, ei ole inimesed ka kindlad, kas eraettevõtluse lubamine on ajutine ja juhuslik või on ta siiski arenev ja progressseeruv protsess, mis hakkab võtma

järjest suuremaid mastaape. Selles mõttes on täiesti otstarbekas kõnelda praegu viidikate ajast.

M. U.: Ei pruugi ju see majanduslik ettevõtetus ajakirjanduses olla seotud kultuuriliste taotlustega. Tihti on ju ette heidetud, et selliste kõmulehtede nagu «Maarja», «Pilk» jt tõttu, mis ei ole avalikule arvamusele vastuvõetavad, satuvad kõik niisugused väljaanded kriitika alla.

T. M.: Kui see kriitika on põhjendatud, palun väga, aga kui see on ajendatud kadedusest, et näiteks «mina ei saa nii suurt honorari ja mul jääb nüüd see kasum saamata», siis see on lihtsalt alatus. Praegune viidikate aeg tuleb lihtsalt üle elada; ma arvan, et kui nüüd midagi hullu ei juhtu, siis asjade loomulikkul kulgemist pidi need viidikad kaovad iseenesest ära. Kaovad majandusest niisugused vennad, kelle eesmärk on välja petta oma 10, 50 või 100 tuhat rubla, siis aga kaduda. Kui ettevõtetus areneb ja endale jalad alla saab, kui areenile ilmuvad mehed, kellel on suurem haare ja kaugemale ulatuv pilk, siis viidikad kas kaovad iseenesest või süüakse ära haide poolt. Ma arvan, et omaalgatusel rajanevas ajakirjanduseski on oodata haide aega. Võib-olla on vahepeal veel haugide ja sägade ja lutsude aeg, aga ka haide aeg on ilmselt tulekul, seda ka igas muus majandusvaldkonnas.

M. U.: Kui IME -kontseptsiooni raames teostub kirjastamisseadus, mis annab praktiliselt kõigile füüsilistele ja juriidilistele isikutele võimaluse kirjastada raamatuid ja perioodilisi väljaandeid, mida sa arvad, missugused praegustest väljaannetest, mis on tekkinud viimase aasta-poolteise jooksul, võiksid jääda püsima, missugused võiksid jääda elama uues konkurentsi olukorras? Kas need on aatelised lehed, ristsõnalehed ja «Maarja»-taolised või koguni seks- ja pornolehed? Või hoopiski uus tekkiv kõmuajakirjandus nagu «Esmaspäev» ja «Eesti Ekspress», mis peaks kohe hakkama ilmuma?

T. M.: Sa küsid nii rasket asja, ega ma ei ole ju mingi hiromant.

M. U.: Aga mis on sinu isiklik arvamus?

T. M.: Kui ma teaksin öelda, mis on tulemas turumajanduses, sest ka ajakirjandus muutub ilmselt turumajanduseks . . .

M. U.: Ma ei räägi nüüd turumajandusest, ma küsin sinult kui ajakirjanduse uurijalt, missugune on sinu tunne, kas mõnel praegu tegevust alustanud väljaandel on üldse ajakirjanduslikku potentsiaali.

T. M.: Ajakirjanduslikku potentsiaali on näiteks «Esmaspäeval», tema tekstid on kenasti loetavad . . . Vaat, mina ei tunne ju ka kõiki neid ajalehti, mis ilmuvad, neid on või-

matu kätte saada. Siin on teine küsimus ka, millise lati see väljaanne endale seab, kas ta leiab oma koha, niiöelda ökolooilise niši selles süsteemis. Kui see lünk on leitud, siis ta muidugi võib olla edukas, aga see sõltub juba tegijate andekusest ja tegijate majanduslikust, poliitilisest kui ka kultuurilisest taibust, ja seda on tõesti praegu väga raske öelda; sest arvata võib, et kui väljaandeid hakkab rohkem tulema, siis ka taibukamad vennad hakkavad otsima neid lünki, hakkavad otsima oma ökolooilist niissi, hakkavad otsima võimalust teha midagi niisugust, mida keegi teine ei tee.

M. U.: Kui sinul endal oleks võimalus hakata midagi tegema, mida sina teeksid, mida oleks vaja praegu teha, kui oleks majanduslikus mõttes vabadus?

T. M.: Tähendab, kõigepealt ajakirjandusüsteem ei ole ju üksnes ajalehe väljaandmine, mitte üksnes toimetamistöö, see puudutab ju ka ajalehtede levitamist, ja siin on meil riiklik süsteem, mis on omadega täiesti põhjas. Kui ilmub võimalus haardega tegutseda, tuleks käima panna üks korralik hommikune leht, mille inimesed kogu Eestis saaksid kätte veel enne tööleminekut, saaksid selle postkastist ütleme kell 7, kui ärkavad, saaksid hommikukohvi juurde lehitseta. Ajalehepoisid võiksid hommikul levitada tänavanurkadel, bussipeatustes pakkuda seda ajalehte. Selline levitamissüsteem meil praegu puudub, see oleks koht, kust taibukas ja ettevõtlik ärieesas saaks väga palju profiiti lõigata, kui üks korralik levitamine käima panna. Tõesti oleks vaja niisugust lehte, ehkki ma hakkän ilmselt utoopiat ajama, aga ma püüan luua teatava kujutluspildi. Näiteks pole siamaani ajalehtedel korralikku teabetalitust, mis võiks hankida kõikvõimalikke väikseid uudiseid, et oleks võimalik teabe kiire kättesaamine, sest meie ühiskonna allakäigu üks põhilisi põhjusi on eluks vajaliku teabe puudumine või raske kättesaadavus. Kui ma oleksin ühe suure ajakirjanduskontserni ettevõtja, siis ma paneksin kõigepealt käima korraliku teabetalituse, seda on rahval kõige rohkem vaja, teabetalituse, mis vahendab kõikvõimalikku siseelu puudutatavat ja pragmaatilist teavet; aga teiselt poolt teeks välisõnumid ka kättesaadavaks, et me ei ripuks enam ära TASSist ja ETAst, vaid et see oleks täiesti iseseisev teabetalitus, kellel on otsesidemed Läänega, sealsete teabeagentuuridega, ja et oleks võimalik kõrvuti panna kaks sõnumit, mis puudutavad ühte ja sama nähtust, ühte ja sama sündmust, üks pärineb näiteks TASSilt ja teine Reuterilt.

Praegune riiklik ajakirjandus on sisult ju päris hea, on terav ja mehed kirjutavad head publitsistikat. Siinjuures lööbki läbi

tendents publiitsistlikkusele, aga vaja oleks ka väikseid sõnumeid, teavet, sest kuigi osatakse hästi kirjutada pikki lugusid, oleks vaja ka häid lühikesi lugusid, sõnumeid, neid meil hästi kirjutada ei osata ja see töö tundub paljudele ajakirjanikele isegi rämpse ja tänamatuna. Ent just sõnumitegijaid, teabetöotajaid tuleks praegu stimuleerida, see on paratamatu protsess, sellest kuskile ei pääse, ja see ilmselt ka tuleb, sest me teame, et ajakirjanduses on kaks põhilist žanri: lugu ja nupp. Lugude tegijad on meil head, aga nuppude tegijaid ei ole.

M. U.: Nuputreialeid on vähe...

Lõpuks tahaksin ma siiski küsida, ehkki sa pisut juba puudutasid meie praeguse ametliku ajakirjanduse seisut, kas sa julgeksid anda hinnangu, missugustel praegu ilmuvail ametlikel ajalehtedel on perspektiivi tulevases konkurentsiküllases eesti ajakirjanduses pinnale jääda? Kas mõni väljaanne ka kaob?

T. M.: Ma arvan, et kõigil neil on perspektiivi, sest aastate jooksul on enam-vähem kõik toimetused näidanud oma jõudu, oma potentsiaali, ja siiski tuleb arvestada, et rahva lugemisharjumus on väga suur, ostetakse ju 200 000lise ja 150 000lise tiraažiga ajalehed ära nii või teisiti, ka «Rahva Hääled» ja «Noorte Hääled» ostetakse putkast ikkagi ära. On selge, et kui neile ilmub eraettevõtluse näol mingi vastukaal, ka perioodilisuse mõttes, hakkavad ilmuma eraettevõtlusel põhinevad päevalehed, siis peavad riiklikud lehed leidma endale ökoloogilise niši, arendama välja niisugused küljed, mida teistel võib-olla pole, aga see ei puuduta jällegi ainult sisu, vaid kogu ajakirjanduse infrastruktuuri. Selge on aga see, et niisugust lehte, mis maksab 3 kopikat, pole eraettevõttel kasulik välja anda.

M. U.: Ja võib arvata, et IME tingimustes niisugust ajalehte meile enam ei jäägi?

T. M.: Igatahes riiklike lehtede odavus on praegu nende selge eelis, tee, mis tahad.

M. U.: Ja operatiivsus ka?

T. M.: Jaa, kuni pannakse käima vastukaaluna ilmuv päevaleht.

M. U.: Siis see võiks pühkida põranda puh-taks...

T. M.: Kui ka selle hind on 30—40 kopikat päevalehena, siis peame arvestama, et ehkki

Nõukogude rubla väärtus pidevalt langeb, siis see ei tähenda, et suuremal osal rahvast seda madalagi väärtusega rubla liiga palju oleks.

M. U.: Kuidas sa suhtud häälekandjaisse, kas need jäävad või surevad ka uues olukorras välja?

T. M.: Läänes on ju häälekandjatega niimoodi, et suured ajalehed on sõltumatud, need ei ole kellegi häälekandjad, see on nende leviku ja populaarsuse üks pante. Selge on see, et häälekandjad võiksid jääda, kuid vaid tingimusel, et nad on mingi organisatsiooni häälekandjad, mitte rohkem.

M. U.: Häälekandjad ei ole vist kusagil eriti suure levikuga?

T. M.: Need on üsnagi väikese levikuga. Nagu teame, näiteks Lääne-Saksamaal oli veel hiljuti kõige suurema partei, sotsiaaldemokraatide partei häälekandja «Vorwärts», nädalaleht, see aga läks paar kuud tagasi hingusele, sellepärast et parteil ei ole niipalju raha, et lehte välja anda, seda peeti ebaotstarbekaks. Sotsiaaldemokraadid leidsid, et võivad kuskile mujale ajada oma kombitsad sisse, et see tuleb otstarbekam ja nende ideed levivad sel teel palju rohkem. Aga on selge, et kui mingi organisatsioon asutab oma rahadega häälekandja ja kui ta ei tegutse mingi dotatsiooniga, siis on see tema oma asi, kas ta nimetab selle häälekandjaks või paneb talle näiteks nimeks «Eesti Päevaleht», millega ta püüab varjata häälekandjalikkust. Aga miks mitte, kui on hea häälekandja, kui on õige hääl, kui on aus hääl, siis võib ta ju olla. Aga kui see häälekandjalikkus tähendab endist viisi ajakirjanduse vabaduse piiramist, siis niisugust üheülbalisust, et on ainult häälekandjad, pole küll kellelgi vaja. Peaasi on mitmekesisus, see tähendab, et ka häälekandjad võivad olla.

M. U.: Lõpetamegi vast selle mõttega ja lootusega, et mitmekesisus, mis meil on hakanud tekkima, et see üha laieneb, tekivad uued päevalehed, uued meelelahutusväljanded, eks see areng ja aeg pane ju lõpuks kõik paika.

T. M.: Põhiline on see, et keegi vahele ei segaks, keegi, kes ennast millegipärast targemaks peab, kes arvab, et on relvastatud universaalse õpetusega, kes arvab, et tema tõde on õigem kui kellegi teise tõde.

Kirja pannud MART UMMELAS

ELAV AJALUGU

REIN KRUIS

«Wirulasest» «Eesti Ekspressini» II

Poliitilisema ajakirjandusega on lugu õige keeruline. Juba alates «LISANDUS-TEST...» (1978—1987), mida «Vikerkaares» (1989, nr 2) tutvustas Mart Soidro, on see endale visad maa-alused juured kasvatanud ning ajanud mitmesuguseid võrseid, nagu näiteks «MRP-AEG INFO-BULLETAAN». Muidujalutaja nägi neid harva, aeg-ajalt noppisid erariides botaanikud maa lagedaks ning püüdsid ka juuri välja suretada, ei tea, kas eriharbaariumideski kõik talle on. Nõnda andis see taimeliik ainet muinasjutudele, mille kõrval sõnajalaõie jutt fantaasiavaene paistab. Legendaarseks muutus ka 1988 ilmunud «HEINAKUU», mille elumahla imesid ilmselt välja mutatsioonid «suures» ajakirjanduses. 1989 ehtisid «Heinakuu» õiekeste viljad juba «Loomingut», «Noorte Häält» ja paljusid teisi väljaandeid. Aprillis 1989 ilmuma hakanud «ERSP TEATAJA» (toimetajad Maris Sarv ja Jüri Adams, trükiarv avalikustamata, üksiknumber 50 kop, kuid palju on kaksiknumbreid à 1 rbl) sarnaneb mitme tunnuse poolest väga muu uue poliitlooraga, kuid nähtavasti vajaksid need iseäralikult viisil paljunevad ja levivad lehed siiski ökoloogilise rõhuasetusega erikäsitlust. Põhjalikumal uurimisel oleks võimalik täpsemalt kindlaks määrata, millises suguluses teiste sama perekonna esindajatega on näiteks 1988 tekkinud Tallinna Sõltumatu Maleva infoleht «RÄVALA» (toim Jaan Hatto, hiljem ka Heikki Riim), märtsist 1989 ilmuv «SKAUT» (Ahti Õun ja O. Maasikamäe, 1 rbl), sügisel 1989 perestroika ennetähtaegsele lõpetamisele kaasa aitav «ROOSA LIPP» (Ago Ruus, Jüri Mikk, Riho Nassar, 1 rbl) jpt.

Kroonutrükikodades paljunema hakanud uudistaimede hulgas on iga taimetoitlase maiuspalaks kahtlemata «RAHVARINDE TEATAJA», mille esiknumbril on kuupäev 16. juuni 1988 (trükkimise ja levitamise anarhia tõttu ei maksa tegelikult pisilehtede dateeringuid üldse kuigi tõsiselt võtta, enamasti jõuavad need lugejani alles paar nädalat või koguni kuud hiljem). Esimese «RR Teataja» numbril toimetab Lembit Koik, trükiarv on märkimata. Juulist oktoobrini 1988 toimetab 7000se trükiarvu ja 5kopikalise

hinnaga lehekest Andres Ottenson. Suur osa trükitust käsitleb RR siseasju ja mõnda sellest on tagantjärele raske muigamata lugeda, tollal aga mõjusid paljud asjad värskest, näiteks Mart Aru ülevaated ja tõlked Lääne lehtedes Eesti kohta avaldatust. Nimetamist väärib ka ajakirjanikuna alustanud, kuid seejärel hoopis vanema kirja- ja trükisõna uurimise vallas ilma teinud Volde- mar Milleri esinemine «RR Teatajas». Huvi ja nõudlus lehekeste vastu oli igatahes suur ning esimestest numbritest tehti ka vähendatud fotopaljundusi, mida RR müüs 20 kopikaga, kindlasti levis lehti kuskil ka isepaljunemise teel. «RR Teataja» nr 7 annab teada, et juba 12. IX 1988 arutati koos riiklike asjameestega RR «päris» ajalehe väljaandmist, aga alles aasta lõpul (tingkuupäevaga 24. XI 1988) ilmus «RR Teataja» nr 16 Jüri Nõmme ja Andres Ottensoni toimetatud esindusliku 16küljelise ajalehena, senisest märksa sisukamana ning märksa naljakamate karikatuuridega. Nalja sai selle lehega veel muulgi moel. RR juhtkond kuulutas ametlikult, et lehes on midagi poliitiliselt viltu, et süüdlasi karistati ja lehe levitamine pannakse seisma. Ent neid, kes «RR Teataja» nr 16 paigutasid oma herbaariumis kommunistide poolt konfiskeeritud «Pikri» 1989. a 4. numbril esitrüki kõrvale ja pidasid ennast haruldase eksemplari omanikuks, ootas pettumus. Kui ei teaks, et kodumaa metsakombed on hoopis teistsugused kui neil seal džunglis, siis võiks arvata, et tegemist oli hea reklaamitrikiga. Veeklaasitorm läks üle ja mõne aja pärast oli 40kopikaline leht jälle vabalt, kuid vaikselt müügil. Jüri Nõmme toimetusel ilmus veel 15 000 leheeksemplari, mille esiküljel seisab «Rahvuslik-territoriaalne Viljandi Põhjavallimisringkond nr. 459», sisekülgedel Edgar Savisaar, tagaküljel Anne-Malle Halliku vestlus interliikumise tegelase Konstantin Kiknadzega ning väike märke: «RR Teataja nr 17.» Siis läks leheke hingusele, et märtsis 1989 uuesti tärgata «VABA MAA» nime all. «Vaba Maa» peatoimetaja on olnud Mart Tarmak, tegevtoimetaja Sulev Valner, algul ka Jüri Nõmm, oktoobris 1989 sai uueks peatoimetajaks Teet Kallas. Trükiarv on kõikunud 15 000 ja 30 000 vahel, kui mitte arvestada Moskva veetševalimisteks trükitud 2. numbril 90 000 eksemplari. Hind on olnud 20 kopikat, mõnel paksemal, 8küljelisel numbril 40 kop. Esiknumbris

lubas Mart Tarmak: «Edaspidi on meie lehes pidevalt teatri-, filmi- ja uudiskirjan-duse rubriik.» See lubadus jäi täitmata, «Vaba Maa» on olnud ikkagi ainult poliitika-leht, vahendades küll suhteliselt tolerantselt ka Rahvarindesse mittekuuluvate autorite seisukohti (Toomas H. Ilves jt).

Märgatavalt avaramat kultuuriala on kat-nud samuti RR infolehedena märtsist 1989 kord kuus ilmuv «TARTU POSTIPOISS» (Nasta Pino, Rein Kilk, Merike Pinn, trüki-arv hüplev 20 000 ja 10 000 vahel, hind stabiilselt 40 kop). Kevadel 1989 tärkas Võrumaal Rahvarinde ajalehena «KAGU-KAAR» (Enn Tupp, 3000, 30 kop), kuid peale esimese kaksiknumbri pole sellest hiljem midagi näha ega kuulda olnud. Räägitakse, et Harjumaal ja mujal olevat veel mingid Rahvarinde lehekused, kuid nähtavasti on nende kasvuala üsna väike. Tallinna Oktoobri rajooni RR piseke okkaline «TEOVÄGI» (Mart Ummelas, 2000, 10 kop) tuleb muidugi eraldi ära märkida.

Samaaegselt «RR Teatajaga» hakkas suvel 1988 ilmuma «ВЕСТНИК НАРОДНОГО ФРОНТА» (toimetanud põhiliselt Olga Ot-tenson; trükiarv 1000 ja 5000 vahel hüplev, tihti hoopis märkimata; 5 kop). Kuni 15. numbrini langeb selle sisu enam-vähem kokku eestikeelsega. 16. number oli algupära-ne Narva erinumbrer (7000). 17. III 1989 kirjutasiid kaks kompartei aparaaditöötajat ajalehes «СОВЕТСКАЯ ЭСТОНИЯ», et «ВЕСТНИК НФ» nr 16 oli Narva asju valesti valgustanud. Nagu me mäletame, kuu-lutati ka eestikeelse lehe 16. number poliiti-lisel vigaseks, nii et selles mõttes paral-leelsus säilib. Kui aga eestikeelne «RR Teataja» varsti muutus «Vabaks Maaks», siis venekeelne muutis märtsis 1989 17. numbri peal ainult kausta, toimetajat (Leonid Jakerson, seejärel Oleg Bazanov), trüki-arvu (15 000), hinda (30 kop) ja sisu (ei ühti «Vaba Maaga», on suunatud välis-lugejale ja vaata et radikaalsem kui eesti-keelse lehes), kuid säilitas vana nime. Tõsi, 24. numbris muutus ka kujundus ja nüüd on lehepeas suurelt «ВЕСТНИК» ning väikselt «НАРОДНОГО ФРОНТА ЭСТО-НИИ».

Juunis 1989 hakkasid mitte-eestlastest eesti rahvuslased Tartus kord-paar kuus välja anda 8külgelised rahvarindelehte «ТАРТУ-СКИЙ КУРЬЕР» (Dmitri Kuzovkin, 20 000, 40 kop) ja häirisid sellega paar-kolm korda nädalas ilmuva kommunistide-internatsionalistide häälekandja «ВПЕРЕД» (Valter Toots, 12 000, 3 kop) rahu. «Tartu Postipoisiga» «Тартуский Курьер» sisu poolest ühte ei lange, see on rohkem

Peipsi-tagusele kasvupinnale orienteeritud vajalik eksporttaim, nagu muidugi ka «Вестник НФ».

Erinevalt kahekeelsetest Rahvarinde lehte-dest, mis ühes keeles kirjutavad üht ja teises keeles kirjutavad teist, on Internatsio-naalse Liikumise Koordinaatsiooni Nõukogu häälekandja «IL TEATAJA/ ВЕСТНИК ИД» järjekindlamalt kakskeelne olnud. Lehte on toimetanud Oleg Morozov, trükiarv 4500 tähendab vist seda, et 4000 ühes ja 500 teises keeles, hind 20—40 kop, mis 20leheküljelise numbri puhul pole ju palju. Professionaalsest seisukohast on leht päris korralikult tehtud, pilku köidavad head pealkirjad «IME-linnu kaagutused», «Sa oled tõesti tubli, Gustav Naan!» jms. Tegemist on küllalt haruldase ja nõutava introductseeritud taimega. Minul õnnestus esimesed lehekused oma herbaariumi saada ainult tänu sellele, et pöördusin otse kasvuhoonesse, vabas looduses ei ole ma neid kohanud ja hiljem on ka uued pöördumised kasvuhoonesse tagajärjetud olnud. Nüüd lugesin «Rahva Häälest» (20. X 1989, nr 242), et lehe uus kasvukoht on Leningrad, kust seda loodetavasti siiski ka Maarjamaa võpsikusse tuuakse.

Samas kaustas, mis «IL Teataja», hakkas veebruaris 1989 ilmuma Eesti Invaliidide Ühingu häälekandja «INVATEATAJA». Seda vajaliku väljaannet toimetab Toom Üunapuu ja kujundab Harri Kõiva. 8külgeli-se väljaande trükiarv on 5000, hind 40 kop. «Invateatajat» saab tellida, kui saata raha-kaart aadressil: 202 400 Tartu, Postimaja, postkast 104.

Teeme nüüd oma jalutuskäigul peatuse, et loodusloolase küünilisel kombel natuke mõtiskleda kahe väljaande silmatorkava sar-nasuse tagamaast.

Nagu «Invateataja» nii on ka «IL Tea-taja» puuetega inimeste väljaanne. Praegu ühendab kaht vähemusrühma sümboolselt eelkõige Jevgeni Kogani isik, kuid lähitule-vikus on Eesti ühiskond selle destruk-tiivse riskigrupi puhul valmis olema mitte ainult väljalangenud juustega Sillamäe laste, vaid ka kolme varba ja kahe neerupaariga kirde-mitte-eestlaste aitamiseks. Miks siis suhtutakse sellesse minoriteedirühma palju ebahumaanselt kui invaliididesse? Üsna ebameeldiv on just igasugustest uutest pisilehtedest alatasta lugeda: «meie, sõltu-matu rühmituse X. esindajad» või «meie, N. ühisfarmi lüpsjad-karjatalitajad»... mõis-tame karmilt hukka... nõuame kõige rangemate abinõude tarvituselevõtmist... nõuame nende tegevuse täielikku keelamist jne. Kui kasutada tuntud loodusteadlase Gustav Naani väljendit, siis on see paremal

INVAALITEATAJA

EESTI INVAALIDEDE ÜHINGU HÄÄLEKANDAJA

N° 3/4

märts 1989

EESTI INVAALINGUTE LIIDU PÕHIKIRJA P R O J E K T

1. Üldjuhised

- 1.1. Eesti Invaalide Ühingu (EIÜ) eesmärgiks on kaitsta ja kaitseda EIÜ liikmete õigusi ja huve ning edendada EIÜ liikmete ühistööd.
- 1.2. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd, mis on EIÜ liikmete ühistööd.
- 1.3. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 1.4. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 1.5. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.

2. EIÜ liikmete ühistööd

- 2.1. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 2.2. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 2.3. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 2.4. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 2.5. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.

3. EIÜ liikmete ühistööd

- 3.1. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 3.2. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 3.3. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 3.4. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.
- 3.5. EIÜ liikmete ühistööd on EIÜ liikmete ühistööd.

Reedel 1989 a. jaanuarist

« mitte õhtu eesõigust mitte õhtalegi rahvusele ega õhtalegi keelele ! » V. I. Lenin

INVAALITAJA

Internatsionaalse Liikumise Koordinaatsiooni Nõukogu häältekandja

Find 40 kop.

Veelruar 1989.

Nr. 2

IL-KOORDINEERIMISNÕUKOGU PÄEVIK

31. jaanuaril toimus Kesk-Eesti NSV meenatseeritud kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi esimene aegne istumine NSV Liikumise juhtimise nõukogu juhtimise all.

31. jaanuaril toimus Kesk-Eesti NSV meenatseeritud kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi esimene aegne istumine NSV Liikumise juhtimise nõukogu juhtimise all. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed.

TUTVUSTAME NSV LIIDU RAHVASAADIKU KANDIDAATE

SA OLED TÕESTI TUBLI, GUSTAV NAAN!

1989. 17. märtsil toimus Eesti Invaalide Ühingu (EIÜ) liikmete ühistööd. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed.

IL LENINGRADIS

17. märtsil toimus Kesk-Eesti NSV meenatseeritud kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi esimene aegne istumine NSV Liikumise juhtimise nõukogu juhtimise all. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed. Istumisele osalesid kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed ja kaotajate NSV Liidu Gleesnõukogu Presidiumi liikmed.

Parandada saadik kandidaate

Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate. Parandada saadik kandidaate.

VÄLJAARHI HOVI. HÄÄLEKANDEJA. PÕHIOLEK

juhul vaimne onanism, eneseerutamine ja eneserahuldamine. Arukam oleks leheruumi täita informatiivsema ja konstruktiivsema materjaliga. Eriti kurb on aga see, et pime viha ühe marginaalrühma vastu paljastab ühiskonna hundimoraali. Halastuse ja abi eelduseks on see, et keegi ennast rituaalselt alandab ja nõrgemaks tunnistab, minoriteedirühm aga vabatahtlikult isoleerub oma ühingu, väljaannete ning abimajanduse sfääri. Kaastunde aluseks ei kujune kõlblus ega kaasinimese puuduse äratundmine, vaid see, et ühe või teise minoriteedirühma esindaja oma kohta teaks ja ei tükkis teisi häirima. Herbert George Wellsi või John Wyndhami musta fantaasia laadis võib kergesti ette kujutada, millisea väljenduks humanism, kui näiteks suurenev Pimedate Ühing (väga paljusid meist võib oodata sellega liitumine) saab arvestatava esinduse parlamendis või linnavalitsuses ning teeb eelarve tasakaalustamiseks ettepaneku hoida kokku valgustuse arvelt, sest selleta on võimalik toime tulla.

Kaastunde puudumist interliikumise vastu võib seletada ka teisiti. Hunt halastab nõrgemale liigikaaslasele, kuid mitte teise liigi esindajale. Võimalik, et siingi on meil tegemist kahe liigiga: *homo sapiens* ja *homo sovieticus*.^{*} Morfoloogiliste erinevuste vähesus ei pruugi midagi tähendada, loodusteadus teab juhtumeid, kus kahe liigi eristamisel on määrav eelkõige etoloogiline tunnus, käitumine aga on neil kahel loomal üsnagi isesugune. Rahvus kui ühiskondlik kategooria siia ei puutu. Kõnekeeles muidugi öeldakse ühes või teises keeles antud käsklustele reageeriva kodulooma kohta «tubli saksakiisu» või «kraps eesti kutsu», sama tinglikult võib rääkida sovetiseerunud eestlastest ja venelastest. Järjekordse kampaania korras on Trofim Lõssenko tööd keskkonna osast liigi kujunemisel üksmeelselt hukka mõistetud, kuid *homo sovieticus*'e olemasolu näitab, et Lõssenkol oli paljus õigus. Eesti ühiskonnale ei tee aga au ka liigivaen, deklareeritud kõlblusnorm näeb ju ette aukartust kõige elava vastu.

Kahjuks ei hoia abstraktse humanismi õilsat aadet vajalikult kõrgusel ka märtsist 1989 ilmuv «ARSTIDE LIIDU TEATAJA» (Airil Värnik; algul 10 000, viimati 5000;

^{*} Taas kord võime veenduda, et teaduse progress rikastab meie maailmamõistmist iga päevaga. Nii eristatakse ka liigi *homo sovieticus* piires vastavalt teadusemaailma uusimaile andmeile (vt Tallinna Sõltumatu Maleva infoleht «Rävala» 20. sept. 1989, nr 13, lk 15—16) vähemalt nelja käitumusliku alamliiki: *homo sovieticus morpha alcoholicus*, *h.s. morpha collaboroonius*, *h.s. csitafilius* ja *h.s. criminalus*. — Toim. märkus.

82 *Elav ajalugu*

30 kop). Selle asemel kirjutatakse lehes arstide repressioonist, Kirde-Eesti kesk-konnaprobleemidest, välis-Eesti arstidest, nõutakse sõjaväeteenistuse inimlikustamist. Politiseerimine jõudis haripunkti septembri alguses toimunud Eesti Arstide Foorumi puhul väljaantud kolmes erinumbris, milles esitatakse tendentslikke andmeid Tartu sõjaväelennuvälja kohta, trükitakse meditsiini-kaugete inimeste (Tõnis Avikson, Illar Hallaste, Lennart Meri) küsitavaid seisukohti jne. Tagajärgi võis ette näha. Trükiarv on nüüd poole väiksem.

Märksa soojema pilguga vaatab loodusesõber sümbiootilist kooslust, mille moodustavad mihklikuust 1989 Eesti Luuleliidu häälekandja «ILMRE» (Ingvar Luhaäär, 10 000, 50 kop), infolehe nime kande 36-leheküljeline rotaprintvihik «PÕLEVIK» (Peeter Novod, 616, 3 rbl) ja samasugune «NOFRETETE». Suvel 1989 Viljandis metsikuna võrsunud sekskultuurleheke «MAARJA» (???, 40 000, 50 kop), mida Aime Kivistik 15. VII 1989 «Sakala» abiga välja juurida püüdis, andus septembris samuti Ingvar Luhaääre aednikuhoolele. Rühma-armastuse viljana ilmale sündinud «Valimiku eesti armastusluulet» on «Vikerkaares» (1989, nr 8, lk 86—87) juba tutvustatud. 26. X 1989 teatas «Õhtulehe» sõltuv lisa «Reklaam» (nr 43), et sõltumatu rühmitus «Põlevik» ja suhtlemisklubi «Nofretete» asutasid 20. septembril Lasnamäe Eesti Majas (200039 Tallinn, pk 5453) ligimesearmastusest lähtuva Eesti Sõltumatu Missiooni-partei, mille eesmärk on aidata vange, invaliide, vanureid, lapserikkaid emasid jt. Ei saa muud, kui tsiteerida kuulutust: «Avaldame hämmeldust, kui võrd ESMI asutamist keeldutakse kajastamast vabariigi kesk-ajakirjanduses.» Ehk just siit saavad armu ja halastust kõik Lasnamäe alandatud ja solvatud.

Kõige elava eest hoolitsemisele on suunatud ka jürikuust 1989 ilmuv Saarte Rohelise Liikumise ajaleht «VIRVIK» (Enda Naaber, 5000, 10 kop). Saaremaa on üldse väga tore-da flooraga, seal on esindatud pea kõik mandril kasvavad leheliigid ja ühe ruutkilomeetri või inimühiku kohta tuleva lehehulga poolest on ta mandri paljudest paikadest ees. Tallinna Rohelise Liikumise infoleht «ROHELINE» (Hugo Uduaar, 2000—3500, üksiknumber 20 kop) tärkas saastatud keskkonnas alles jaanikuul 1989, kuid kasvas jõudsalt ja värskendab nüüd klorofüllirikkana mingil määral ka poliitilist atmosfääri (pikemalt on lehest kirjutanud Reet Rihvk 4. X 1989 «Noorte Hääles»). Juunis 1989 kasvama pandud Eesti NSV Riikliku Looduskaitse ja Metsamajanduse Komitee «LOO-

DUSLEHT» (Andres Mihkels, 15 kop) on küll kiduram tarbetaim, see-eest aga paljuneb plahvatuslikult (esiknumber 9000, teine number 18 000) ja on võrsena välja ajanud tütartaime «ВЕСТНИК ПРИРОДЫ». (1000). Detsembris 1989 lisandus sellele liigile veel «ROHELINE SAKALAMAA» (vastutav toim Helmut Hallemaa), mis näib olevat isearanis keskkonnasõbralik — esiknumbrit levitati tasuta ja nõnda hoiti ära looduse saastamine vene rahaprahiga.

Olgu ära nimetatud veel üks rohelist värvi leheke, jaanuarist 1989 iga kahe kuu tagant ilmuv «INFORMOJ DE ESPERANTO-ASOCIO DE ESTONIO» (Ivar Piibur; algul 1000, hiljem 2000; Eesti Esperanto-Liidu liikmetele tasuta). Taim on imetlusväärselt visa juurega. «Informoj...» eelmine kaksiknumber 221/222 (7/8) ilmus 5. VIII 1940, pärast 48 aastast ebasoodsat kliimat tuli leheke jälle samasugusena päevavalgele ning uue aastakäigu esiknumbri taga seisab sulgudes uhkelt 223. See on üks väheseid juhtumeid, kus võib tõesti rääkida põlistaimede taastärkamisest ja mitte võõra sildiga ehtimisest. Tegemist on ka kultuurilembese taimega. Ja ei pea olema esperantist, et aru saada näiteks sellest, mida Jaan Ojalo kirjutab mulluses «Informoj...» 5. (227.) numbris «Vikerkareski» (1988, nr 7, lk 27—34) tutvustatud Enn Uiibo kohta, kelle Mordva vangilaagris kirjutatud luuletused ilmusid

Hilda Dreseni tõlkes esperantoajakirjades Enn Uidre (Uiibo + DREsen) nime all.

Ilusaim lilleke kogu tihnikus oli kaua aega haruldase sini-must-valge õiega «MUINSUS-KAITSE SELTSI SÖNUMID» (Ivo Rull, hiljem Mait Raun; algul 5000, seejärel 10 000; 30 kop). Ebasoodsa aastaaja kiuste puhkes taim õide septembris 1988 ja paistis talvisel lagedal maal erutavalt ning ärritavalt silma. Aja jooksul on leheke natuke närtsinud ja mullusuvises ootamatus sini-must-punases värvikirevuses ei paistnud ka ilus õis enam välja. Lille toiteväärtusest rääkida on tegelikult kohatu, aga ei saa ka maha vaikida, et «Sõnumites» on noppinud nii rahvusroogade austajad kui ka pikantsust ihkavad gurmaanid, maitseproove on tehtud ka kinnistes puhvetites. Muinsuskaitse Seltsi suundumust suulise pärimuse kogumisele kajastab see, et «Sõnumites» on väga palju avaldatud suulisi tekste: Trivimi Velliste ja Tunne Kelami kõnesid, rahvajutte Leninist, Jüri Luige ja Peeter Oleski ettekanded EÜSi poolt 25. III 1989 Tartus korraldatud konverentsil «Impeeriumi lagunemine» jm. Käesoleva kirjutise teema seisukohast vajab eraldi märkimist Andres Herkeli 15. VI 1989 peetud ettekanne «Vaimsus ja vaba ajakirjandus», mis mullu ilmus «Sõnumites» nr 7 (11).

*(Ei uut lehtedel ega sellel lool
ei ole veel lõppu näha)*

Elava ajaloo rubriigis käsitleme edaspidi läbi mitme numbri Eesti-Soome suhteid. Kahe väikese riigi muidu head läbisaamist on kriitilistel hetkedel tumestanud usk, et kui sa teist ei aita, päästad oma naha. Rubriiki veab ajaloolane Magnus Ilmjärv, erilise vaatluse alla tulevad aastad 1937—1940. Alustuseks üks 1939. aasta Talvesõja aegne dokument. (Toim.)

Kogu 1939. a Talvesõja kestel oli Eesti avalik arvamus Soome-sõbralikult meelestatud, Soome heaks koguti rõivaid, kuld- ja hõbeehteid. Suurimad rahalised annetused ulatusid 10 000—25 000 kroonini. Kõige ilmekamad meeleolude peegeldajad olid hinnalised kingitused. Päev-päevalt kasvas rahulolematu valitsuse poliitikaga. Üliõpilased ja noored sõjaväelased ei uskunud Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingusse ning nägid pääsemist võitluses. Valitsus kartis samal ajal kõike, mis vähimalgi määral võinuks esile kutsuda Nõukogude Liidu rahulolematust. Ametlik poliitika püüdis demonstreerida sõlmitud lepingu lojaalset täit-

mist kõigi lepinguosaliste poolt. Loodeti, et sellise poliitika abil võib Eesti «püsida vihma varjus» ja sõja järel saada tagasi selle osa suveräänsusest, mis oli kaotatud. Üha suurenev rahulolematu ajendas propagandaminister Ants Oidermaad ette võtma meelterahustamisretke Tartusse. Tema kahes kinnises seltskonnas peetud kõned andsid hoopis vastupidise tulemuse. Mitmed professorid ja üliõpilased süüdistasid seejärel valitsust püüdes lämmatada eesti rahva südametunnistust. Oidermaa kõnede mõte oli, et kui soomlased olid 1939. aasta sügisel Eesti venelastele maha mänginud, siis tekinud olukorras jääb üle ainult sündmuste käiku jälgida ja edasi tuleb see, mis tulema peab. Oidermaa kibestumine soomlaste suhtes on mõneti arusaadav, iseasi, kuivõrd seda tollal mõisteti.

Alljärgnev on Oidermaa «meelterahustamise»-järgseid opositsiooniliste ringkondade vaateid kajastav kirjutis tundmatu autori sulest, mille on oma valitsusele saatnud Soome diplomaadid.

VÄLISMINISTEERIUMILE

See «kirgede maandamine», mida Eesti juhtkonna poolt on nii kõne- kui ettekandekoosolekutel viljeletud, on viinud, nagu ma olen ka varem märkinud, pigem negatiivsete kui positiivsete tulemusteni. Eriti rahulolematud ollakse minister Oidermaa ja tema sõnavõttudega.

Kuna sõnavabadus on siin peaaegu olematu mõiste, on see rahulolematust otsinud enesele muid avaldusvorme näiteks salaja levitatavate artiklitena. Selle tõenduseks palun luba saata ministeeriumile kirjatöö «Silmapilk kohustab», mis oma otseütlemistes ei jäta palju soovida.

SILMAPILK KOHUSTAB.

Mina nägin und.

Maakera koor Euroopas oli purunenud ja verised lõõmad nilpasid taevas punetavaid pilvi. Välgud sähvasid läänes põiki-risti ja ei kustunud ning müristamine jooksis kõrnal läbi laotuse. Idast, punase Venemaa poolt tõusis määratu pilv, idakaares piiri taga ulusid metsloomad ning tulised kerad lõhkesid maa peal, maa all ja üleval õhus.

Aga maakera talad püsisid veel ja kandsid Euroopat. Selles, otse kahe pilve vahel, Läänemere kaldal nagu orus, kummategi mäeharjal, asus nimetu riik, kus rahvas maad haris, kündis ja külvas. Varem oli sellel riigil ka nimi olnud, kuid nüüd oli see äravõetud. Vaenlased ei hoidnud ülbusest, sõbrad häbi pärast seda nime enam suus.

Need, kes selles riigis elasid, teadsid, et nad püsisid ainult tänu kahele vastassuunast puhuvale tuulele, sest viimasel viiel aastal hakkasid noored riigipuu juured, mis kunagi ulatusid sügavale oma rahvasse, kahtlaselt kuivama, kõdunema ja mädanema. Kui siin poleks olnud alalist ida- ja läänetõmbust, siis oleksime võinud tunda otsekui surnukeha lehka. Nüüd aga ei hoolinud sellest keegi ja kõik arvasid, et kaks ühekõvadust, tasavägist tuult jäävad ikka üksteist lõõtsuma ja riik-puu kasvab silmapilguni, mil ingel ilmub pilve äärelle pasunat puhuma ja Voon võtab hääle lahutada lambaid sikkudest, häid kurjadedest. Sellepärast oli kogu riigi rahvas muretu — rikkad ehitasid omale ilusad kojad, kandsid kalleid riideid, jõid ja pidutsesid, vaesed laulsid ja tantsisid uinutamisministri käes oleva rahvakultuuri taktikepi järele orjaajast päritud kargamisi ja kepslemisi, mis pidid olema tarvilikud vaimule ja lihale.

Aga ministrid võtsid omale palka, võtsid altkäemaksu, käisid naistega välismaal ja vägevam nendest kinnitas Soomes, põhjamaa valges linnas Helsingis langenute vennaskalmistule pärga pannes: Kui kunagi saatus peaks nõudma, siis meie võitleme hõimurahvaga õlg õla kõrval.

Siis jäid äkki puhuma ainult idatuuled.

Mina olin selle äravõetud nimega riigi mereäärses pealinnas, mis enam ei olnud pealinn ja mida kutsuti Tallinn. Minu süda, minu tunded ütlesid mulle: mees, sina näed und. Hall kõnniteede ja majade paas paistis vaevalt läbi udu. Sadama poolt, üle halli, Venemaalt tulnud eskaadri, üle hallide ristlajate ja aimatavate allveelaevade puhus üdini tungiv tuul. Ta tormas Pikk- ja Lühikesejala kitsaid käike mööda üles ja tantsutas rõõmu tundes valitsuslossi valge fasaadi ees. Keegi ei tohtinud enam kraed üles tõmmata. Pääkohal aga põrisesid Vene pommilennukid, mis sõitsid Soome lahtistele linnadele surma külvama, naisi ja lapsi tapma.

Tuul tõukas turjale ja kehale otsekui tõsteti valendava lossiseina ette. Trepil seisis valvesõdur ning kõrval, kangi all jalutas konstaabel härmatishallis karusnahk mütsis, kumminui tolknemas puusal. Võimu sümbol, mõlema valvuri rahu ja peakiriku taha peitu jäänud tuule puudumine täitsid minu nõtra liha elajaliku kangusega. Silm ei näinud vastutulejate kaameid palgeid ning pilk ei tabanud sinimustvalget lippu Pikk Härmani tornis rippu, kõrv ei kuulnud tornikella leinavaid lööke ning tuulevimpli nutvat tooni — aju ei olnud veel õppinud lugema elutuid asju ning nendes peituvat tõde. Jalg astus tüümal valitsusõue raudkivist siltsisel, suu ümises hünni: «Mu isamaa, mu õnn ja rõõm» ning süda tundis lõhkemiseni kaasa vennasrahvale, keda punane metsaline meie pinnalt ründas.

Ikka näevad mu silmad, sellest päevast kuni oma ajaliku lõpuni, valitsushoones uinutamisministeeriumi punakaid toone ning toole, mille sügavusse kadusid võõramaiste taimetena Rahvusliku Ühtlusorganisatsiooni näepsukesed sekretärid. Laes säras kroonlühtrite kristall, helkis hommikune valgus ning kollakas elekter, kõik segi-läbi, kuid punakas punasemaks sai, must jäi ikka mustaks ja valge paberileht valendas iga mehe ees laual. Inimesed vidutasid silmi ja naeratasid üksteist nähes piinlikult nagu häbeneksid nad, et koos siin kohtuvad. Maalt tulnud Tõuvilja ja Suguloomade Koja konsulendi rohelisel särgil kirendas juba punane kaelaside.

Nüüd avanesid laiad kahe poolega ukсед. Üle künnise astus Tema Kõrgus, Härra

Minister, Uinutamise Talituse juhataja, kannul tumesinises-kardses dressis teener, kelle rinda vastu kandmik veekaravini ja klaasiga.

Ah, kuidas minu südames löi soojaks. Ammune lapsepõli meenus, oma kuningriik ja rahvas: rõht-tarast piiratud lepitik-karjamaa ja sõravägi — lehmad. Minister hallis ülikonnas oli nii tuttava lapsepõlve sõrasõbra, Lehiku ja Kirjaku karjataja moodi — nurgeline palg, tugev suu, lihtsameelsed silmad vaatamas atkulmu ja laubale rippumas juuksevihk, milles auväärse meheekuse hallid lõngad. Ning eks olnud ta nüüdki nagu karjane väikeriigi rahva üle kord ministrina, kord uinutamist harrastava ajalehe peatoimetajana?

Rahvusliku Ühtlusorganisatsiooni nääpsukesed sekretärid, meie kõik, tõusid rahvuslikus üksmeeles jalgadega põrandat kaapides. Kärjeleisson, kärjeleisson.

Tema Kõrgus, Härra Minister, palus istuda ning tõusis ise. Ta rüüpas vett ja laskis pilgul käia üle ruumi. Paremal käel, otse kõrval istus ihusekretär, üsna paks leivakõht, näol veretamas õnnis rahulolu.

Härra Minister, Uinutamise Talituse juhataja, hakkas kõnelema pikka juuksevihku laubalt tagasi lükates. Rahvusliku Ühtlusorganisatsiooni sekretärid, pilgud oma loojal, ootasid stardivalmilt, kellel ülesandeks sobival kohal naeratada, kord toon nõrgemalt, kord kõrgemalt, ning kellel ülesandeks näolihastega põlastust avaldada.

— Minu daamid ja härrad. Algas minister Ants Oidermaa. Ma olen teid tänaseks lasknud paluda, et täiesti omavahel, siin kitsamas ringkonnas nõupidada mõningate meid puudutavate küsimuste üle ja neid omale äraseletada.

Enne kui meie asume nende küsimuste juure, lubatagu mulle lahkesti mõne sõnaga peatuda möödunud sündmuste juures, et siis seda paremini mõista, mille üle meie pärast kavatseme rääkida.

Esiteks tahaksin mina peatuda meie kõigile tuntud Moskva lepingu või Eesti ja Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi vahel sõlmitud vastastikusel abistamispaktil. Selle sisu oli lühidalt ja kokkuvõetult järgmine: meie lubame oma suurele sõbralikule idanaabrile meie ning tema enda kaitseks teatud ajaks, lepingus on öeldud kümneks aastaks, teatud maakohad Saare- ja Hiiumaalt ning Paldiski linnast rendi alusel mere- ja lennuväe baaside loomiseks, kusjuures Eesti ei tungi nende ja nemad milgilmääril Eesti seisukorda, vaid mõlemad riigid austavad valjult, või nagu nüüd keelemehed armastavad ütelda, rangelt üksteise suveräänsust ja rippumatust. Peale tõhusa meie kaitse ja

abistamise on korraldatud selle paktiga ka kaubavahetuse küsimus senisest palju ulatuslikumal määral.

Kõik muu, mida selle pakti või lepinguga ühenduses räägitakse, on ainult tühi lõkserdamine. Ja ma pean ütleva, et viimasel ajal on tabanudki meie inimesi otse vastne taud — lõkserdamise haigus. Ükskõik kas sa sõidad rongiga Tallinnast Nõmmele või Tartust Tallinnasse — muudkui lõkserdamine käib. Vagun sumibest justkui mesipuu. Tubakasuits ja ärevad näod. Igaüks muudkui seletab ja seletab. Üks on tark ja suur poliitik ja strateeg ja teab mis... nii oleks pidanud toimima-tegema ja nii. Ja kohvikutele ei tohi üldse ligi minna — seal on lihtsalt ropp.

— Häbi, põlastasid Isamaaliidu sekretäride palged ning nad vaatasid akende suunas otsivalt, kättemaksumihiliselt.

— Aga mina küsin, jätkas minister Ants Oidermaa, kus olid need lõkserdajad, need nõuandjad, nii kodu- kui välismaised, siis kui meie seisime palg pale vastu saatusega? Siis nägime meie ainult turjasid — oma kodus käisid, kohvikus kohvitassi taga istusid need-samad lõkserdajad hallide nägudega ja ka kaugemalt paistsid ainult nende hääde ja halbade naabrite turjad, üks laiem kui teine. Eesti Draamateatris oli sel õhtul ainult neliteiskümmend inimest. Räägitakse, et Vabariigi Valitsuse liikmed olla saatnud suure kiirusega oma perekondi, ise sõitnud välismaale, Rootsi. See on nüüd küll vale. Mina ise viibisin neil päevil piiril, kus tuli kõnelda, kuid ma tean — paar tuba siit eemal, saalis istus Vabariigi Valitsus koos ja pidas aru. Mitte ükski Valitsuse liige polnud põgenenud. Väljas aga lendasid samal ajal Nõukogude Vene lennukid nii madalalt, et tahtsid viia ära kirikutorne. Nii seisime meie silm silma vastu saatusega. Meil oli siis kitsas käes, kuid kõik pöördusid meist eemale nagu pidalitõbisest, kellel otsa ees on haiguse märk. Kõik naabrid tegid nagu ei tunne nad meid ja igaüks neist lootis — eestlastelt võetakse, Eestiga klaaritakse arveid, vast meie jääme puutumata. Kui juba nende käest võetakse, siis meilt ei taheta midagi. Meie pääseme terve nahaga.

Siis, kõigist mahajäetult, üksinda oma jumalaga, sõitis meie lugupeetud välisminister härra Karl Selter Moskvasse ja sõlmis eelmaintud pakti. Ühes tema nime mainimisega tahaksin ma öelda selgituseks: Riigivolikogus küsiti ja võib olla küsib ka teist mõni, lugupeetud koosolijad, et mispärast saadetakse endine välisminister Karl Selter saadikuks Rahvasteliidu juurde Genfi? Kas meil on tarvis teda saata ja just kohale, millel pole ehk praeguses olukorras tähtsust? Mina

ütlen, et meie peame. Kujutage omale ette, et välisminister lahkub ja peab hakkama ajama advokaadina kohtutes pisikesi protsessikesi. Igaüks, nii kodu- kui ka välismaal ütleks: näe anti hundipass, et tegi halva lepingu. Aga leping on hää. Just sellepärast ei võinud meie endist välisministert äravisata, vaid peame talle andma väärika koha.¹ Genfi koha aga andsime sellepärast, et see oli vaba ja meil polnud sinna kohale veel leitud sobivat isikut. Krediid oli juba ettenähtud kevadel riigieelarves. Mingisugust uut krediidit selleks antud pole. Ja Karl Selter pole mitte üksinda Rahvasteliidu juures saadikuks, vaid on täievoliliseks minister-saadikuks ka Schveitzis ja Vatikanis. Nende riikidega tuleb meil nüüd palju tegemist. Need on rikkad riigid ja ostavad tulevikus meilt palju kaupa. Ja müüma meie peame, sest muidu meie ei saa osta. Inglise turg on aga praegu suletud.

Tagasi tulles vastastikuse abistamise pakti juure pean ütleva, et abimehi meil ei olnud. Aga kui pakt oli sõlmitud, siis hakkasid kõik meid hurjutama, kirjutama ja kõnelema, et kuidas Eesti võis, kuidas Eesti võis, kuidas ta tohtis nõnda toimida. Kõige kangemad muidugi olid meie hõimuvallad soomlased teiselt-poolt Soomelahte. Nad ütlesid, et Eesti on libu, kes ükskord ühele, teinepäev teisele enese kaela viskab. Nad ütlesid palju hulluminigi veel. Ei julge korratagi.

Teiseks tulen ma nüüd selle konflikti juure, mis käimas meist põhjapool Soome ja meie sõbraliku Nõukogude Vene vahel. Ma tahan paari lausega sellest anda asjaliku ülevaate. Siis kui meie olime omad jutud rääkinud ja leppe sõlminud, hõõrusid kallid hõimuvallad käsi ja rõõmustasid: noh, kui venelased asusid Saare- ja Hiiumaale ning Paldiskisse, ega siis meilt enam midagi ei taheta. Nõukogude Venele aitab sellest. Meie jääme puutumata. Meilt ei taheta midagi, sest meie oleme põhjamaa ja kuulume Skandinaavia riikide perre.

Aga ei jäänud puutumata.

Eesti saadik Rootsis Heinrich Laretei räägib oma mälestustes, et Selter helistas Moskva läbirääkimiste ajal Eesti saatkonnast Välisministeeriumi ja tegi oma abile Nikolai Kaasikule korraldusi muretseda endale ja abikaasale viisad sõiduks Saksamaale. Eeldades, et Eesti saatkonna telefonikõnesid kuulati venelaste poolt pealt, küsib Laretei, kuidas võib mõjutada käimasolevate läbirääkimiste käiku teade, et Eesti välisminister kavatses peatselt Eestist põgeneda. Edasi räägib Laretei, et veidi hiljem helistas Selter talle Stockholmist ja palus avada ühes Rootsi pangas arve. Laretei keeldus seda tegemast (H. Laretei. Saatus mängukanniks. Lund. 1970, lk 238).

— Ahaa, naersid Isamaaliidu sekretärid parastavalt, virilal suul.

— Soome volinikku kutsuti üsna varstigi Moskvasse. Ja siis see Paasikivi sõitiski. Ning nüüd algas üks suur edasi-tagasi kant-seldamine. Sõitis Paasikivi, sõitis Tanner ja sõitis Erkko. Sõideti Moskvasse. Oldi seal kolm-neli päeva, sõideti tagasi, peatuti paar tundi oma pealinnas Helsingis ja mindi selle järgi nõupidama Stockholmi. Seal nõutati päevade kaupa. Sealt, Stockholmist neid läbirääkimisi juhiti. Muud kui aga tõmmati traadist — tee nii ja tee nii. Soome ise aga ainult rääkis, et põhjanmaine, et kuulume Skandinaavia riikide perre.

See põhjanmainus on nendel niisugune haigus. Kõige halvem haigus, mis ühel rahval võib olla. Ma seletaksin, kui seda lubatakse, näite toomisega. Soomlane pojaga sõitsid hommikul palmimetsa. Isa ütles: «Tuul puhub.» Poeg ei lausunud midagi. Õhtul sõitsid mõlemad tagasi. Poeg ütles: «Külm tuul puhub.»

Nüüd puhub ka tuul. Kuum tuul puhub idast. Tt, tt. hõimuvallad jäid kaks nädalat hiljaks. Sääl sulle ikka põhjanmaine, pitkä toime. Ja ometigi olid läbirääkimiste alul tingimused nendele umbes samad, mis meilegi, nende olusid arvestades isegi hulga kergemad. Oleksid nad meie pöranud, siis oleksime nendele öelnud: võtke vastu, enne kui on hilja. Aga nemad ei iitsatanudki meile. Nüüd tagant järgi sõimatakse küll meid nagu meie oleksime süüdlased, et nendel ka haprasti läks. Vot sulle põhjanmaine pitkä toime. Kuulu nüüd veel Skandinaavia riikide perre.

Nendel on teinegi haigus. See on veel halvem, kui eelmine. See on nende kadak-lus. See ei olegi enam haigus, ta õieti ei sarnane meie kadaklusele, ta on nagu rahva omanduseks saanud, sissekasvanud, juurdunud. Kui meie kadaklus on võrdlemisi väike ning kuna meie oleme selle likvideerinud, nendel seda just kultiveeritakse, aretatakse. Soomet ja soomlasi nagu pole olemaski, vaid puha Rootsi — keel ja vaim. Oma mõistusega soomlased ei tee midagi. Kõik tuleb Rootsist. Ongi vist õigem, kui meie ütleva, et Soomes elab rootsi rahvas, kellest osa kõneleb soomekeelt.

Nüüd teie, minu kallid daamid ja härrad, muidugi küsite, et kuidas neidsamad kallid Skandinaavia riigid meie hõimuvendi aitavad, kui kuum tuul idast puhub? Enne, kui aega veel palju oli, siis peeti nõu ja konverentsi-tati. Kolme põhjariigi kuningad tulid koosolekule Stockholmist ja hõimuvendade pisike president Kallio läks kah. Lasksid koguni pildigi teha, ilmus ka meil mõnes lehes — kuningad istuvad ja presidendikene seisab

nende juures arglikult püsti. Meie kutsusime seda presidendikest suvel omale külla, kutsusime juba kevadel, kuid ei saanud tulla, ikka haiglane, haiglane, haige.² Nagu Rootsi sõiduks polnud haige, nagu Stockholmi oleks olnud ligem kui Tallinna. Aga Stockholmis olid ju kuningad — neid peab ikka kummar-dama. Ei olnud kedagi haige. Ta ise vast oleks tulnudki, kuid ma tean, see välisminister, see Erkkö — ma tunnen teda hästi, on mitugi kana kitkuda olnud, on üks põhjatu rikas mees, üks vastik mees, tema oma on ka see «Helsingin Sanomat», üks poolkollane, pea-aegu täiesti kollane ajaleht, mis meiegi kohta on palju valet kokku kirjutanud — see ei lasknud presidendil meie riiki külastama sõita.

Noh, kui nüüd kuum tuul puhuma hakkas, siis saadi näha, kes need Skandinaavia riigid on. Taani pikk kuningas Kristjan saatis telegrammi. Saatis telegrammi, et tunneme kaasa ja nii edasi — aga aidata ei saa, peame neutraalsust, valjut neutraalsust peame. Ja Norra seitsme ja poole jala pikkune kuningas Haakon — seal riigis on üldse väga pikad inimesed — saatis ka telegrammi. Muud ei midagi. Nüüd see nende tagasusutaja ja traaditõmbaja Rootsi. Nende kuningas, vana Kurni Kusta ei ole seni veel telegrammi saatnud. Kuulda oli, et saatvat samuti telegrammi, kuid paar karpri konserve kah.

— Hahaa, naersid paar isamaaliitlast, kui minister tegi pausi ja ootavalt vaatas ning ihusekretär silmi oli pilgutanud.

— Mina ütlen, jätkas minister Ants Oidermaa, sellest nagu erutust ja uut jõudu saades, et kõik riigid on jäänud neutraalseiks või erapooletuiks. Suur Inglismaa ja tugev Saksamaa, kõik hoiavad nendest eemale.

Nüüd, kui kuskilt abi pole loota, nüüd pöördutakse õhtu õhtu järgi Eesti poole, et kallid hõimuvellid, täitke oma aukohust. Nüüd, kui teisi ei ole, toogu Eesti oma nahk turule. Ja nad räägivad, et meie oleme ikka hõimurahvad, et nemad olla meid aidanud, kui meil olnud kitsas käes, et meie vahel olla alati olnud sõbralikud ja südamlikud suhted.

Mina tahan neid suhteid vähe vaadelda. Meie kõik oleme lugenud-õppinud Jüriöö vastuhakkamist. Soome pidi siis tulema appi meile. Hõimuvennad olid pitkä toime ja hili-nesid tervelt nädala võrra. Nad lasksid meid külma südamega ristirüütliel tappa ja hävitada.

Nüüd meie vabadussõda? Soomlased olla meid abistanud. Seda on leierdatud päevast päeva, aastast aastasse. Tõepoolest, Eesti on mehe sarnane, kes on laenanud hädajal teiselt mehelt ühe sendi ning peab nüüd kuni oma elu lõpuni sandi kombel kordama: Oh, küll sa olid hää mees, küll sa olid hää mees, et mulle ühe sendi laenasid. Neid pärgi, mis meie oleme Helsingis vennaskalmistule vedanud. Meie oleme kuhjaga tasunud võla. Ja meie teame, et need tuhat, mis tulid, ei tulnud mitte appi, vaid tulid siia rikastuma ja röövima, soomust tegema. Tagant järgi on saanud ka teatavaks, ma võin seda päris kindlasti tõendada, et Soome tolaeegsel ülemjuhatajal, marssal Mannerheimil seisib lipu all kahesaja viiekümnetuhandeline armeed ning ta oleks võinud, oleks pidanud meid abistama palju rohkem. Aga Mannerheim leppis Nõukogude Venega kokku ega rünnanud meie vaenlasi omalgi rindel, vaid laskis neil kõik jõud Eesti vastu suunata. Nüüd tal muidugi on häda käes ja teeb näo nagu oleks olnud tema see kõige suurem abimees ja meie Vabadussõja võitja.

Aga ka igal teisel alal on Eesti oma armate hõimuvendade pärast pidanud kannatama.

— Nad lubasid meilt õunu osta, kuid jätsid kogu meie saagi mädanema, hüüdis Põllutöökoja konsulent, kes oma rohelisel särgil kandis punast kaelasidet.

— Õige, kiitis minister Ants Oidermaa. — Nad saatsid meile õunu. Mul oli hiljuti juhus näha ühte keskkooli direktorit ja tema õpilasi. Detsembri kuuendal päeval olid need lapsed omale sidunud ette sinised kaelasidemed. Ma ei ütelnud nendele midagi halvasti, noorust ei saa ju kurjaga võita ja arukusele sundida. Ma patsutasin ainult ühele poisile õlale ja ütlesin: noor sõber, millise kaelasideme sa paned omale ette kahe päeva pärast, detsembri kaheksandal? Poiss kohmetus nii ära, et. . .

Mu daamid ja härrad, teie kõik teate, mis päev on kaheksas detsember? Sel päeval, hommikul tunnil, varem kui praegu, tabati võimuharajate salaselts, kes põranda alt tahtsid tulla ja seaduslikku valitsust kukutada. Nende varustus, nende relvad, pommid, need õunad, kõik on pärit — Soomest. Kas me palusime seda? Ja kas meie peame tasuks nendele nüüd appi sõtta minema.

Sõda? Mina julgen kinnitada — see polegi sõda. Seal on ainult relvastatud kokkupõrge, mis peatselt lõpetatakse. Sellepärast ei ole meil põhjust rahust tunda. Lähme sellest rahulikult mööda ja toimetame oma igapäe-

² 1937. a. pidi Soome president K. Kallio külastama Eestit. Visiit jäi formaalsel ettekäändel, tegelikult poliitilisest ettevaatlikkusest, tegemata.

vaseid toimetamisi. Las hõimuvennad nüüd ise õiendavad pitkä ja targu.

Aga meie inimesed ei saa mööda minna. Nendel justkui kibeleb midagi. Näiteks olen ma viimastel päevadel kuulnud küsimusi, et miks meie ajalehed ei toonud selle relvastatud kokkupõrke esimesel päeval sõnumeid Soome linnade pommitamisest? Kas meie ei teadnud seda? Teadsime, kuid need olid ühepoolsed, ainult Soome teated. TASS ei teatanud absoluutselt midagi. Ja meil oli põhjust Soome juures kahelda. Meie teame, kuidas Eesti rasketel päevadel Soome lehed meie kohta vastutustundeta valet kirjutasid. Nad kirjutavad praegu veel hullemini. Nagu see prantslane, kes siit läbi sõitis ja Havasile telegrafeeris, et Eestis on mäss, valitsus on kolinud Saksa laevale, Tallinn maatasa pommitatud, punavägi võimul üle maa. Ja hõimuvõlled lasksid seda Helsingis rahulikult telegrafeerida. Nii ei uskunud meie nende sõnumeid. Alles siis, kui TASS kinnitas, siis uskusime. Ja avaldasime kohe ajakirjanduses.

Aga Soome? Mis teevad meie hõimuvennad? Iga õhtu muudkui aga hässitavad meie rahvast üles, kutsutakse endale appi, üteldakse, et nüüd on teil tund tulnud oma auvõla tasumiseks. Ja nad on nii häbematud, et ei pöördugi valitsuse poole, vaid üle meie pääde rahva poole. Ning leidub, kes nende juttu õhtu õhtu järele raadio taga kuulavad, isegi magada ei saa. Öösel ja päeval sosistavad ja lõkerdavad. Kõik asjad on neile pahad, kõik halvad.

Ma tean, kui meie suure ja sõbraliku idanaabri väed Eestisse tulid, siis pisteti kohe ninad kokku ja hakati sosistama. Kõik oli vilets — relvastus, riietus, mehed ise, kõik võeti eelarvamisega. Aga kas keegi mõtles sellele, et need mehed on tulnud võibolla Mustamere äärest? Ja ega sealt tulemine pole mõni paraadimarss. Ning kas nende mereväe riietusel on midagi viga või on nendel rahast puudu? Vaadake, kui palju nad Tallinnas sisseoste teevad. Maaväe riietus on muidugi kehvem, kuid see on igas riigis nõnda. Ja vildid nende jalas? Mis on selles naerda? Eks pandke omale jalga ja vaadake, kui soojad need on. Mis sellest, et taldadel pole nahka all. See pole oluline.

Räägitakse, et kui Nõukogude Vene väed tulnud Irboska juures üle piiri, siis lastud aupauke meiepoolsete vastuvõtjate ja nende vahel. Venelastel ei ole olnud püssirohtu ja nad laenanud seda meie sõdurite käest. Ka meie hünni ei olla nad mängida osanud. Mina võin kinnitada, et see on otsast otsani laim ja vale. Mina ise olin piiril, pidasin rahvale kõnesid ja nägin. Kõik toimus rahvusvaheliste viisakusreeglite järgi ja

mitte mingisugust kõrvale kaldumist neist ei olnud.

Mina olen kuulnud nüüd koguni tõendatavat, et meilt lähevad ja on läinud mehi Soome. On olemas inimesi, kes tõendavad, et nad olla näinud, nad teadvat päris kindlasti kindlatest allikatest — see ja see olla kadunud. Kus ta mujal on kui Soomes.

Jumalale tänu, meie rahvas, iga eestlane on küllalt tark ja kaine, et oma pead tulle pistma ei lähe. Vaat mõni karjapoisikene, mõni koolipoiss. Noortes on ikka romantilised püüdlused, nende veri keeb ja käed sügelevad, tahab minna. Mina tean. Kui ma alles noor olin ja karjas käisin, siis ma mäletan, buuri sõda seal kaugel Aafrikas. Mina tahtsin siis ka võitlevatele buuridele appi minna. Et muud kui lähen aga. Ega ma ise teadnudki, kus see Buurimaa on. Võtsin valge leivakoti kaenlasse ja hakkasin astuma. Mõtlesin, et kus see buuride maa ikka ära ei ole. Küllap on seal kasugil kopli taga. Nii-sugused poisikesed nüüd tahavad minna. Targad ja mõistlikud mehed jäävad oma igapäevase töö juure.

Aga ega sinna keegi minna ei saagi. Mina kinnitan, et meie piirivalvet Soome lahe ääres on kõvendatud nii, et keegi läbi ei pääse. Ja merel enesel on meie sõbraliku Nõukogude Vene laevad ja lennukid. Igaüks teab, mis teda ootab, kui ta nende kätte satub. Ja ega meie kätte sattumisel teda teine lugu ei oota.

Ütlen teile: Eestil on aeg omad vahekorrad Soomega korraldada, lõpparve teha ja joon alla tõmmata. Ainult häda ja halba olemine nende pärast tunda saanud ning vastu pole meile midagi antud. Ja tõtt öelda, ega see sõprus hõimuvõlledega polegi olnud nii suur ja südamluk nagu kinnitatakse. Mina tean — rahvaluule mehed on koos vanavara kogunud ja keelt uurinud, koolipapad on üksteist külastanud ja kooliõpilased kirju vahetanud. Sellest kõigest loobumine ei sünnita meile mingit valu ega raskust.

Minu daamid ja härrad, minu palve, minu soov ja minu käsk on — suu kinni. Ärge lõkserdage ja valvake, et teised seda ei teeks. Pidage meeles, et lõkserdaja keel kasvab pikaks, nii pikaks, et jääb suust välja ning keerab ennast ümber kaela ja poob mitte üksinda rääkijat ennast vaid terve suveräänse, rippumatu Eesti Vabariigi.

Mina tean, et on inimesi, on rahvaid, kes meeleldi näeksid, et meie rikuksime seda vastastikust abistamispakti, mida meie suur idanaaber nii eeskujulikult täidab. Nad näeksid hea meelega, et siin tuleks üks mahatapmine ja vereäravalamine. Et sellest hoiduda, on teie kohuseks alati, enne kui midagi ütlete või teete, järelekaaluda mis tagajär-

jed sellel võiksid olla meie suveräänse vabariigi ja suure idanaabriga sõlmitud lepingu suhtes. Meie peame minema edasi ilma vasemale ja paremale vaatamata ning olema ausad ja siirad oma uue sõbra Nõukogude Venega, kes meisse on suhtunud nii hästi. Tunded, need tulevad rinnast rebida, tubakakotti torgata, kotisuu kinni keerata ja kott ise saapasäärde pista. Aga tunded Soome vastu, hõimuvendade vastu, selle põhjamaise, pitkä ja targu vastu ei ole väärt isegi tubakakotti pistmist. Nende asi meisse ei puutu. Saagu nad ise õigeks, kui kuum tuul puhub. Meie nendele võlgu midagi ei ole, lõpetas kõneleja oma ettekande.

— Õige, õige, hüüti nagu piinlikkust tundes ja kaabiti kiituseks jalgu.

Mina ärkasin nagu unest. Aga see ei olnud uni. Ja tuul ei tõuganud mind ennist mitte üles Toompeale, Riikliku Propaganda Talitusse, sellesse uinutamise ja valetamise ministeeriumi, vaid mind oli kutsutud, nagu

kutsutakse sinna salgakaupa eesti rahvast päevast päeva, et mina oma sõpradele ja tuttavatele, nendele karjapoistele, kes tahavad üle Soomelahe minna või Eestis midagi teha, ütleksin: Teie sõgedad, kus on Teie aru. Olgem tibladele nagu särk ligi tagumikku.

Mina seisin lossi ees Toompeal ja vaatasin sadamast paistvaid halle, võõraid sõjalaevu ja nägin kuidas punase metsalise pommilennukid tulid Soome lahtiste linnade naisi ja lapsi tulistamast. Aga kuna ma, nagu meie rahvas, rääkida ei võinud, suud lahti teha ei tohtinud, siis läksin ma koju, käed rusikasse tõmmatud, läksin oma nelja seina, lae ja põranda vahele nagu elavasse puusärki ja ütlesin:

— Issand, Sina näed, Sina saad — aita Sina neid seal teisel pool Soomelahte ja meie aitame siit siiski niipalju, kui saame ning näitame, et Eesti riigi rahvas ei koosne mitte üksi propagandaminister Ants Oidermaast ja teistest tema sarnastest.

VAATENURK

ANDRES HERKEL

Marksism ja armastus

Erich Fromm. Armastuse kunst. Inglise k tlk Ann Alari. «Loomingu» Raamatukogu» 1989, nr 27/28. 94 lk.

Frommi sõnum on lihtne ja ilus. Inimene on eraldatud algsest ühtsusest loodusega, kadumaläinud inimeelset harmooniat saab asendada uue inimliku harmooniaga, mis saavutatakse läbi armastuse ja aktiivse ellusuhtumise. Armastus on kunst, mida tuleb õppida nagu iga teist kunsti.

Küllap on ka mõtlemine kunst, ehkki Frommi suhtumine mõistusliku arutluse pädevusse kipub samade kaante vahel kontekstist sõltuvalt veidi varieeruma (võrreldgem näiteks lk 56—58 ja lk 84—88). Igatahes väärivad Frommi esseistlik meetod lähemat uurimist. Kandev paatos eraldatuse ületamisest ja ühtsuse saavutamise tuuakse lugejani läbi vastandpooluste sünteesi. Mitte üksi inimene ei püüdle ühinemist ja samasust teis(t)ega, vaid

teineteist täiendavalt peavad harmooniasse suubuma ka psüühikas toimivad vastandtendentsid. Mõned näited: «Mees- ja naisprintsipi polaarsus on olemas ka igas mehes ja naises eraldi» (lk 30); «Armastus enese vastu on lahutamatu seotud armastusega ükskõik kelle vastu» (lk 46); «Kõrgeim võim niihästi maailmas kui ka inimeses ületab mõlemad, nii kontseptuaalse kui ka meelelise sfääri» (lk. 56) jne. Seevastu ühinemise tungleva polaarsuse puudumine on hukutav: «Homoseksuaalne kõrvalekaldumine on ebaõnnestumine selle poolusliidu saavutamisel, niisiis kannatab homoseksuaalne inimene mitte kunagi lahendust leidva eraldatuse valu pärast» (lk 30).

Tavaliselt põhineb ühtsuspüüdlus orgialikel seisunditel, mugandumisel või looval tegevusel. Neist orgialik ühtesulamine on kaduv, mugandumine annab kõigest pseudoühtsuse, loovas töös, mida Fromm küll väärtustab, puudub inimestevaheline suhe. Täielik vastus

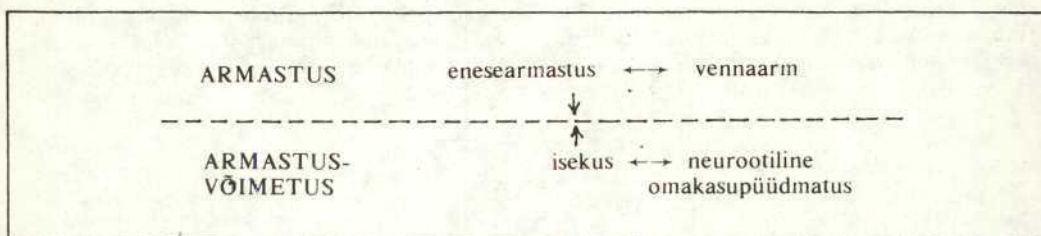
eksistentsiprobleemidele peitub teise inimesega ühinemises, armastuses. Armastus ongi ehk ainus monismile viitav märk, millele omistatakse positiivne tähendus. Armastusele vastandub küll võimetus armastada, kuid see seisund on haiguslik ning tuleb ületada. Põhimõtteliselt eksisteerivad teineteist toetavad polaarsused ka armastusvõimetuse sees, näiteks pole masohhism ja sadism ei enamat kui sama haiguse eri aspektid (lk 22).

Heaks näiteks Frommi tekstiloomes mehhanismist pean arutlust enesearmastusest (lk 45—49). Esmalt polemiseeritakse siin Calvini ja Freudiga, kes vaatlevad enesearmastust kui nuhtlust. Tuginedes Piibli käsule «armasta oma ligimest nagu iseennast!» näitab Fromm,

et tegelikult on vennaarm ja enesearmastus võrdväärsed. Samas postuleeritakse isekust kui enesearmastuse negatiivne ja välistav vastand. Veel paar lõiku allpool tuuakse uue mõistena sisse neurootiline omakasupüüdmatuse, mis on isekust täiendavaks vastandiks armastusvõimetuse tasandil. Nii taandub kogu mõttekäik üpris skemaatiliseks mõistemänguks. Alloleval skeemil näitab horisontaaljoon ühendavat, vertikaaljoon välistavat seost.

Ilmselt on võimalik veel üks välistav vertikaalseos vennaarmu ja neurootilise omakasupüüdmatuse vahel, ent tekstis jätab Fromm selle peaaegu rõhutamata.

Kõik tuleb kulunult tuttav ette ning meenutab diamati alustalasid: vastandite üht-

sus ja võitlus, kvantiteedi üleminek kvaliteediks, eituse eituse seadus. Selle juurde passib meenutada, et Fromm on marksist, ehkki vastandite puhul suunab ta tähelepanu ühtsusele, mitte võitlusele ja sõjakale antagonismile, nagu marksismi meile tuttavas traditsioonis tavaks. Viimase mõjul pean rohkem kui dialektika kolme seadust marksismi põhitunnusteks monismi halvasti varjatud domineerimist dialektika üle ning vormi domineerimist sisu üle. Kahjuks pole ka Frommi «Armastuse kunst» sarnastest hädadest puhas. Ideoloogilist lähenemist on eelistatud teaduslikule ning siin-seal dikteerib vormiline elegants mõttekäigu kulgu enam kui väidete faktiline paikapidavus.

Tahaksin allpool osutada vaid kõige silmatorkavamatele aukudele.

Lk 17, 58 jm näitab Fromm end nn biogeneetilise parallelsismi rakendajana psühholoogias. Haekeli poolt esitatud biogeneetiline reegel ütleb, et isendi individuaalne areng kordab vastava liigi evolutsiooni põhi- etappe. Sama reegli üle kandmisel psühholoogiasse tehakse tavaliselt viga sellega, et hakatakse otsima puutepunkte lapse arengu ja inimsoo evolutsioonijärgse, s.o ajaloolise arengu vahel. Niisugused paralleelid saavad olla vaid spekulatiivsed, kuigi analoogia kasutamine iseenesest paistab ahvatlev — on

ju siingi tegemist tunnetuslike elementide sünteesiga. Fromm vaatleb parallelsismi positsioonilt kõigepealt inimese võõrandumise lugu, mispuhul eraldumine algsest ühtsusseisundist loodusega toimub nii ajaloo kui ühe inimlapse konkreetses arengus. Ja sama parallelsim postuleeritakse armastuse arengusse: «Laps alustab elu kiindumusega emasse kui «kõige oleva alusesse». Ta tunneb end abitud ja vajab ema piiratud armastust. Seejärel saab uueks kiindumuskeskmeks isa — isa on mõtte ja teo juhiks: sel perioodil kannustab last vajadus teenida isa kiitust ja vältida tema pahameelt. Täieliku küpsuse perioodil on inimene vabanenud emast ja isast kui kaitsvaist ja valitsevaist välisjõududest: ta on iseeneses käivitunud emaliku ja isaliku printsiibi. Ta on saanud oma enese isaks ja emaks; ta on isa ja ema. Inimkonna ajaloo arengukäigus võime ootuspäraselt näha sedasama: esialgu on jumalaarmastuse abitu kiindumus emaliku jumalannasse, seejärel tuleb kuulekas kiindumus isaliku jumalasse, millele järgneb juba küps arengujärk — siis lakkab Jumal olemast väline jõud, inimene on lõpuni omaks võtnud armastuse ja õigluse põhimõtted, ta on saanud Jumalaga üheks ja lõpuks jõudnud niikaugemale, et räägib Jumalast vaid luulekeeles ja sümboloid kasutades» (lk 58). Teisal (lk 50)

kirjeldab Fromm põhjalikumalt religiooni matriarhaalset (emakeskest) faasi, mis tema süsteemist tulenevalt peab olema eelnenud patriarhaalsele faasile. Sellist järgnevust kinnitavad Bachofeni ja Morgani tööd, olgugi et «suuremas osas akadeemilistest ringkondadest nende leide pole tunnustatud...» Ometi ei kahtle Fromm, et matriarhaalne faas religiooni ajaloos patriarhaalsele eelnes. Ja lisab häbenematult: «Nii oli see vähemasti paljudes kultuurides». Tõepoolest, ei taipa, kas on tegemist kuulsa filosoofi veel kuulsama raamatuga või oma esimesi mõtteseoseid imetleva gümnasisti märkmetega. Aga Frommi paljude paradokside seas leidub selliseidki.

Jumalaarmastuse osas (lk 49—59) käsitleb Fromm loogika probleeme. Idee järgi peaks see puudutama õige mõtlemissüsteemide aluseid. Paraku teeb Frommi kategoorilises nõutuks: «Lühidalt, paradoksaalloomiline mõtlemine viis sallivusele ja püüdlustele enast muuta. Aristoteelse loogika viis aga dogma ja teaduse tekkele, katoliikluse levikule ja aatomienergia avastamisele» (lk 58). Kas tõesti on teadus pelgalt dogma, mis piirduv Aristoteelse loogikaga? Kas tõesti olid Frommile tundmatud XX sajandi teaduse puutepunktid india paradoksaalloomikaga — keele ja metakeele probleemid, Gödeli teoreemid,* dogmasid välistav eri paradigmatide olemasolu jne? Fromm näeb teadust ühekülgset mehhanistlikuna, millest tuleneb ta üleolev suhtumine. Õigustamatuna tundub ka Frommi seisukoht, et Hegeli ja Marxi poolt arendatud paradoksaalloomika on inimkonda sallivusele ja enesemuutmise püüdlustele juhtinud. Lapski teab, et marksismile rajatud ühiskonnad on olnud mitetolerantsed ja totalitaarsed. Vähem silmatorkav eksimus on kõrvutada india paradoksaalloomikat Hegeli ja Marxi filosoofiaga (lk 54), Indias formuleeriti tetralemma: «tees või antitees või süntees või antisüntees», seevastu Hegeli ja Marxi dialektika piirduv teesi, antiteesi ja sünteesiga, paradoksaalne antisüntees puudub. Seega nimetaksin Hegeli ja Marxi loogikat dialektiliseks, mitte paradoksaalseks. Mitte teesi, vaid hüpoteesina pakuksin välja, et just see loogikaerinevus tingib huumorija mõistmismeele nappuse Marxist lähtuvas traditsioonis, mistõttu pööratakse kord teineteist pea pealt jalgadele (Marx ja Engels Hegelit), kord ühiskond pea peale seisma (Marxist lähtunud vene kommunistid 1917 jj).

* Gödeli teoreemid näitavad teoreetilise mõtlemise mitmetasandilisust. Kui eeldame, et meil on mingi formaalne aritmeetika sisaldav vasturääkivusteta süsteem, siis pole võimalik sama süsteemi raamides süsteemi õigsust ei tõestada ega ümber lükata. Otsustus süsteemi õigsusest saab lähtuda metatasandilt, s.o teisest süsteemist.

Siit jõuame Frommi psühhoanalüüsi kõige intrigeerivamasse sünteesipunkti — sünteesini Marxi ja Freudi õpetuste vahel. Kui Freud nägi armastuses lõbujanu sublimatsiooni ja suguintinkti väljendust, siis Fromm liigub vastassuunas — seksuaalne lähedus ise võib olla muude vajaduste sublimatsioon (lk 31—32). Vastavalt on seksuaalne rahuldus armastuse tulemus, mitte vastupidi (lk 63). Freudi pärispatule tendeeriv idee suguintinkti konfliktist kultuuriga on Frommil asendatud usuga kõikehõlmava armastuse jõusse. Olles ise nimetanud Freudi radikaaliks, on Fromm radikaalne Freudi kriitikas ja psühhoanalüüsi uuendamisel. Freudile on pühendatud koguni kaks tema raamatut: *Sigmund Freud's Mission* (1958) ja *Greatness and Limitations of Freud's Thought* (1980). Seevastu Marxi Fromm erilisel ei uuenda ega kritiseeri; temalt on üle võetud idee inimese võõrandumisest, samuti usk inimkonna progresseeruvasse arengusse. Kuna ajaloos positiivsed näited Marxi ideede rakendamisest ühiskondliku võrdsuse, vendluse ja armastuse saavutamiseks puuduvad, negatiivseid on aga küllaga, nendib Fromm: «*Seni pole inimesel veel õnnestunud sellist ühiskondlikku korda luua,*» ja lisab, et «*seda enam vajab veendumus oma võimeisse usku*» (84). Usk on Frommi jaoks üldse oluline märksõna — tegelikult võiks kogu ta õpetust resümeeerida kui armastuse usku, millesse on sünteesitud erinevate usu- ja mõtlemissüsteemide elemente. Fromm integreerib maailma nähtusi pidevusprintsibiil, otsides ikka ühtesulavat ja terviklikku ning sobitades mõnikord sobimatutki.

Veel pole ma sõandanud hinnata «Armastuse kunsti» meeleparanduslikku toimet. Seda on võrdlemisi raske teha. Subjektiivselt pean autopsühhoteraapiaele pühendatud IV peatükki «Armastuse praktika» teose tugevaimaks. Kõik, mis on kirjutatud kesken-dumisvõime arendamisest ja eneseimetluse ületamisest, mõjub tervendavalt. Üldmuljes avaldub aga kaks vastandlikku tendentsi. Ühelt poolt suudab Fromm meelenähtusi kadestamisväärselt terava pilguga kirjeldada, lugeja võib leida siit huvitavaid jätkuotsi oma lõpuni mõtlemata mõtetele. Teiselt poolt tipneb mõnede nähtuste analüüs üheülbaliste järeldustega; üldise sünteesitaotluse kiuste on tunda liigset kategoorilisust. See lööb vastu juba esimeselt leheküljelt, kus püstitatakse küsimus, kas armastus on kunst, mida tuleb õppida, või pelk juhus. Fromm kuulutab prohvetliku enesekindlusega, et enamik inimesi võtab armastust õnneliku juhuseks. Kahtlen, kas nii alasti küsimuseasetuse korral enamik ini-

mesi ikka tahab vaidlustada teesi, et armastus on kunst. Kas see, mida Fromm elitaarsuse pähe välja käib, pole paljude jaoks triviaalne? Või asetatakse lugeja kavala võttega kohe alguses elitaarseisundisse, selle äravalitu tasandile, kes mõistab, et armastus on kunst? Siit koorub küsimus teksti elitaarsete ja triviaalsete tunnuste vastassuhtest, millel Frommi lugejamenu tõenäoliselt suures osas ka põhineb.

Kas Frommi tasub lugeda? Kahtlemata, soovitan lugeda tühimuseni — kuni sinna maale, et Frommi arutlused enam ei jahmata, kuni lõpeb huvi temaga dialoogis olla. Siis täidab Fromm oma missiooni. Käesolev arvustus keskendus rohkem sellele, mis Frommil ei õnnestu — ei õnnestu ühitada ideoloogilist sugestiivsust akadeemilise korrektsusega. Samuti marksismi sümbioos armastusega tundub ülepingsutatuna. Aga õelamgi retsensent ei saa Frommile midagi ette heita, kui ta kinnitab: «*Usk armastuse võimalikkusse ka sotsiaalse, mitte ainult erandlikult individuaalse nähtusena on ratsionaalne usk, mis põhineb arusaamal inimese tõelisest olemusest*» (lk 89) Selles helges lootuses «Armastuse kunst» lõpebki. Minul on üks märkus veel: Ann Alari tõlge on hästi loetav.

BARBI PILVRE

Kokkuvõtlikult

Ralf Parve. Kõik kulgeb iseenda kaudu. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 128 lk.
Lilli Promet. Öhtusel alleel. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 120 lk.
Linda Ruud. Mõte Tuulemaast. «Eesti Raamat». Tallinn, 1989. 96 lk.

Esimene tähelepanuväärsem kokkupuude RALF PARVE loominguga oli mul üheksandas klassis, kui sain vene keele õpetajalt mingite isiklike teenete eest kingituseks RP luulekogu «Õnnevald». See pealtnäha tähtsusetu ja seosetu fakt hakkas kõnelema hiljem, kui sain aru nõukogude kultuuri olemusest, ideoloogiliselt õigetest ja taunitud kirjanikest. Vene keele õpetaja, tollases koolis sageli tähtsaim ideoloogiavalvur, kinkis mulle loomulikult ideoloogiliselt õige kirjaniku raamatu. Võtke see fakt järgneva analüüsi lähtepunktiks, jätkem see kõrvale igasugused kirjanudvälsed taustad ja püüdke vaadelda RP kodanikupositsiooni, nii nagu see tuleb ilmsiks vastilmunud luulekodus «Kõik kulgeb iseenda kaudu».

RP luule on selgelt kodanikuluule, millel on tihe seos oma ajaga. Ometigi on

kogu eri aegu hõlmavatest tsüklitest püütud kujundada tervik, isegi luuletuste kirjutamise aastaid, mis on sellise luule puhul väga kõnekad, häbelikult vaid sisukorras paljastades. Täheandab, autor käsitab oma luulet üleajalisesena. Minule on RP siiski Põlvkonna esindaja, kelle maailmavaates ei puudu naiivne põlvkonnauhkuski. (Ei saa muidugi eitada, et mõnigi algsest oma ajaga seotud luuletus elab oma ajast kauem.)

Põlvkonna esindajale on oluline mõtestada oma suhet noorusega ja sellega, mis tollal ikkagi juhtus, mis «pähe löi». RP identifitseerib ennast läbi luuletuskogu kui ajalaulikut, nõukoguliku aja iseärasusi arvestades siis õuelaulikut. Ta teab, et «lauliku amet on luua müüti», kui ta ka tõde teab (antud juhul Sküütiast, mõeldud on Venemaal — «*Kuskil kummitab kauge Sküütia»). Muidugi, müüt on ju totalitaarse ideoloogia alus, mille valelikkust teavad ainult selle ülempreestrid (G. Sorel). Kas seda teavad ka üksikud pühendatud luuletajad, nagu võib küll aimata reast «värsisepp valvab karja värsiga» («Seosed»)? Kui luuletaja leiab, et «Kõik päevad on viisistatud /.../. Selle järgi ma mängin lugu./ Ja see lugu on ajajärg», siis võib ju ikkagi küsida, kes on kirjutanud noodid. Liiatigi, kui loo lõpus on alati kohustuslik aplaus. (Kui see on luuletaja eneseiroonia, siis on kõik muidugi hästi.)

Noorus kui kujunemisaeg annab luuletajale pidevalt ainet eneseanalüüsiks. Miski sealt minevikust lasub hingel, mis otsib lahendust otsekuu süükoorem, fiktsioon alateadvuses, mis ikka ja jälle eri viisil esile kerkib. 1982 kirjutab RP küll: «Kõik su nooruse lendutung/ ammugi maandus põues» («Rusti-kaalne») ja juba pisut varem, 1978, et «ao-aegne komet» on möödas («Eheline»). See aitab õigustada ennastsäästvat või resigneerunud konformismi: «laheda sõnana riimu/ üldisse sõnaderivisse» («*Ning säilita elu hall-ainet»). Vahel tõesti tundub, et tahaks mineviku pikalt saata: «Mine mine pikk/ pikk ja pime minevik», vahel aga, et sellega polegi enam mingit sidet («*Vahel otsid asjatult pidet»). Nüüd ei taha luuletaja enam aule mõelda ja taandub ühiskonnaelust, andes koha nooremale, püüdes ise jääda eneseks («*Pikad pilved kui tohutud paklad»). Eneseksjäämisest on kogus mitmeid luuletusi. Enesekeskne on ka kogu pealkiri, mida, võib muidugi tõlgendada ka kui kõige isekulgemist, seega vabadust ja ühtlasi haaramatust, valitsematust. Luuletaja üldist eluhoiakut arvestades tõlgendaksin seda siiski esimesel viisil. Kõige tigidamalt manifesteerib eneseksjäämist ehk «Indiferentne», kus isiku-puutumatus on tagatud seadusega, või ka

«Vääramatus», kus oma usule truuks jääda vannutakse. Eneseksjäämise kunst on väärt oskus, eriti viimasel ajal, kui kõik nobedasti värvi vahetavad, ja pälvib kindlasti lugupidamist, kui see usk pole ka just see, mis kõigile meeldiks.

Inimese isiksus pärineb noorusest, mille uim siingi ikka veel hinges kõrvetab («*Ikka veel kirvendab hinges»), ja tundub, et stalinlikust noorusest on pärit ka RP mustvalged arusaamad heast ja kurjast, mis mõistavad üheselt hukka sõprade reetmise, joomarluse («Antaios»), prostitutsiooni («Alasti fakt»), viljatu intellektuaalsuse («Eremit») ja paguluse («Ummik», «*Helli hingi võib panna kihkama»). Hinnatakse seltsimehlikkust, sõbrasüüdant ja -õlga. Hea ja kurja piirid on selged, siin ei ole kahtlustele kohta. See on sangviiniline eluhoiak, nüansideta ja suurema tundlikkusega. Huvitavalt haakuvad ülalpool mainitud väärtushinnangud nähtusteringiga, mida RP luulendab. Eriti varasemas luules on peaaegu igas luuletuses *ärkamisi, virgumisi, puhkemisi*, olulisel kohal on *hommik, päike, kevad. Sügis ja lahkuv päev* ning *öö* on selgelt negatiivse varjundiga; kas see on alateadlik-hääbumise hukkamõist või sissekoolitatud dekadentsipõlgus? *Öö* seostub unetuse ja painajatega, pähe tikuvad kahtlased ja ebaselged mõtted. Millegipärast tekkis mul seda pidevat reipuse ülistust lugedes umbes sama tunne, mis lapsepõlves hirmu peletades: kui karjusin hästi kõva häälega, läks paremaks, aga kui vait jäin, hakkas veelgi jubedam kui enne. Ilmselt see ongi see kurikuulus sotsiaalse optimismi propaganda, mille põhi-kontseptsioon on nähtavasti umbes selline: silmad kinni, kui kahtlusi tekib, ja meie elu päikeselisi külgi meenutada! Ja mis siis järelikult noorema põlvkonna on täielikult ära rikkunud. Optimistlikest luuletustest esekujulikem on ehk «Me elu, kallid, pole olnud kerge». Mis kunstitasesse puutub, siis oleks see luuletus terviku huvides võinud väljagi jääda, aga aususe eest tuleb siin küll tunnustust avaldada.

Noorus on seega pöördumatult möödas, aga midagi on hinges lahti seletamata. Kes lunastab süü? Kas tõesti «uued põlvkonnad kogu võla maksavad kinni me eest» («Tõdemõis»)? Teistele on oma kokkukeeratud sasipuntraid muidugi kõige lihtsam sokutada, lisaks sellele tundub see usaldus siin kahtlanegi, sest teisel on RP nooruse suhtes üpris skeptiliselt häälestatud: «Noored härjad viltu veavad,/ vanad käivad õigel vaol—/ küll need künnimehed teavad,/ kus ja kunas olla jaol» («Hetked», 1986—1987). Huvitav, kes on künnimehed ja missugune on luule-

taja suhe nendega? Ilmselt peab vana kaardivägi siiski oma süü ise lunastama, niisiis «olnu pärast süüd/ meil kõigil võrdselt tuleb kanda» («Ellupöördujale»). Süü omaksvõtt on aga teadagi süüd pehmendav asjaolu.

Kui Ralf Parve luule on selge ja edasimõtlemiseks eriti palju ainet ei anna, siis LILLI PROMETI kogu «Õhtusel allee» pakub hoopis kirevamat, kujundlikumat, ajalikuga vähem seotud luulet. Motiive on siin mitmest kultuurist — antiigi ja Piibli. Tihti mängitakse välisega, esteeditsetakse, kohtab kauneid esemeid ja interjööre. Võib muidugi vaidelda, kas näiteks antiik on siin luulega olemuslikus seoses või üksnes noobel dekoratsioon («Nephele oinas», «Adonis», «Minotaurus» jt)? Ehk oleme hoopis sattunud portselanipoodi, «antiikesemete» riili ette, millel antiigiga samuti midagi pistmist ei ole? Muidugi mõista ei ole see siis mingi vana-kraamipood, vaid sisaldab tõepoolest hinnalisi luksusesemeid.

LP mosaiikses luules on paar tähelepanu vääriivat motiivi. Ralf Parve luulest tunduvalt tähendusrikkam on sinne süütõlgendus. Kui eespool arvustatud on see avalikult seotud konkreetse noorusajaga, siis LP süü on inimesele üldomane («Osadus»), mida tuleb kõigil kanda ja mis ongi elu: «Iga elatud päev/ kantakse süüdistuste/ tulpa» («*Iga elatud päev»), see on paratamatu «elumustri koguraskus» («Haljumine»). Ei olegi siis üllatav, kui antiiktegelaste hulgas tuvastame ka Sisyphose: «Ka vabakslastud ori,/ kübar peas, /töövaevarahnu/ märke nügis,/ mis jälle lakkamatult/ alla veeres mäest» («Kauamagaja»). Ajaga ja konkreetsemalt isiklikuga on ehk seotud laimu- ja kätemaksuteemalised luuletused («Märk», «Mustad marjad», «*Kui sinu hing»), mida võib aga mõista ka kui üleajalisi.

Eksistentsialistlike märksõnu kohtame veelgi. Kogu avab luuletus seintest («*Seina ees sein»), milles on üksnes petikaknad ja -uksed. Ka endises kodumajas on uks kinni müüritud («Kodumaja»). Järelikult iga lahendus on tegelikult näiv ja ängistus on — üksnes selgushekil tajutat — elu tegelik põhiseisund. Samal ajal on needsamad paratamatud seinad meie armutusel ajal ehk vajalikudki igäihe «sisekindluse jaoks», mis ei lase isiksust laiuli kanda («*See kõrre otsas»). Väljapääsmatusetehked kasvavad üle surmateadmiseks või minekumeeloludeks, mis on eriti kesksed kogu viimastes armastusluuletustes. Elule vaatab LP avasilmi otsa ega tee endale erilisi illusioone: «On elu vaid turnimine — /kord keldris, kord pööningul käik» («*Sa lohutad, jäta kõik mured»). Ka lahkumise traagika ei ole suur,

surmateadmine on loomulik ja selge: «elu on kasutusomand/ ja surm polegi õnnetus» («Kõrbemotiivid»), või: «Ma olen elul vaid külas/ või üürikest aega ta vang» («*Ma olen elul vaid külas»).

LP eluhaare on väga kõikuv, kohati hõlmab ta avarapilguliselt ja täpselt üldinimlikke teemasid («Haljumine», «Lahendus» jt), kord reedab end elu pisiasjadesse takerdud ja nendest rõõmu tundev, ikka veel kokett olla sooviv vananev daam: «vanaks võid saada/ kuid paksuks ei maksa minna» («*Sa lohutad, jäta kõik mured»), või «Hea päev on ilus soeng» («Osadus»). Sama suhtumist väljendab ka Dumitru Radu Popescu luuletuse puhul kirjutatud hepik «Protest».

Kahe eelmise kogu toimetaja LINDA RUUD on oma seitsme aasta loomingut hõlmavas pehmeaanelises (eelmised kaks olid kõvakaanelised) valikkogus «Mõte Tuulemaast» silmitsi luuletaja igaveste vaenlastega: keskpärasuse, mugandamise, kõik koos ja ühtemoodi mõtlemisega. Teda ärritab väikekodanlik moraal ja alusetu seltskondlik hukkamõist («*Eile nägin ma inimest», «Tundmatusse»). Eluhallusele vastandub loovus, mis võrdsustub hullusega («Hull», «*Toomingate aegu on jahe»). Hullu loojana tunneb LR end isegi, igatse des täisverelist elu, spontaansust ja tuld. Eripärasust väärtustades ja seda imetledes on ta aga elu masinavärgis siiski nii sees, et teeb kogu nüri argirutiini kuulekalt kaasa koos kõige sellega, mida hukka mõistab («Bismark»). Luuletaja ei ole nii tugev, et elule kinnast heita ja võitlusse asuda, andes ja võttes elu nautida («*Toomingad lõikavad nüri noaga»). Sestap ajab ta kõik saatuse kaela ega usu inimese vabasse valikusse oma elu teha. Kui kohati tulebki selline mõte, ei tea saatuse seda «üle-olemist» asjadest ja paneb olukorra kiirelt paika. Kui saatuse ka annaks võimaluse riskida, et elu maiku tunda, siis mängitakse see kõik ikkagi maha ja alistutakse («*Taas mu õde Moira mänguhoos», «Mustlane»). Luuletaja annab endale aru, et kardab tegelikult seda vabadust, mida ise imetleb: «Kardan kõrgel kahistavat haugast:/ oled vaba,

vaba...» («Nähtamatu»). Luuletaja-mina käsitab ennast saatuse ja juhuste tormis osakesena pidevas ainerings või koguni valkehana, millel ei ole oma elu üle erilist otsustusõigust («Mina, aine», «Sosinal»).

Tundub, et see on elukogemus, mis ei võimalda elujulgust («Elulugu»), on see siis põlvkonna saatus või igäühe isiklik probleem. Vahel on muidugi hea oma saatus olude arvele kirjutada.

Tõeline elu tundub olevat kusagil minevikus, iidsetes sugupuudes, mille allakäinud järglasena end tuntakse («Järglane»). Minevik paistab ju ikka ilusam ja tagantjärele on kõik romantiline ja kirgas. Esivanematel on üldse tähtis, jõuduandev koht luuletaja maailmas, luuletusi isast, emast ja kodust on mitu. Koduga seostub ka maaelu, milles nähakse eluhallusele vastanduvat poeesiat.

Kogus on ka mõned luuletused (nagu juba kohustuslikel poliitilistel teemadel, rahva mõistuse populistlikult kõlav ülistus («*Rahvas teab ja tunneb ära, kes on aus»), kehakad mehed, kelle käes on võim, kardavad tõe ja vabadust («*Kehakad mehed»).

Saatuse ohvrid ja mängukannid on kõik, nii anub luuletaja igale väetile, keskpärasele ja kurjale halastust ja eluõigust, sest igaviku ees on kõik võrdsed: «mullas on halastus kõikidele» («Mälestuslaul»). On karm eetiline probleem, kas kunstis peab keskpärasusel eluõigust olema, kas teisejärgulisel on kunstis kohta. Kunstniku seisukohalt ehk küll, aga kunsti enese? Kas kunstis peab ka toimima halastuse printsip või on see eluvaldkond, kus olelusvõitlus on kõige julmem? Kas enesele asjast aru andes tasub kirjanduslikele tippudele tausta luua? See on muidugi iga kunstniku (kirjutaja) eraasi.

Kõik see, mida luuletaja oma loomingus taunib ja millele üles kutsub, on ju õige, nii õige ja selge. Ja paljudes paremates värsides ikka ja jälle kirja pandud. Õnneks ei ole LR pretensioonikas ja annab endale aru, et kordab omal moel kõike seda, mis juba ammu on teada:

Kõik mõtted on vanad ja valmis, kaugete tuttavate, lahkete võõraste omad.

OLEV REMSU

Aadu Hinti ei ole enam Kollaboratsioonismi needus

Aeg-ajalt olen end tabanud tema peale mõtlemas. Mitte tihti, aga mõnikord siiski. Nimelt kirjutasin algkoolis «Tuulisest rannast» kirjandi, mille eest sain kõvasti kiita. See oli minu esimene tunnustamine ja see kahjuks ei unune. Eks me kõik ole kas või pisutki evedad ja see on meile lõksuks, meie püüdjate poolt teadlikult seatud lõksuks. Järgmine kord olin veel tragim, rõhutasin usinamalt tõdesid, mida õpetaja oli Hindist ja «Tuulisest rannast» tunnis lugenud: revolutsiooni käigus näitab autor bolševistlike ideede tungimist maale linnaproletariaadi kaudu; kujutab revolutsioonilist võitlust mõisniku ja klassivaenlase vastu; paljastab klassivaenlaste sepitsusi; toonitab omamaise kodanluse kiskjaloomust jne. (Kasutan siin EKBLi tsitaati, aga umbes nii — või palju rumalamini — ma kirjutasin.) Ja mind kiideti rohkem, sain koguni mingi autasu, käisin kuskil kokkutulekul! Alles keskkool avas mu silmad ja usut «vastaganenu vihaga» vorpisin kooli seinalehte marutigeda Hindivastase artikli — kaldusin teise äärmusesse.

Hiljem olen mõelnud, et tänu «viljastavatele tingimustele» olin kohe algusest pihta samal teel, kuhu Hint sattus 1940. aastal. Teda ülistati, talle jagati privileege. Aga kaup käis kauba vastu: astu parteisse, saad toimetajaks; ole mõistlik deputaat, paneme sind sõja ajal tagalasse; kirjuta nagu vaja, anname sulle ordenid, tiitlid, materiaalsed hüved, laseme välismaal käia, kingime maksimumi, millest eneseteostus ja auahnus unistada suudavad — paneme sind kooliprogrammidesse ja teeme sinust suhteliselt noore mehena klassiku.

Kui palju oli sel mängul Hindi-poolset teadlikku rehkendust, kokkuleplust, kui palju naiivset usku «helgesse homsesse»? Kas valdasid teda ahastus ja äng, kui ta allus enesetsensuurile või parandas partei näpunäiteil oma teoseid? Või vastupidi: oli «partei sõdur» ja tänas tsensoreid omakaspüüdmatu abi eest? Muidugi leidub nüüd parastajaid: mees ise tegi vabal tahtel vaba valiku, ise müüs oma sule, ise asus kollaboratsioonirajale, ajaloost pidanuks ta teadma, et see viib kärbumisele.

Ent tegu on traagikaga, ja mitte ainult

Hindi, vaid terve põlvkonna tohutult sügava sotsiaalse traagikaga.

Ühelt pool loomulik eneseteostusvajadus, kirjaniku eneseväljendustarve (Hindi puhul lausa pulbitsev), teiselt poolt umbne, sovetiseerunud õhustik, mis nõudis variserlikkust ja lämmatas kõik dogmadesse sobimatu. Oli ju Hint andekas inimene, kelle vabaduse ajal ilmunud romaanid võinuksid olla sissejuhatuseks suurele loojaelule. Aga tema hakkas oma positsiooni kindlustamiseks okupantide ja nende käsilastega kaasa mängima. Muidugi: vähestel jätkus Betti Alveri, Uku Masingu ja veel mõne teise eetikakindlust vaikida. Ja kui seda polnud, pidi painduma, pidi murduma, pidi kaasa intrigeerima, lohutuseks ja hüvituseks kirjandusväline tulu, eneseõigustuseks mõned tsensoril märkamata jäänud ja raskesti dešifreeritavad ridadevahelised vihjed. Mis parata: enamik meist on ju inimlikult nõrgad ja seda eriti kuulsuse saatanlikul peibutusel.

Aga usun: tegelikult läks Eestile ja eesti kultuurile tollal tarvis nii vaikijaid kui ka neid, kes seda ei suutnud. Esimesed esindasid igavikku, jumalikku alistamatust ja vastupanu, teised hoolitsesid selle eest, et meil pisutki midagi muud lugeda oleks kui «Pavlik Morozoveid» ja «Noorema poja tänavaid». Ja selle kurva tõdenguga langetamegi Aadu Hindi lahkumise puhul pea.

P. S. Hiljem kuulsin, et Hint olevat palunud end matta Saaremaale vanale pidalitõbiste kalmistule põhjusele, et temagi olnud nakatunud katkust, bolševismikatkust. Mu lugupidamine kirjaniku vastu tõusis.

3. nov.

O.R.

AIN KAALEP

Herwarth Waldeni saatusest

Oma «Vestluses ekspressionismist» («Vikerkaar» 1989, nr 10, lk 19) kirjutasin Herwarth Waldenist nõnda: «Ei saa jätta vahele märkimata selle mehe lausa sümboolset saatust: Hitleri režiimi eest leidis ta alguses paopaiga Nõukogude Liidus, kuni Stalin ta sadakonna saksa pagulasega koos sõpruslepinglasele välja andis, muidugi teades, mis juudi päritolu «dekadendiga» natslikus riigis niikui-

nii juhtub.» Toetusin sealjuures Nigol Andresenilt 1960. aastail saadud suulisele teatele. Noil aegadel oli niisugune suuliselt liikuv informatsioon enamasti usaldusväärne, sest esiteks puudus ametlik täiesti, teiseks ei olnud kuigi võimalik, et suuliselt, n.ö kuulujutu korras, fakte veel liialdatakse, enamasti olid need aina hirmsamad, kui suutnuks kujutleda kõige elavamgi fantaasia. Oletan, et teade pärines sõjaaegsest Nõukogude tagalast, kus tal võis olla kokkupuutumisi saksa pagulaste-ga või siis ka nõukogude literaatidega, kes olid saksa pagulasliteraatidega suhelnud. Et Stalin Hitlerile vähemalt ühe sedalaadi kingituse tegi, peaks igatahes küll tõe-le vastama.

Herwarth Walden näib sellisest saatusest siiski pääsenud — kuigi surnul on ju üks-puha, kas ta mõrtsuka nimi oli Joosep või Aadu, saatuse ise jääb samaks. Võlgnen tänu dr Ervin Pütsepale Stockholmis põhjalike materjalide eest Herwarth Waldeni kohta, mis ta mulle mu «Vikerkaare»-vestlusest ajenda-tuna saatis ja mida ma järgnevas põgusalt tutvustan.

Nell Waldeni raamatust «Herwarth Wal-den. Ein Lebensbild» (Berlin und Mainz, 1963) saame teada, et HW asus Moskvasse juba juunis 1932 (seega enne Hitleri võimuletulekut), abiellus seal oma sekretäri Ellen Borkiga, oli kaastegev saksa pagulas-ajakirja «Das Wort» väljaandmisel Moskvast (1937—39), avaldades muide artikli «Vul-gaarekspressionism», mille tõrjus etteheite, nagu olnuks ekspressionism fašismile teetegi-jaks; kuni ta olevat (autor ei ole selles päris kindel) 13. märtsil 1941 arreteeritud, sellest peale kadunuks jäädes. 1974. aastal pühendab Saksa DV «Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller» HW-le üsna ulatusliku ja tunnustava artikli, mis isiklikumas osas meie teadmisi täiendab HW kodaniku-nimega *Georg Lewis* ja surmadaatumi ning -kohaga: 31. oktoober 1941, Saraatov (Vol-ga). Küllap olen kunagi seda teadet silmanudki, sellele erilist tähelepanu pööramata, muidugi kohe arvates, et tegemist on vähe-malt geograafilise kosmeetikaga. Nüüd näib õiendus siiski vajalik.

Kõige täielikumad ja konkreetsemad and-med pärinevad Sina Waldenilt, HW Moskvast sündinud tütrelt. Raske on neid lugeda liigu-tuset. Mõned tsitaadid:

«Mu isa Herwarth Walden arreteeriti Moskvast «Metropoli» hotellis 13. märtsil 1941. Lahkumisel vannutas ta oma noort sakslannast naist Ellenit (sünd. Bork) koos lapsega Saksamaale tagasi pöörduma, sest,

nagu kogemused näitasid, ei saanud vangis-tatuid aidata niikuinii.

Mu ema oli mitu päeva meeleehteist ja hirmust teovõimetu, kuni teda telefonil hoia-tati tema enda vangistamisohu eest, mispeale ta koos minuga põgenes Saksa saatkonda. Mõne nädala pärast jõudis ta sakslaste abil Berliini.»

Pärastsõjaaegsed järelepärimised jäid mui-dugi vastuseeta, ka need, mis Stalini surma järel Keskkomiteesse olid suunatud. Siis otsustas tütar sõita ise Moskvasse, et isa saatust uurida; see oli aastal 1966. Keskkomitee kõnetundidest jäi vene keele oskuset sakslannal kaunis kohutav mulje: küsimus tuli esitada läbi trellitatud akna, vastus tuli pärast tundidepikkust ootamist telefonil... Ja muidugi ei mingit tõlki. Alles Lääne aja-kirjanike nõuandel Punase Risti vahendust kasutades jõudis Sina Walden ühe viisaka saksa keelt kõneleva ametnikuni, kes lubas vastata posti teel paari kuu pärast. Umbes pool aastat hiljem teatati HW surma aeg ja koht, surma põhjuski: südamelihaste puudulikkus; lisatud oli isegi teade HW «re-habiliteerimisest», millega tütar suurt peale hakata ei osanud. «Hilisem järelepärimine, mida see rehabiliteerimine tähendab ja kas mul on lootust kätte saada oma isa konfis-keeritud varandust, s. o raamatuid ja käsi-kirjalist pärandit, jäi jälle vastuseeta.» Juhus-likult leidis Sina Walden ühest Prantsuse lehest teate, et nõukogude koonduslaagrist on pääsenud poola kirjanik Alexander Wat, kes seal on kohanud ka Herwarth Waldenit. Vaevarikka otsimise järel õnnestus kohata poola kirjanikku Mallorcal surmahaigena, kuid veel kontaktivõimelisena. Tema oli Saraatovi vangla haiglas koristajana iselt kuulnud Herwarth Waldeni äsjasest surmast. «Wati teatel suri enamik Saraatovi vangla vange näljast ja janust, sest toit koosnes ainult heeringapeadest. /- - / Alexander Wat kinnitas veel korduvalt, et olgu ma oma isa kiire surma pärast rõõmus, sest Saraatovi haigla oli isegi kõige inimlikum koht, mida tema seitsme aasta jooksul näha sai.»

Miks aga kujunes sääraseks ühe kahtle-mata nõukogudesõbraliku saksa pagulase, tuntud ja viljaka kirjaniku saatuse? Kui püüda üldse mingit veidigi seletatavat põhjust leida, siis ei ole sugugi usutamatu see, et ta äratas tähelepanu «seal kus vaja» oma energi-lise ja vaimuka kaitsekõnega ekspressionismi-le, ždanovlikus kirjandusmaailmas, «sotsialist-liku realismi» steriilses õhustikus hukka mõistetud «dekadentsile». Märtreid pole üks-nes poliitilistel doktriinidel, märtreid on ka kirjandusvooludel!

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

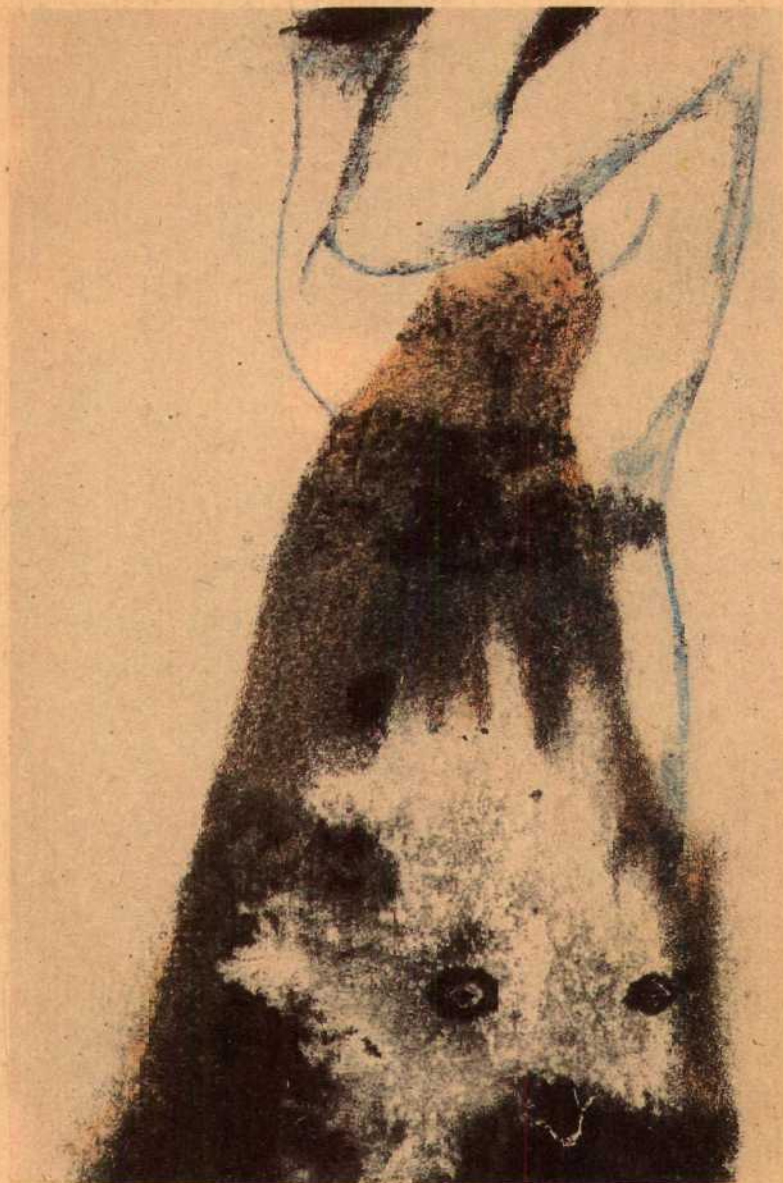
Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Tõnu Õnnepalu** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 300-45). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Haaring** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praakeksplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 03. 11. 89. Trükkida antud 18. 12. 89. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,68. Trükiarv 53 000. Tellimise nr. 4571. Hind 45 kop. Tallinn, izdatel'stvo «Periodika». Adres redakcii: 200031, Tallinn, Toomgüestee, 30, telefon 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Tallinn, Пярнуское шоссе, 67-а. «Vikerkaar» № 1, январь 1989. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245